

سەدى
بوستان

اداره نشریات دولتی ادبیات بدیع ازبستان
تاشکند ۱۹۶۰

ЎзССР ДАВЛАТ БАДИИЙ АДАБИЕТ
НАШРИЕТИ
ГОШКЕНТ — 1960

ФОРСАДАН ЧУСТИЯ
таржимаси

КИТОБНИНГ ЕЗИЛИШ САБАБИ

Кезиб қанча вақт юрдим оламаро
Умр ўтди ҳар турли одамаро
Неча баҳра топдим жаҳонни кезиб,
Юриб қанча хирмондан олдим насиб.
Бу Шероз элидек киши кўрмадим,
Бу покиза юртимга раҳмат дедим.
Бу пок ўлканинг халқи меҳри билан,
Дилимни узиб Шому ҳам Румдан,
Ачиндим у бўстонлар ичра кезиб,
Қуруқ бормайин дўстлар олдиға деб.
Мисрдан келувчида қанди бўлур
Севиқли кишисига совға қилур.
Қўлимда агар бўлмаса қанд ҳам,
Сўзим бор, шакардан эмас таъми кам.
Бу ул қанд эмас ким сўриб эл егай.

Киши қоғоз ичра ўраб бормагай
Бино қилдим иқбол қасрини ман,
Ўн эшик очиб тарбият бобидан.
Бири фикру тадбир, адолат учун,
Худо йўлида элга шафқат учун.
Очиқ, элга эҳсондан иккинчи боб,
Сахи қилса, деб, шукру топса савоб
Учинчиси чин ишқу чин завқ эрур.
У хил ишқ эмас ўзни боғлар базур.
Бешинчи ризо, хулқ тўртинчиси,
Қаноатли мард зикри — олтинчиси
Эрур тарбият боби — еттинчи боб
Берур саккизи тинчликдан жавоб.
Эрур тўққизинчиси тавба, савоб.
Ўнинчи муножоту — охирги боб
Эди ёзганимда саодатли йил,
Ҳар икки ҳайит ўртаси эрди бил.
Сана олти юз эллигу беш аниқ
Бу машҳур хазинамга дур тўлди лиқ.

Эшит э ҳунарманд — доно киши
Эмас айб излаш ҳунарманд иши.
Тўнинг хоҳи шоҳи ва ё беқасам,
Тушар пахта гар нархи кам бўлса ҳам
Сўзимда агар топмасанг тозалик
Қарам айла айбимни ёп шоҳидек.
Бу фазлим учун йўқ дилимда ғурур,
Тилак бирла илгим узалган эрур.
Бирор байт қабул бўлса гар мингтада
Тилинг таънадан торт мардлик билан.
Билурманки шеърим эрур форсаро
Хўтонда Хўтан мушкидек кам баҳо.
Узокдан садойим бўлиб найсиммон,

Эди айбларим парда ичра ниҳон.
Олиб келди саъдий гулистонга гул
Ва ё Ҳинд сори мурч келтирди ул,
Унинг хурмодек гўшти юмшоқ, шириш,
Чиқар донаги ёрганинга ичин.
Хушомад менга ҳеч ёқмас эди,
Дилим шоҳ мадҳига боқмас эди.
Бағишлаб фалонига, ёздим атай,
Тушунган киши токи бундай дегай:
«Зафар топди саъдий бу майдонаро,
Ки Саъд ўғли Бўбакр эди подшоҳ.
Бирор ғам билан дард чекиб толмади,
Бирор дард келиб ноилож қолмади?
Аё Саъдий махтовга берма давом
Садоқатни хизматда кўрсат мудом.
Йўловчи шаҳу, йўлни билгучи сан
Агар уқса чин сўзни қилгучи сан.
Қизил Арслонга демак не керак —
Оёғингни остида тўққиз фалак.
Демаким фалак бошига қўй оёқ,
Юзинг ерга сургил десанг яхшироқ.

Биринчи боб

**МАМЛАКАТНИ ИДОРА
ҚИЛИШ ТАДБИРИ,
ОДИЛЛИК ҲАМДА ТЎҒРИ
ФИКРЛАШ ҲАҚИДА**

аҳондан кетар пайтда Нўширавон

Бу сузларни Ҳурмузга этмиш баён:
«Ҳамиша ғариблар дилин овлагил.
Сен ўз роҳатинг кўзлаган бўлмагил.
Агар роҳатингни қиларсан ҳавас,
Қўл остингдагилар сира тинчимас.
Ақлликка маъқул эмас ҳеч қачон
Еса қўйни бўри, ётиб қўйчивон.
Чиқор ҳожатин ҳамма муҳтожни,
Шулар қўйди шоҳ бошига тожни.
Дарахт бўлса, шоҳ, халқ илдиз эрур,
Бил ўғлим томирла дарахт улғаюр
Элинг қалбин оғритма, берма зарар.
Қурур илдизинг ранжиса эл агар.
Агар истасанг яхши йўл, пок бўл,
Умил ила хавф йўлидир пок йўл.

❖

Агар бўлса ҳар кимда тадбиру дид,
Бўлуру унда албатта хавфу умид.
Бу феъл иккисин шоҳда топсанг агар,
Паноҳида мумкин яшаш бехатар.
Зарар бермагай элга қилмас зиён,
Зулмда келур юртга офат дебон.
Агар бўлмаса бу ики хислати,
У юрт ичра йўқ кимсанинг роҳати
Кетиш чораси бўлмагач, сарб қил,
Агар ташвишинг бўлмаса турмагил.
У юртда тополмайсан ободлик.
Агар элда йўқ шоҳидан шодлик.
Тушида кўрар юрт ободлигин,
Хароб айлагач юрту элнинг дилин.
Ёмонлик, хароблик зулмдан келур,
Улуғлар бунинг маънисин хўб билур
Ситам бирла қатл этмоқ элни зиён,
Шулар мамлакатда мадор, соябон.
Кўмак айла деҳқонга фойданг учун,
Агар мардикор тўйса иш соз у кун.
Эмас мардлик — берсанг унга зарар,
Сенга яхшилик қилган эрса агар.

• • •

Эшитдимки Шерўяга ушбу хил,
Ўлим вақти Хисров деди: «яхши бил.
Нечук ишни қилмоққа этсанг ният,
Мудом эл ишин яхшилашга қарат.
Адолатли тадбирдан қочмагил,
Элинг сендан ўғлим узолмайди дил.
Ситамгардан эллар ҳамиша қочар,
Ёмонликларин элга яққол очар.

•

Узин тиклаёлмайди, вайрон бўлур,
Агар элга ҳар ким ёмонлик қилур.
Агар бўлса ўткир тиғинг қанчалик,
Эмас тул хотиннинг дилин оҳидек.
Қўпинча чироқ ёқса бир тул хотин,
Қўрарсан ўт олгай шаҳарни бутун.
Жаҳон роҳатида ким унга ётар,
Агар адлу инсоф-ла шоҳлик ётар.
Жаҳондан ўтаркан етиб навбати.
Уни эл дегайлар худо раҳмати.
Ёмон ҳам ўтар, яхши ҳам, яхши бил,
Сени яхши ном бирла ёд этсин эл.
Сенга дўст бўлолмас агар қон ялаб
Хазинангни тўлдирса элни талаб.
Агар бўлса бошлиқдан элга зарар,
Худого улар дастидан дод ётар.
У пасткаш амалдордан элга азоб,
Йиғиш мақсади молу мулк беҳисоб
Ёмонлик қилувчи ситамгар ўтар.
Уни доимо халқ, лаънат ётар.
Сила яхши бошини бермас зиён,
Ёмонга тараҳхум — ўзингга ёмон.
Сира сийламай, қир ситамгар изин.
Унинг тоза юлмоқ керак илдизин.
Зулум этгувчиларга берма омон,
Шилиб пустини айлагил бенишон.
Сен аввал кес ул бўрилар бошларин.
Улар ёрмай эл қўйларин ҳаммасин.
Қадам қўймас ул жойга ҳушёрлар.
Ёмон деб эшитса у жойни агар.
Мусофирни ҳурматла, яхши қараб.
Диёрида сўзлар сени яхшилаб.
Улуғлар мусофирни севса агар,
Улуғ номларига бу олам тўлар
Агар кайси ерда ғариб хўрланур.

У хил мамлакат тезда вайрон бўлур
Ғариб дўсти бўл ҳамда сайёҳсевар,
Ташир яхши номингни сайёҳлар.
Мусофирла меҳмонга сен ёр бўл,
Бироқ бўлмасин макри, ҳушёр бўл.
Таниш бўлмагандан ҳазар яхшидир.
Қи дўстлик ниқобида ёв ҳам бўлур
Ошир қадрини бўлса ким қадрдон
Фириб бермагай қадрдон ҳеч қачон
Узоқ хизмат этса ошир қимматин,
Унутма ҳамиша узоқ хизматин.
Қарилик етиб қолса ишда агар,
Мурувват қилиб ҳолига сол назар,
Эшитдимки Шопурга Хисров ситам,
Қилиб эрмишу сабр қилмиш у ҳам
Тушиб потавонликка ҳоли нуқул,
Деди бу ҳикоятни Хисровга ул:
Адолатли шоҳ! Қолмасам гарчи ман
Жаҳонда қолурсан фазилат билан.
Йигитликни сарф айладим сен учун,
Қариликда ҳолимни қилма забун
Ғариб бошида бўлса фитна қатор
Уни қийнама, балки ҳайдаб юбор
Сен унга азоб бермасанг ҳам бўлур.
Емон феъли унга жазосин берур
Хазиначи қилса хиёнат агар,
Буюргил пазоратчига текширар.
Агар тил бириктирсалар ҳар икков,
Баробар бўшат иккисин бе аёв
Ҳар иккини бир жойда қўймоқ хато
Бирикмоқ билан бошлагай юз бало
Билиб қўй улар қўлни-қўлга берур
Бирин айбини биттаси беркитур.
Гар ўғри биридан бири хавф этар,
Мудом ўртада тинч карвон ўтар

Дадиллик қилур ёв, бӯшашсанг агар
Ғазаб одатинг бўлса, сандин безар
Ғазаб-ла мурувват иков ҳам керак
Табибларча наштар ва марҳам керак.
Сахий бўлу хуш хулқу мардона бўл,
Ғарибларга боққилки ҳақ йўли шул.
Қололмас жаҳон ичра мангу, киши,
Ғақат қолгуси яхши ному иши.
Тирик улки ундан кейин қолса жой,
Ховуз, кўлу кўприкла, карвон сарой.
Агар қолмаса ҳар кишидан нишон,
Удир меваси йўқ дарахт бегумон.
Агар қолмаса сўнгида яхши иш
Сира арзимас унга раҳмат дейиш.
Десангким жаҳонда отим ўчмасин,
Унутма улуғларни яхши отин.

Ўтарсен ҳам, ўтмушга солгил назар
Ўтиб кетганидек неча шоҳлар.
Ўтиб кетдилар — қолди у эски соз.
Шу хил базму айшу, шу хил ғамза, ноз.
Биридан қолиб тоабат яхши ном,
Ёмонлик-ла ўтди бири, вассалом.

Ғаразғу сўзига қулоқ солмагил,
Агар сўзласа кўп чуқур ўйлагил.
Биринчи гуноҳ балки билмай бўлур.
Кечиргил омон бергил этса узр.
Гуноҳкор паноҳ тортиб узр этса бас,
Биринчисида ўлдириш шарт эмас.

Агар кор қилмас насиҳат — угут,
Жазоси учун они зиндонда тут.
Бу бирлан тузалмас эса қир изин,
У безот дарахтнинг қурит илдинин.
Бошин кесмай, аввал ўзин банд қил,
Қесик бош жасадга уланмайди, бил.
Ғуноҳқордан келса жаҳлинг агар,
Жазолашда сабр эт — бу яхши ҳунар.
Бадахшонни лаълин ушатмоқ осон,
Ушалгач, бутун бўлмагай ҳеч қачон.

ҲИКОЯТ

Чиқиб келди Уммон сувидан биров,
Кезиб ҳам эди қанча чўлни яёв.
Араб, турку тожику Румни кўриб,
Топиб турли-турли илмлар юриб.
У кўпни билиб, кўпни кўрган ҳам ул,
Сафарларда суҳбатда юрган ҳам ул.
Бир улкан дарахтдек улуғ гавдаси,
Бироқ йўқ эди унда бахт меваси.
Чиқиб дарёдан кирди бир шаҳраро
У юрт шоҳи эрди адолатли шоҳ.
Дили поку андишаси соф эди,
Ғарибларга ёру баинсоф эди.
Уни келтириб яхши ҳаммом сари,
Ювинтирдилар шоҳ ходимлари.
Қўйиб бош шаҳ остонасига шу дам,
Дуо қилди, қўл кўксига қадди хам.
Қириб шоҳ саройига қилди салом,
Деди бахтлисан, сенга давлат ғулум!
Унга шоҳ: «Қаердан келурсан деди,
На бор сенда айт, на билурсан деди.
Не кўрдинг азизим бу юртимаро
Ёмон, яхшисин, сен дегил беибо».
У дедики: э шоҳ бўлиб пойдор,

Мададкор худо бўлсину бахт — ёр.
 Қаю жойдаким бунда меп юрмадим,
 Бирор қайғули, ғамли дил кўрмадим.
 Сира кўрмадим масту девонани,
 Фақат кўз хароб кўрди майхонани,
 Бу хил яхши покиза хулқ, шаҳга бас,
 Кўнгил ранжитишга у рози эмас.
 Дебон: ҳар сўзида у сочди гуҳар,
 Қилиб марҳамат шоҳ ҳам сочди зар.
 Унинг сўзларин шоҳ мақбул билиб,
 Ёнидан ўрин берди ҳурмат қилиб.
 Ташаккур этиб, қилди эҳсон анга,
 Деди наслу юртингни билдир манга
 Дегаҳ саргузаштини бошдан-оёқ,
 Яна ҳурмату қадри ошди шу чоқ.
 Ўзича шоҳ ўйлар эдиким шу дам,
 Вазирлик ишини сен олгил десам.
 Қиларди ўзи-ла, ўзи маслаҳат,
 Вазирлик шу одамга лойиқ фақат.
 Ва лекин бу маъсабга аста-секин —
 Кутармоқ керак, токи эл кулмасин
 Керакдир синаш аввал ақлин, ишин.
 Улуғлаш керак қадрин ундан кейин.
 Солур ғам юкин дилга кўп вақтлар.
 Фириб кўрсатиб нотаниш ҳийлагар,
 Қамондан нишонга ўқ отмай туриб.
 Жуда яхши мўлжалга олгил кўриб.
 Узоқ вақт ўтмай билишлик қийин,
 Киши ақлини-ю, уни кимлигин.
 Синаб кўрди шаҳ они ҳар бобдан.
 Ишондики хуб яхши одам экан
 Фаросатли-ю, нотиқу, покдил,
 Ёмон-яхшини билгувчи-ю асил.
 Фикрда улуғлардан аъло билиб,
 Тайин қилди ўнг қўли вазири қилиб.

Ҳамеша қилиб ҳиммату маърифат,
Унинг ҳукми олдин юрарди фақат.
Бутун мамлакат юрди фикри билан
Ситам кўрмади ҳеч киши, дастидан.
Ғаразғўй сўзига ўрин қолмади
Тили боғланиб ҳеч сўз айтолмади.
Ёруғ қалбидан нурлар олди у юрт.
Бурунги вазир бағрига тушди қурт.

Ўзининг ақлу дониши билан вазирлик мансабига
эриша олган бу вазирга аввалги вазир бахиллик қилиб,
подшоҳ ҳузуридаги муваффақиятларини кўра олмас-
дан, унга душманлик қила бошлади. Лекин янги ва-
зирнинг ишидан бирор нуқсон тополмагач, ночор унга
гуҳмат қилиб, қилинмаган гуноҳларни унга тўнкай
бошлади. Подшоҳга унинг устидан чақимчилик қилди.

Ибосиз яшарлар жаҳонгашталар,
Эмас мулку давлатга лойиқ улар.
Бу фикри бузуқлар яроқсиз эрур.
Ки шоҳ қасрига таъналар еткурур
Унутсам эдим шоҳ тузини мен ўзим,
Хиёнатни кўрсам юмардим кўзим.
Гумон бирла сўзлашни эн билмадим,
Аниқланмагунча баён қилмадим.
Қўлимдан бири кўрган эрмиш уни
Қучармиш улардин бирин қай куни.
Дедим чин сўзу, шаҳдадур ихтиёр
Ўзинг имтиҳон қил, асос менда бор
Унинг шаънини булғади бу ёмон,
Ёмон, яхшилик кўрмасин, ҳеч қачон.
Қичик бир хато кўрса душман агар
Чақиб шоҳга, қаттиқ ғазаблантирар.
Бир учқун билан мумкин ўтлар ёқиш
Сўнг эски дарахтларни ҳам ёндириш
Тутқодирди шаҳни бу сўз ончунон,

Тошиб кетди, қайнаб, қозондек шу он.
Ғазаб, ўлдиришга чўзарди қўлин,
Вале сабру бардош тўсарди йўлин.
Эмас мардлиқ ўз одамин қатл этиш
Керак ушбу хил вақтда ўзни тутиш.
Керак эрмас эрди қилиш тарбият,
Агар қатл этаркан уни оқибат.
Унинг фазлини билмаганда эдинг,
Саройингда юрмоққа қўйгаймидинг.
Унинг айбини билмагунча аён,
Чақув бирла зулм этмагил ҳеч қачон.

Подшоҳ шахсан ўзи янги вазирни кузатиб бориб,
унинг ҳаракатларини кўз остига олади. Янги вазир кек-
са бўлишига қарамай, ёш йигитлар бирла ҳамсуҳбат ва
улфат бўлишини кўрган подшоҳ шубҳалана бошлайди

Кейин яхши бир фикру тадбир билан,
Деди э азизим хижолатдаман.
Сени мен деб эрдим хўб оқил киши,
Ишондим, дедим — поку одил киши.
Деб эрдим сени зийраку ҳушёр,
Валекин дилингда бор эркан ғубор.
Бу жой сенга лойиқ эмас, энди бас,
Хато мандан ўтмиш, бу сендан эмас
Разилни ўзим айлагач тарбият
Хиёнатни кўрдим ўзим оқибат.
Жаҳонгашта мард кўзин очди шу он
Деди э адолатли шоҳи жаҳон.
Дилим пок эрур, менда йўқдир хато
Эмасман разил, токи этсам ибо.
Дилимда йўқ эрди бу янглиғ гумон
На этдим, на қилдимки кўрсам зиён.
Шаҳаншоҳ деди ҳарнаким мен дедим,
Ғанимлар сўзин сенга айтган эдим.
Шу хил сўз деди менга эски вазир

Унинг устида ҳарна билсанг гапир.
Табассум қилиб бармоғин тишлади,
Таажжуб эмас у надебдир, деди.
Ҳасидчи ўз ўрнида кўргач мени,
Ёмонлаб мени, алдаш истар сени.
Шаҳ этгач, тубанроқ унинг мансабин,
Сезиб эрдим ул кунда душманлигин.
Бировга агар **шоҳ** мансаб берур,
У билмайди, ким унга душман эрур.
У дўст бўлмагай **ҳеч** қачон менга чин
Менинг иззатимда кўрар хорлигин.
Бу ҳақда дейин рост сўз муътабар
Қулинига қулогинини тутсанг агар:

МИСОЛ ТАРИҚАСИДА ҲИКОЯТ

Унутдимки қайси китобда экан,
Ифлуқминн биров тушда шайтон билан.
Қади сирини шамшод экан, чеҳра ҳур
Юзида қуёш нурлари товланур.
Яқин борди-ю, деди шайтонмисан
Фаришта бу хилда гўзал бўлмаган.
Шу хил тўлган ойдек юзинг, суратинг
Жаҳонда нега энг ёмон шуҳратинг?
Оёғ остида суратинг не учун,
Чизилмиш баҳайбат, ёмону забун?
Бу сўзни эшитгач у бахти қаро
Келиб аччиғи чекди оҳу наво.
Деди: «Шаклим эрмас, у янглиғ хунук,
Қалам душман илгидадир эй буюк.
Биҳиштданки юлдим мен илдизларин
Чизар суратим мисли деви лаин.
Бу янглиғ гўзалман ва лекин ҳамон,
Менинг суратимни чизарлар ёмон».

Вазир ҳурматин тўқди бу мартабам
Керак макридан чекланиш менга ҳам.
Шаҳим қаҳридан менда хавф йўқ эрур
Гуноҳсиз киши сўзга ботир бўлу
Назоратчидан кўрқадир дамба-дам,
Тарозусининг тоши гар бўлса кам.
Хатим беғалат тўғри юргач қалам,
Хато излагандан недир менга ғам.
Буни шоҳ эшитти-ю бурди юзин
Қўлин силкиди рад этиб бул сўзин.
Деди: қонча ишлатса ҳам ўз сўзин,
Сира оқлаёлмас гуноҳкор ўзин.
Агар душманнинг сўзи ёлғон экан,
Буни ўз кўзим бирла кўрдим-ку ман!
Гўзаллар жуда кўп бу даргоҳ аро
Шуларга боқар кўзларинг доимо.
Шу дам кулди-ю марди нотик, деди:
Тан олмоқ ҳақиқатни лойиқ деди.
Ва лекин эрур бунда бир сир ниҳон
Ошиб давлатинг, элга бўл ҳукмрон.
Кўрарсан-биларсанки ҳар камбағал
Боқар бойга ҳасрат билан ҳар маҳал.
Ўтиб кетди-ку, ёшлигим давлати,
Ўтиб кетди афсус умр лаззати.
Уларга боқиш бирла сабрим кетар,
Чирою безак бойларидир шулар.
Юзим тоза гулдек муаттар эди,
Таним худди оқ гулга ўхшар эди.
Бу ҳолатда қандай бўларди кафан,
Соқол оқ ипу, эгри дук бўлса тан.
Сочим жингалак қоп-қаро кечаранг,
Қийим эрди нозиклигимдан тажанг.
Дур оғзимда икки чизим бор эди,
У худди кумуш ғиштли девор эди.
Қара менга сўзлар чоғимда ахир,

Йиқилди у қўрғон тушиб бирма бир.
Уларга нечун боқмайин зорланиб,
Бекор ўтган умримни эсга олиб.
Азиз ёшлигим кетди келмас хабар,
Букун ҳам тугаб охирига етар.
Бу хил тизгач, ул мард сўз гавҳарини
Деди шаҳ бу хил сўзни топмоқ қийин.
Ўз арбобларига қараб шул нафас,
Дедиким бўлак сўзни дил хоҳламас.
Бу ҳақда ақл бирла иш қилмасам
Қуруқ тухмат ила қилардим ситам.
Шоғиниб ҳар киши ки қилич ушлагай,
Пушаймон билан ўз қўлини тишлагай,
Гаразлик киши сўзини сўз дема,
Ишониб анга сўнгра афсус ема.
Ошиб яхшига мансабу молу пул,
Гаразгў учун ҳам жазо бўлди мўл.
У доно назир, топди шуҳрат ва шон,
Қилиб яхшиликларини элга аён.
Қилиб адлу эҳсону даврон суриб,
Ўтиб кетди хўб яхши ном қолдириб.
Билимдону қудратли шоҳ ҳеч нафас
Ганимларининг иғвосидан ғам емас.
Жаҳолатлининг сабри йўқ, фикри хом
Шаҳаншоҳлик тожи унга ҳаром.
Ақли киши сабр этар ҳар нафас
Жаҳолатга енигилган — оқил эмас.
Демасман: мудом айла жанг ихтиёр!
Гизиб келса ақлингни тут барқарор.

Эрур лашкаринг кўп, ўзинг паҳлавон
Ҳужум қилма душмангаю, тўкма қон.

Ғаним қўрғон ичра кириб беркинур,
Гуноҳсиз элу юрт вайрон бўлур.

Назар ташла зиндонга қил эътибор,
Қи зиндонро қанча беайб бор
Азоб тортса эллик йилу олса ном,
Эсиз, бир хатола йўқолса тамом.
Азиз номи қолган етук яхшилар,
Қиши молига бермадилар зарар.
Агар оч қолиб берса ҳам мард жон,
Етимлар ҳақин емагай ҳеч қачон.

ҲИКОЯТ

Эшитдим адолатли бир шоҳ тўни,
Экан бўзу, дойим кияркан уни.
Биров дебди э бахтли шоҳ тиктириб,
Қийинг тоза шоҳона тўн келтириб.
Деди шу кийим ҳам кифоят эрур,
Агар бундан ортар у зийнат эрур.
Бошимга келур неча турли ҳавас,
Валекин хазина ўзимдан эмас.
Хазина бутунлай қўшинлар учун,
Эмас у безак, ҳам ўйинлар учун.

Қўшин шоҳидан шод бўлмас агар,
Қўриқловчидан мамлакат бўш қолар.
Агар олса деҳқонни, ёв, эшагин,
Нечун шоҳ солиғ олгай ундан тагин.
Эшакни ёв олса, шаҳи олса бож,
Тополмайди равнақ у хил тахту тож.
Дарахтдир элу, ўстириб сақлагил,
У бергай сенга мевалар хилма-хил.
Юлиб олмагил илдизу мевасин,

Бу ишдан пушаймон бўлурсан кейин.
Чумолидан олса товуқ, донини,
Мурувватдан эрмас — олур жонини.
Ул одам кўрар роҳат ўз бахтидан,
Қўл остидагин эзмаса зулм илан.
Элинг нотавонликка тушгандаёқ,
Улар оҳидан қўрққанинг яхшироқ.
Ширин сўз билан, қўлга киргай диёр,
Уруш қилма, қон тўкма э бахтиёр.
Қасам мардлик ҳаққи, буткул жаҳон,
Сира арзимас томса ер узра қон.

Эништтим ки Доро чиқиб ов учун,
Узоқлашди ўз лашкаридан шу кун.
Югурганча келди етиб илқибон,
Гумон қилди Доро ўзича шу он:
Йу душман урушмоққа келди нетай?
Узоқдан бир ўқ бирла побуд этай.
Шу дам тўғрилаб унга тортди камон,
Деди бир нафасда қилай бенишон.
У дедики э шоҳи олампаноҳ,
Замонангга кўз тегмасин қил нигоҳ.
Ман — ўз илқичинг, бунда қанча замон
Кўп илқиларингни боқарман ҳамон.
Тушиб ўрнига шаҳ дили, ушбу дам,
Кулиб деди э содадил, ақли кам:
Малаклар кўмак берди сенга бу он,
Кимон тортган эрдим, отардим шу он
Кулиб илқичи деди: бўлгай ёмон,
Насиҳатни тутсам шаҳимдан ниҳон.
Бу донолик эрмас — билиб етмаса,
Кўриб дўсту душманни фарқ этмаса
Улуғлар учун энг муҳим шарт эрур:

Қичик кимлигин билмоғидир зарур.
Мени доимо бунда кўрган эдинг,
Қалай деб бу яйловни сўрган эдинг.
Букун меҳр илан келдим олдингга мен
Таний олмадинг юз гумон бирла сен.
Қерак бўлганида менга қайси от,
Танийман уни мингта от ичра бот.
Ўз илқиларимни танийман шу хил
Ўз илқингни сен ҳам, шаҳо менча бил!
У марддан насиҳатни Доро уқуб
Уни яхши кўрди, деди, яхши, хўб.
Хижолат чекиб дер эди подшо
Буни дилда сақлаш керак доимо.
Қолур тахти хавф остида дамба-дам,
Агар шоҳ илқичидан билса кам.
Жафокашни додин эшитгунг қачон?
Ҳавода юурсан ҳамона-ҳамон.
Кўзинг очгилу рафлатинг таркин эт,
Мудом мазлум аҳлини додин эшит.
Зулум кўрса даврингда золимдан эл,
Ўша зулм сендан эрур, яхши бил.
Йўловчини йўлда қачон ит қопар,
Қутиртирмаса итни деҳқон агар.
Сен э Саъдий, сўз ботири, пур ҳунар,
Қалам тиғи илгингда топгай зафар.
Дегил қанча билсанг-гу, ҳақ сўз дегил
Ема пора, найрангдан боғла тил.
Сўзингда тамаъ бўлса бемаънидир,
Тамаъдан кечиб, қанча билсанг гапир.
Ироқда эшитти биров бір куни
Деди бир ғариб тоқ тагида буни:
Бир остонадан сен ҳам уммидвор,
Эшигингга келганни сен этма хор.
Агар истамассан дилинг ранжишин,
Дили ранжиганларнинг овла дилин.

Ғарибларга орттирса жавру жафо,
Бўлур тахту ҳам тожидан шаҳ жудо.

ҲИКОЯТ

Улуғлараро бир улуғ аҳли фан,
Деди қисса Абдулазиз¹ ўғлидан.
Узугип кўзи бор экан бебаҳо,
Харидор кучи етмаган мутлақо.
Ғрутгайди туниш ажойиб бу дур,
Қўшидек сочарди жаҳон ичра нур,
Келиб элга очлик йили ногаҳон,
Қади ишги оғдек эгилди шу он.
Элини кўрдиким очу дармони йўқ
Мурувватдан эрмас ўзи бўлса тўқ.
Қиши кўрса халқ коми ичра заҳар,
Тамоғидан ўтмайди шарбат-шакар.
Ғуюрди узук кўзини соттилар,
Ўштим, тулга раҳми келиб шул қадар -
У бир ҳафта бўйлаб улашди пулин,
Дилини овлади очу қашшоқ элин.
Бироқ унга дерди маломатчилар:
Тополмайсан энди бу янглиғ гуҳар.
Эшиттим, дер эрди у доно киши,
Юзига томиб шамъдек кўз ёши,
Ярашмайди зийнатланиш шоҳ учун,
Агар бўлса эл ҳоли очу забун.
Қўлимда бу кўзсиз узук безарар,
Зарар — эл дили ғамда бўлса агар.
Ўзидан бурун ҳар ким эл роҳатин,
Агар кўзласа, унга минг офарин.
Кишилар гамини еган мардлар,
Бўлиб қайғули, роҳатидан кечар.
Агар ётса шоҳ тахтида боҳузур,

¹ Абдулазиз — Арғб подшоҳларидан бири

Ишонмаки эл ухлаб ором олур.
Агар ухлмас шоҳ бутун тун аро,
Эл ухлайди ором олиб доимо.
Жуда ёқди менга у беш байтким,
Йигин ичра куйлардилар тингладим:
Ҳаётимда зўр роҳат эрди у тун
Гўзал ёр ёнимда бўлган учун.
Етар эрди кўрдим ширин уйқуда,
Дедим: сарв ҳечдир қадинг олдида,
Ширин уйқудан кўзни оч гул каби,
Кулиб боққилу сайра булбул каби,
Кўз оч, ухлама, э, жаҳон фитнаси,
Кетур бода, сун, э замон фитнаси!
Деди: фитна уйғонмаса яхшироқ,
Мени фитна дединг-ку, ўзинг шу чоқ.

ҲИКОЯТ

Шаҳаншаҳлар ахборида бор экан,
Миниб тахт уза Тукла¹ сардор экан.
Зулм кўрмади даврида ҳеч киши,
Бўлакка сабақ эрди тутган иши.
Бир оқилга дер эрди бир марта у
Ҳаётим бутун беҳуда ўтди-ку,
Дил истар ибодатни хилват аро,
Тилакка етай бўлмай умрим адо.
Қолур мансабу тухту мулку чаман,
Олиб кетмади гўрга ҳеч қайси тан.
Эшитди бун оқили покдил,
Чиқиб жаҳли айтдики э Тукла бил,
Ибодат ўзи халққа хизмат қилиш,
На тасбеҳда, на жойнамозда бу иш,

---

¹ Тукла — XI асрнинг иккинчи ярмида подшоҳлик қилган Шероз подшоҳларидан бири.

Умур бўйи тахт узра сен шоҳ бўл,
Дили поку хушхулқу огоҳ бўл.
Садоқат, иродат билан боғла бел,
Ёмон лофу қофдан мудом сақла тил.
Улуғлар диликим, мусаффо эди,
Шу хислат уларда муҳайё эди.
Сира ўлмасам деб ким айта олур,
У кимдирки дунёда ўлмай қолур.
Агар ҳар кишидан қолур мулку мол,
Ўзидан кейин бўлғуси поймол.
Агар ҳар киши элга эҳсон этар.
Элидин мудом унга раҳмат етар.
Улуғ бўлса-ю, қолмаса яхши ном,
Нишонсиз ўлиб кетди, у, вассалом!
Сан эҳсон дарахтин кўкартсанг агар,
Терарсан унинг шохидан мевалар.
Ўриб ғаллани ерни қўйма қуруқ,
Бўшашмай туриб тезда сепгил уруқ.

ҲИКОЯТ

Бир оқил Шом атрофида доимо,
Яшар эрди хилват тутиб ғораро,
Қаронғуда соҳиб қаноат эди,
Унинг давлати сабру тоқат эди.
Худодўст экан номию покдил,
Фаришта сифат одам эркан асил.
Эди эшигида улуғлар боши,
Эшикларга бош урмади ул киши.
У доно яшаб турган иқлимаро,
Эди бир ситам қилғувчи подшо.
Кўзига кўринса ғариб-нотавон,
Эзарди уни қақшатиб беомон.
Ўзи жоҳилу, золиму, бадбуруш,
Кўнгилга солур ғам, уни бир кўруш

Қочиб жабридан кўпчилик доимо,
Емон номи тарқалди оламаро.
Қолиб эрди бир оз, тул ожиз киши,
Ҳақорат билан чарх йигирмоқ иши.
Қаерда зулум ҳаддан ошган экан,
Бирор лаб очилмайди кулку билан.
Келарди унинг ғорига гоҳи шоҳ,
Худодўст сира қилмас эрди нигоҳ.
Деди унга шоҳ э азиз бахтиёр
Ўғирма юзинг мендану қилма ор.
Қилурман сенга дўстлик туну кун,
Эрурсан менинг душманам не учун?
Агар бўлмаган чоғда ҳам шавкатим,
Кам улмасди дарвешдан ҳурматим.
Демасман бировдан улур бил мени,
Дегайман кишиларча билгил мени.
Эшитти бу сўзни у доно шу чоқ,
Чиқиб жаҳли шаҳга деди тут қулоқ.
Сен — элнинг азоби, ўзингга қара
Мен эл ранжишин хоҳламасман сира.
Эрурсан азиз дўстларим душмани,
Нечук тил билан дўст, дегайман сани?
Қўлим ўнма дўстона, кетгил, йўқол,
Бориб дўстларим илгин ўп, кўнглин ол.
Таажжубдаман золим уйқисидан;
Ки эл дод этаркан, у ухлар экан.
Қичикларни қақшатма э подшо,
Жаҳон ўзгариб тургуси доимо.
Ғарибларга берма азобу алам,
Сени маҳв этар топса найтин у ҳам.
Чумоли агар бирлашиб иш қилур,
Унинг зарбидан Шер ҳам енгилур.
Дедим зулм илан элни қақшатмагил,
Ўзинг қийналурсан, буни яхши бил.
Зулм бирла йиққунча олтин, ахир

Хазинангни бўш қолгани яхшидир.
Қишиларни сен айлама поймол,
Оёғ ости бўлғунг, етушса завол.
Чида зўр зулмига э нотавон,
Бўлай десанг ундан кўра паҳлавон.
Ғанимларни ҳиммат-ла енгмоқ зарур,
Қи ҳиммат қўли барчадан зўр эрур.
Ғарибларни шод айла, кулдиҳ чунон,
Ғмонлар тишини ушатсин шу он.
Давул бонгидан хожаку, уйғонур,
Ыроқ соқчи аҳволини не билур.
Митони ғамини еган корвон,
Толиққини чинакка ачинмас ҳамон.
Кўрарманки ожиз эмассан бугун,
Ғарибни кўриб қўлламайсан нечун?
Бу ҳақда ҳикоят қилай ушбу дам,
Бўшанглик бўлур тортиниб айтмасам.

ҲИКОЯТ

Дамашқ ичра келди қаҳатлик йили
Унутди миҳирни кишилар дили.
Бахил бўлди осмон чунон ер учун,
Дарахту экин қақшади бус-бутун.
Қадимий булоқлар қолиб қуп-қуруқ
Етим кўз ёшидан бўлак томчи йўқ.
Фақат бевалар оҳи бирлан чиқар,
Ҳар уй туйнугидан тутун чиқса гар.
Дарахтлар ғариб бир гадодек шу ҳол,
Баҳодирлар аҳволи танг, бемажол.
На бору на саҳрода кўклам у йил
Чигиртка экин еб, чигирткани эл.
Шу он келди ёнимга бир эски дўст,
Фақат унда қолмиш суяк бирла пўст.
Таажжубда қолдим бақувват эди,

Жуда муътабар, ҳам бадавлат эди.
Дедим унга э ёри покиза дил,
Бошинга на иш тушганини дегил.
Ғазаб бирла деди, ки э ошно,
Ўзинг хўб билурсан, саволинг хато.
Кўрарсан машаққатли фурсат бу дам,
Ниҳоятга етди мусибат бу дам.
На ёмғир ёғар ерга кўкдан бу он,
На ердан етар кўкка оҳу фиғон.
Дедим сенга йўқ хавф, бул сўзни уқ:
Заҳар кор этар, қайда тарёк йўқ.
Бу очлик бўлакларни гар маҳв этар,
Бадавлатсан, ўрдакни тўфон нетар?
Қараб ранжиди мендан олим шу он,
Дегайсанки нодонга доносимон.
Деди четда ҳам бўлса мардоналар,
Туролмас қараб, чўкса дўстлар агар.
Юзим йўқчиликдан эмас заъфарон,
Яланғочу очларга ўртанди жон.
Ақлли киши хоҳламас ҳеч қачон,
Элин, ҳам ўзин жисмига бир зиён.
Шукурким таним соғу қувватлиман,
Дилим титрагай ўзгалар дардидан.
Мажолсиз касал ёнида бўлса гар,
Киши соппа-соғ бўлса ҳам ғам босар.
Кўринганда очу ғариб нотавон,
Заҳар бўлгай оғзимда ҳар луқма нон.
Агар банду зиндонда дўсти ётар,
Киши қайда гулзор сайрин этар.

ҲИКОЯТ

Тутаб турган эл қалби ёнди бутун,
Куйиб кетди Бағдод ярми шу тун.
Биров шукр этиб дерди ёнғинаро.

Дўконим зарар кўрмамиш мутлақо.
Деди бир киши э хасис — ақлсиз,
Фақат ўз ғамингни единг, бетамиз!
Сенингча дўконинг омон қолса бас,
Шаҳар куйса, сенга писанд ҳам эмас.
Бахилдан бўлак, ким ўзин тўйғазар,
Кишилар ёмон ҳолда, очдир агар?
Кўрарким ғариблар ютар қон мудом,
Шу инсофми бойлар еса гар таом?
Қасал боққан одамни сен дема соғ,
У ҳам қайғу бирлаи касалдир шу чоқ.
Борур гарчи манзилга дўстлар етиб
Ётолмас кейин қолғувчиларни деб.
Саодат уйида киши бўлса гар.
Унга Саъдийнинг битта сўзи етар.
Агар сан эшитсанг гўзал бир сухан,
Гул узмайсан асло гар эксанг тикан.

Эшитдингми Эрон шаҳаншоҳлари
Қилибдир ситам элга қайси бири,
На у шоҳлик қолди, на шавкати,
На деҳқонга зулми-ю, на давлати.
Ситам айласанг шоҳлигингдир тамом,
Гадолик қилурсан кейин вассалом.
Ширин уйқу шоҳларга бўлгай хато,
Агар этса кучсизга кучлик жафо.
Бекордан бекорга элинг эзмагил,
Эрур шоҳ чўпону, қўй — одди эл.
Гар ундан жафо кўрса эл ҳар қачон,
Ўзи бўридир, дод унинг дастидан.
Ёмон нийяти бирла кетди ёмон,
Ўзин халқига зулм этиб беамон.
Эшитмай десанг охир эл қарғишин,
Мудом яхшилик айла, ол олқишин.

ҲИКОЯТ

Эшитдимки, мағрибда бир шаҳраро
Бор эркан туғушган ини ҳам ағо.
Баҳодир, диловар мужассам экан,
Қиличбозу доно гўзал ҳам экан.
Ота кўрди ҳайбатлидир ҳар эков.
Урушда талабчан, жуда беаёв.
Ўзин мулкини икки тақсим қилиб,
У ҳар ўғлига берди ярмин, билиб.
Уруш этмасин деб улар, худди ёв,
Қилич тортмасин бир-бирига эков.
Кўриб ота шундан кейин оз ҳаёт,
Кўзин юмдию топди бирдан вафот.
Топиб мамлакат икки шоҳга қарор,
Ҳам олтин, саноқсиз қўшин, ҳам диёр.
Юриб ҳар ким ўз ақли бирла у чоқ,
У йўлданки ўз фикрича яхшироқ.
Бири адл ила ном чиқарсам деди,
Бири зулм этиб пул ғамини еди.
Бири қалбин элга қилиб меҳрибон,
Ғарибларни сийлаб, бериб ошу нон,
Қўшиннинг ясантирди, қурди бино,
Ғарибхоналар солди юртлараро.
Бири тожу тахтин безашлик учун,
Солиқ солди деҳқонга ҳар туну кун.
На ёлғиз ғарибларга душман эди,
Ўзига ўзин душман этган эди.
Мудом йиғди зар, бермади, емади,
Ақл олдида яхши иш қилмади.
Унинг толеи қайтди-ю келди ёв,
Босиб тору мор айлади беаёв.
Емирди фалак қаҳр этиб илдизин,
Ёв отин думи қувди унда чивин.
У алдовчпга ким қилур яхшилик,

Қочиб кетди эл, кимга солгай солиқ.
Кутар яхшилик кимдан ул бевафо,
Унинг кетидан қарғар эл доимо.
Улуғлар демишларки ўстир, егил,
Ёмон синдириб шох еёлмайди бил.
Ёмон жинсидан қолмади яхши ном,
Ёмонлар, ёмонликла бўлғай тамом.

Кесарди биров шоху шохда ўзи,
Тушиб қолди боғбоннинг унга кўзи.
«Дедиким бу одам ёмон иш қилур,
Ёмонлик на менга ўзига эрур».
Илсиҳат берур фойда, уққанга, бил
Ғарибларни зўрлик қилиб эзмагил.
Кетиб қолса қўлдан агар тахту тож,
Еқангдан олур кўп яланғочу оч.
Қўлинг торт, ғарибларга мушт урмагил,
Сени енгсалар ўзни шарманда бил.
Уяғдир бу иш эр йигитлар учун,
Забунларни илгида бўлмоқ забун.
Улуғ пок дил, бахтиёр мардлар
Ақл ишлатиб тахту тож олдилар.

Бу ҳақ сўзни сан Саъдидан тинглагил,
Улуғларга эргаш, хато юрмагил.
Дема тахту тож ҳар ўриндан баланд,
Ғариблик мақоми бил ундан баланд.
Егай камбағал кунда бир нон ғамин,
Бироқ, шох егай мулку даврон ғамин.
Гадо топса бир нон агар шомда,
Ўзини ўзи шаҳ дегай Шомда.
Ғаму шодликким бошингга етар,
Ўлим чоғида иккиси ҳам кетар.

Не бўлди, агар бўлса бошида тож,
Не бўлди агар эгса бўйнини бож?
Унинг боши гар кўкка етган эса,
Бунинг жисми зиндонда ётган эса,
Хужум қилса ҳар иккисига ажал,
Таниб бўлмагай иккисин ул маҳал.
Шаҳаншаҳлигу мулку давлат бало,
Гадо шаҳ эрур, исми бўлмиш гадо.

Эшитган эдим кўчада бир куни,
Бир оқилга дер эрди кимса буни:
«Эдим шоҳу, ҳукмим эди хўб зўр,
Бошимда эди тожу, кибру ғурур,
Қилиб бахту толе мадад яхшироқ,
Қўл остимга зўр бирла тушди Ироқ.
Дилим ҳирси кирмонга тушган эди,
Тамаъ қуртлари бу бошимни еди».

Қулоғингни тут, ғафлатингни қочур,
Эшитгил ўликлар насиҳат қилур.
Ёмонликка юрмайди яхши киши,
Утар яхшилик бирла доим иши.
Ёмон йўлга боргай ёмон ҳар қачон,
Кўпинча ўлур йўлда мисли чаён.
Биров фойдасин кўзламайди агар,
Қаро тош билан тенг эрур ул башар.
Хато сўзладимман аё яхши ёр,
Қаро тошу темирда ҳам фойда бор,
Ул одам уят бирла ўлса тузук,
Гар ундан қаро тош бўлса тузук.
На ҳар кимса йирқичдан аъло бўлу!
Ёмон кимсадан йирқич афзал эрур.

Ақлли кишини чин инсон дегил,
Агар қонхўр эрканми — ҳайвон дегил.
Гар инсон эса, ухласа доимо,
Не фарқи бўлур ваҳшидан эларо?
Агар яхшилиқ тухмини экмади,
Мурод хирманидан унга тегмади.
Эшитган эмасман бу ёшга кириб,
— Ёмоннинг жазоси бўлур яхши,— деб.

Бир аскарбоши чоҳга бўлди асир,
Унинг ҳайбатидан қочар эрди шер
У золим эди қилди эл ҳам итоб,
Амалдан тушиб, бўлди ҳоли хароб.
Сира ухламай нола айлар эди,
Бошига отиб тош, бир одам деди:
Киши додига етган эрдингму сан,
Надеб кўз тутарсан мадад кимсадан?
Зулмнинг уругин экардинг бутун
Не хил ҳосил олдинг, ўзинг боқ бу кун.
Яранг узра ким энди марҳам қўяр,
Сенга қилмагач туллар оҳи асар.
Қозардинг мудом йўлимиз узра чоҳ,
У чоҳга йиқилдинг ўзинг тортгил оҳ.
Қозар икки турли киши чоҳ, бил,
Бирин элда бадном, бири покдил.
Бирин мақсади халқни сероб этиш,
Бирин мақсади халқни чоҳга тиқиш.
Ёмонлик қилиб, яхшилиқ кутмагил,
Тиканзор узум бермагай, яхши бил.
Дилимга сира келмагай бу гумон,
Экиб арпа, бугдой ўрарсан дебон.
Агар бўлса аччигданақ ҳар ниҳол,
Ширин бўлмоғи тарбият-ла, маҳол.

Ҳеч унмайди толгул гули хурмода,
На эксанг олурсан шуни дунёда.

Деди кимса ўз ўглига бир замон:
(Унутма сен оқил сўзни ҳеч қачон)
«Бил ўғлим гўдакларга қилма ситам,
Ўзингдан улуғ жабр этар сенга ҳам.
Сен э беақл бўри, ҳеч билмадинг,
Мени шер ёрар деб, хаёл қилмадинг».
Эдим ёшлигимда ажаб зўравон,
Кичикларни ранжитган эрдим чунон.
Едим бир забардаст муштин, чунон,
Кичикка мушт урмасман ундан буён.

Биқиб ётма гафлатда, олиймақом,
Улуғларни кўзига уйқу ҳаром.
Мудом эл ғамин еки ожиз улар,
Замон ҳодисотидан айла ҳазар.
Угут беғараз бўлсаю бериё,
Бўлур аччиғ, аммо маразга даво.

ҲИКОЯТ

Ҳикоят қилур кимса бир шоҳдан,
Қотиб дук каби ришта¹ дарди билан,
Йиқилди чунон ожиз ўлди жасад,
Уз одамларига қиларди ҳасад.
Ер ўпди надимию деди шу он:

---

¹ *Ришта* — бир ёмон юқумли касалдир. Илгари Бу-хорода бўлар эди.

Жаҳон борича шоҳ бўлсин омон,
Бу шаҳр ичра бор битта қутлуғнафас,
Бу хил покдил кам эрур, кун эмас.
Чақиртирки, дам солса сенга агар,
Фалак авжидан ерга раҳмат ёғар.
Буюрди, югурдилар одамлари,
Муборак қадам чол уйига бори.
Бориб айтдилар, келди ул потавон,
Тани кўркам, устида эски чопон.
У дам шаҳ деди қил дуо, менга боқ,
Бу дилд игна санчмоқда бошдан оёқ.
Бу сўзини эшитганда ул қалди хам,
Чинқо жаҳли шоҳга бақирди шу дам.
Деди фойда бермайди сенга дуо,
Чекар халқ зиндонда сендан жафо.
Сени халқ учун йўқ сира шафқатинг,
Қачон сенга роҳат берур давлатинг?
Сени қаргини урган, мудом қарғар эл,
Дуом бирла дардинг тузалмайди, бил.

ҲИКОЯТ

Қизил Арслон қалъаси тоғдек —
Баланд эрди, маҳкам эдию йирик.
Йўқ унда сира хавфу муҳтожлик,
Йўли тор, буралган келин сочидек.
Бу қалъа ажойиб гўзал боғаро,
Зумурад табақда тухумдек бино.
Эшитти азиз бир киши мўл юриб,
Шоҳ олдига келди узоқ йўл юриб.
Жуда кўнни кўрган, ҳақиқатчи ҳам,
Ҳунарманд, жаҳонгашта қутлуғқадам.
Буюк, ишга моҳир сўз устоси шул,
Билимдон, ширин нутқи ҳикматли ул.
Деди унга шоҳ: кездинг оламаро,

Бу хил пухта кўрдингму ҳаргиз бино?
Кулиб деди: бу қалъа кўркам эрур,
Ва лекин деёлмамки маҳкам эрур.
У шоҳларки сендан бурун ўтдилар,
Бир оз айиш этиб қолдириб кетдилар.
Отанг даврини, мулкини эслагил,
Фурур бандидан дилни озод қил.
Ўлим тикди бир гўрга, бермай омон,
Пучак пулча ҳам қўймай ундан нишон.
Ажам мулкида бир қаландарсимон,
Дер эркан: «Аё шоҳ Нўширавон,
Отангга вафо қилганида бу бахт,
Қачон сенга теккай эди тожу тахт.
Сен олтинни Қорунча¹ йиғсанг битар,
Қолур хайринг-у, ўзгасин ер ютар».

Қилиб бир ҳаким Кайқубодни дуо,
Деди ўлма шоҳо, яша доимо.
Буюк бир киши тўхтатиб шул нафас,
Деди оқил одам, маҳол сўз демас.
Фаридуну Заҳҳоку Жам давридан,
Билурсан бу шоҳлараро кимни сан?
Биров қолдими, тахти кўрмай завол?
Ярашмас сўзинг, чунки амри маҳол.
Сира ўлмас орзуси, айт, кимда бор?
Сира ўлмаган борму, бер эътибор».
Бу сўзловчи ҳушёру доно эди,
«Демас маънисиз сўзни доно, деди».
Демасдим, жаҳон борича ўлмагил,
Етаклар эдим яхшиликка дадил.
Жаҳон ҳукми бир кимсада бўлса гар,

---

¹ Қорун — афсонавий жуда хасис бир бой подшо.

Улуғ дабдаба, аскару молу зар,
Агар пок бўлса, ўзи ҳушёр,
Ҳамиша унинг айшидир барқарор.
Агар нотавонларга зўрлик қилур,
Тирикликдаёқ у жазосин кўрур.
Агар этса Фиръавнча бетарк гуноҳ,
Фақат гўрга киргунча бўлгуси шоҳ.

ҲИКОЯТ

Ситамгар киши Ғўр¹да зўрлик қилиб,
Бировнинг эшагини олди келиб.
Кўк оғир унинг устига беқаров,
Хароб бўлдилар бирданига эков.
Замон наҳсу номардга давлат берур,
Ғарибларга қайғу-машаққат берур.
Ситамгар, адоватли шоҳ бир куни,
Чиқиб борди овга, эшитдим уни.
Чониб кетди ов кетидан от солиб
Қўшинидан узоқлашди тунда қолиб.
Адашди, юқотди йўлини подшо,
Қириб борди тун ичра қишлоқаро.
Шу қишлоқда турғувчи бир пухта чол,
Хўп одамшунос эрди гўёки зол.
Дер эрди ўз ўғлига э Шоддил
Шаҳарга эшакни олиб бормагил.
«У — номардни, яхши бўлгай эди,
На тахт узра, тобутда кўрсам» — деди.
У — нафс олдида бир белибоғли қул,
Унинг зулмидан эл фиғонда нуқул.
Бу юртда киши кўрмас ободлик,
Сира кўрмади, кўрмагай шодлик.
Агар ўлса, ул шуми кўнгли қаро,

---

¹ *Ғўр* — Афғонистонда бир ўлканинг исми.

Егар унга лаънат жаҳаннамаро.
Деди ўғли: йўл оғиру ҳам узоқ,
Яёв бормоқ оғир эрур сол қулоқ.
Бирор яхши йўл топгил, ўйла ўзинг,
Баланд мендан ақлинггу, ўткир кўзинг.
Отаси дедиким мен айтганини қил,
Қўлингга олиб катта тош э ўғил,
Гуноҳсиз эшакни шу тош бирла ур,
Бу тош зарбидан эшшак оқсоқланур.
Ситамгар мабодо назар солмагай,
Бу эшшак чўлоқ-ку дебон олмагай.
Ўғил ота сўзин эшитган ҳамон,
Қабул этди, қилди на деса шу он.
Чунон урди эшакни қобил ўғил,
Бу зарб ила қаттиғ майиб бўлди ул.
Ота ўғлига айтди энди йўл ол,
Эшак юрганича, юриб, бора қол.
Ўғил эргашиб кетди карвон билан,
Ҳақорат қиларди бор имкон билан.
Ота кўкка боқди ошиб ҳасрати,
Худоё деди яхшилар ҳурмати,
Мени сақлагил, бер ажалдан амон,
Фалак айлагунча уни бенишон.
Уни кўрмасам ўлганин кўз билан,
Мудом тик турарман гўрим ичра ман.
Туғилса тузукдир хотиндан илон,
Туғилгунча деви лаиндек ёмон.
Ит аъло эрур мардум озордан,
Қишиларни қийновчи маккордан,
Бутунликча душманга ўтмай яроқ
Қўлингга уни сингани яхшироқ.
Буни тинглагач, шаҳ отин боғлади,
Тўқум ёстида, уйқуни чоғлади.
Санаб юлдузу тун бўйи ухламай,
Суриб турли-турли хаёл бир талай:

Эшитти хўрозларни қичқирганч,
Унутди бутун тун азоб чекканин.
Тонг отгунча аскарлар от чопдилар,
Фақат тонгда отин изин топдилар.
Шаҳу отини кўрдилар шул замон,
Қўшинлар яёв чопдилар шоҳ томон.
Қўйиб ерга бош, қилдилар ҳурматип,
Уриб мавж дарёга ўхшаб қўшин.
Деди, эски бир мухлиси шул замон
Эди кунда қул, тунда дарвозабон:
Қалай кутдилар сизни қишлоқда эл?
Бутун тунда қолди хавотирда дил.
Бирор сўз ҳам айтолмади шоҳ ҳеч,
Қаро бахтидан не кечирди у кеч.
Яқинроқ келиб бошини қилди хам
Қулоғига айтди пичирлаб шу дам:
Товуқ гўшти қойда? Қасам жон учун,
Эшак қиссаси бўлди ҳаддан узун.
Амир, беглар ўлтирдилар шул замон,
Қилиб базм, ичиб бўлдилар шодмон.
Бироқ кайф ошиб, шоҳ, ғазабга тўлиб,
Эсига шу дам тунги деҳқон келиб,
Буюрди, топиб боғлашиб келдилар,
Уриб, қақшатиб кўп жафо қилдилар.
Суғурди у бадбахт ўткир қилич,
Қочар йўлни деҳқон билолмасди ҳеч.
Бу охирги умримми деб ўйлади,
На келса тилига уни сўйлади.
Қалам бошига келса ўткир пичоқ
Тили бўлгай ўткир, яна яхшироқ.
Қутулмаслигини билиб ёвидан,
Уқин борин отди дадиллик билан.
Умидсиз кўтарди бошин, айтди чол
Ки бўрига қишлоқда ётмоқ маҳол,
Буни ҳамма айтур, аё шоҳ, инон.

Емирсин сенинг давлатингни замон.
Бу номехрибонликки, даврингда бор,
Ситамгарлигингдан эл овора, хор.
Нечун бир ўзимга қилурсан ситам,
Мен олдинда, халқ бирга қўйди қадам.
Дилинг оғриган бўлса мендан ахир,
Қўлингдан агар келса бу халқни қир.
Сўзим тегса қаттиқ, бир оз юмшагил,
Тубин юл ёмонлиқни, инсоф қил.
Зулмдан кечишдир иложинг сани,
Эмас ўлдириш битта бечорани.
Ситам айласанг, бўлма уммидивор,
Тўлур яхши номим билан деб диёр.
Сўзимдан агар оғриган бўлса дил,
Дил оғригувчи ишни сен қилмагил.
Ситамгар ўзи маҳв ўлиб ҳам кетар,
Бироқ лаънат унга ҳамеша етар.
Эшитсанг бу яхши насиҳат эрур,
Эшитмас эсанг, сўнг пушаймон берур.
Келур қандай уйқу кўзингга, қара!
Етолмайди зулмингдан эллар сира.
Югурдакларинг мақтагай ҳар нафас,
У мақтовга сен ҳеч лойиқ эмас.
На фойда, улар деса минг офарин,
Бу ёқда сени қарғаса тул хотин..
Қилич бошда, сўзлар эди шул қадар,
Қилиб жонни тақдир ўқига сипар,
Кетиб мастлиги, шоҳга келди ақил,
Қулоғига овоз келди, бу хил:
У чолга азоб берма, қутқар, чиқор,
Бунни сўйганинг бирла минг мунча бор.
Бир оз тўхтади, бошини хам қилиб,
Гуноҳин шу он кечди раҳми келиб.
Ечиб ўз қўли бирла бандин кейин —
Қучоқлаб, севиб ўпди пешонасин.

Бу сўз бўлди оламаро дoston,
Бўлур яхшилар, яхшилар-ла равон.
Эшит душманнингдан хатонгни бутун
Кўрингай гўзал ҳар ишинг дўст учун.
Эмас мақтаган — дўст, алдамчидир,
Маломатчилар, сенга ёрдамчидир.
Ширин бўлса ҳам қанд, касалга зарар,
Даво бўлгай аччиқ, тахир дорилар.
Ширин сўзли улфатларингдан кўра
Хунук юзли танбиҳ берувчи сара.
На ҳожат бу яхши насиҳат, агар —
Сен оқил эсанг, бир ишорат етар.

ҲИКОЯТ

Етиб салтанат даври Маъмунга¹ ҳам,
Қанизак сотиб олди зебо санам.
Юзи ою ақли расо, гулбадан,
Ажаб шўху ўйноқию хушсухан,
Солар эрди ушшоқ қонига чанг,
Қилур эди ўз панжасин лола ранг.
Фирибгар қоши ўсмаланган чунон,
Қуёш узра гўёки тири камон.²
Магар бир тун ул ҳури нозикбадан,
Яқинлашмади ҳеч Маъмун билан.
Ғазаб ўтидан тошди Маъмун таби.,
Деди: бошини олсам олма каби.
Деди: қил бошимни танимдан жудо,
Ва лекин яқинлашмагил мутлақо.
Деди:— Ранжишингга не бўлди сабаб?
Сенга ёқмади, қайси иш, қайси гап?
Деди ўлдиру, енгил эт кулфатим,

---

¹ *Маъмун* — ислом ҳалифларидан бири.

² *Тири камон* — ой камалак.

Йўқ оғзинг ҳидига менинг тоқатим.
Зулм тиғи ўлдирса бир йўла, бас,
Бу оғзинг ҳиди ўлдирур ҳар нафас.
Бу сўзни эшитгач, улуғ подшоҳ,
Дили ранжиди, қаттиқ этди нигоҳ.
Агарчи дили оғриди шу маҳал,
Даволаб юқотди ҳидини тугал...
Пари чеҳрани ёру ҳамдам қилиб,
Деди дўст экан айтди айбим билиб.
Йўлинг устида чоҳ қозилса агар,
Қилур дўст ундан сени бохабар.
Йўл озганга десанг йўлинг тўғридур,
Бу унга жафою, ситам, зулм эрур.
Хатонгни демаслар юзингга агар,
Жаҳолат-ла, айбингни дерсан ҳунар.
Дема қанд ҳам бўлғуси деб даво
Даво бўлса гар унга суқмуниё¹
Дер эди табиб, тўғри сўз очигин:
Даво бўлгай ич, дорининг аччигин.
Шифо шарбатин истасанг ҳар қачон,
Ол аччиғ угут шарбатин Саъдидан.
Угут маърифат элагидан ўтиб,
Тузилмиш, ширин сўз билан қўшилиб.

ҲИКОЯТ

Эшитдимки, бечора бир зотдан,
Улуғ шоҳнинг кўнгли ранжиб экан.
Демиш балки шоҳига ҳаққони гап,
Ўжарлик ўтиб шоҳ қилмиш ғазаб.
Саройдан юбормиш у зиндонро,
Ҳамиша қилур шоҳ жабру жафо,

---

¹ *Суқмуниё* — бир дарахтнинг шираси, жуда аччиқ, даво учун ишлатилади.

Пичирлаб деди дўстларидан бири:
Бу хил сўз эди маслаҳатдан нари.
Унга деди: ҳақ сўз ибодат эрур,
Қамоқ мен учун қисқа фурсат эрур.
Чақимчи бу сир сўзни билган ҳамон,
Бориб **шоҳ** қулогига айтди шу он.
Кулиб деди, беҳудадир — бу гумон,
У зиндонро улгуси беамон.
Ғарибга бориб айтди бир қул буни,
У дедикки шоҳга бориб айт шуни:
Агар қўлласа ҳам дилим шод эмас,
Агар бошим олганда, дил ғам емас.
Агар ундадир молу мулку қўшун,
Азобу алам гарчи менда бу кун,
Ўлим эшигига етишсак агар,
Ҳар экковни гўр баб-баробар этар.
Элин қилмади сенчаллик поймол,
Бурун ҳеч ким йиғмади сенча мол,
Шу хил бўлки олам десин офарин,
Ёмон демасин ўлганингдан кейин.
Ёмонлик билан умр ўтказмагил,
Сенга токи ёғдирмасин лаънат, эл.
Ажал ҳар қачонки бошингга келур,
Ишангилки ер ости жойинг бўлур.
Ғазабланди шоҳу буюрди шу он,
«Суғур, деб тилин унга бермай омон».
Деди ул ҳақиқатчи — доно — асил,
Бу ҳукминг мени қўрқитолмайди, бил
Бўлиб хору кўрсам жафою ситам,
Агар оқибат яхши бўлса неғам.

ҲИКОЯТ

Жуда камбағал эрди бир паҳлавон
Емоққа тополмасди бир парча нон.

Азоб тортар эрди қорин дардидан,
Кун ўтмас эди паҳлавонлик билан.
Замоннинг ёмон ҳолатиндан мудом,
Танида алам, ғам, дили худди шом.
Қиларди фалак дастидан додлар,
Ғазаб бирла айларди фарёдлар,
Дили ўксиниб, эл ҳаётин кўриб,
Ютарди заҳар у секин оҳ уриб.
Иши келмай ўнгига йиғлар эди,
Унинг ҳаммадан ҳоли бадтар эди.
Кишилар егай дерди гўшту асал,
Менга қайда нон, тарра йўқ лоақал.
Бу яхши эмас боққил инсоф-ла сен,
Мушук кийди пўстин, яланғоч мен.
Қани, бу замон ўзгарилса эди,
Қўлимга пулу мол келса эди.
Тўсатда оёқ остидан, на бўлур,
Топилса жавоҳир кўмилган чуқур.
Бадавлат яшардим, замонлар мудом,
Қутулгай эдим, ғам юкидан тамом.

Ғар иш ақлу тадбир билан ҳал бўлур,
Яраш ёв билан, жангдан афзал эрур.
Енгиш ёвни зўр бирла бўлса қийин,
Керак, зар-ла ёпмоқ уруш эшигин.
Агар хавф эса сенга ёв зарбидан,
Тилин боғлагил лутфу эҳсон билан.
Зарар ўрнида ёвга соч сийму зар,
Ёв ўткир тишин лутф ўтмас этар.
Бўлур чалса тадбир нағорасини,
Қилур ҳийла зўрларни чорасини.
Чунон айлагил душманинг ҳурматин,
Кейин пўстинин шил, топиб фурсатин.

Асир бўлди Рустам, қилиб ҳийла кор,
Қутулди асирликдан Исфандиёр.
Хушомадчининг макридан қил ҳазар,
Бўлур сел, йиғилса агар томчилар.
Қошинг керма мағрурланиб, урма дам,
Енгиб дўст, агар ёв енгилса ҳам.
Агар дустдан душманинг кўп эрур,
Ачингай ҳама дўст, ёв шодланур.
Ҳужум этма душман зўр эрса агар,
Қиличнинг дамин ушлама, қўл кесар!
Зафар бўлса гар сен томонингда ҳам,
Эмас одамият — кичикка ситам,
Агарчи эсанг қанчалик паҳлавон,
Урушдан яраш яхшидир ҳар қачон
Кучинг етмаса гар муросо билан,
Раводир кўтарсанг қилич унда сан.
Бўйин товлама, ёв яраш истагач,
Жилов тортма, душман кураш истагач.
Унингчун уруш эшиги ёпилур,
Сенинг қудратинг ҳам яна зўр бўлур.
Урушни бурун бошлаган чоқда ёв,
Гуноҳкор ўзи, қир уни беаёв.
Қиларкан адоват, уруш беибо,
Адоватчига меҳрибонлик хато.
Агар меҳрибон бўлсанг-у, раҳмдил,
Унинг кибри ортиб борар, яхши бил
Миниб мард йигитлар-ла учқур бедов.
Қириб ташла тортсин жазосини ёв.
Муроса қиларкан агар ишни ҳал,
Ғазаб қилма, ўлдирма, бўлма дағал.
Агар ёлвориб келса ёв ҳар қачон,
Дилингдан олиб ташла кекни шу он.
Омон бер, деса бер омонлик, шу чоқ,
Бироқ макридан эҳтиёт яхшироқ.
Бўйин товлама кекса тадбиридан,

Қариларда бор тажриба, фикру фан.
Темир қалъани оғдарур саъй этиб,
Қари фикру, ёшлар қилич ишлатиб.
Филу шерни енгса ҳам ёшлар,
Қари тулки достонидан беҳабар.
Қочиш йўлини онгла майдонаро,
Зафар кимда, маълум эмас мутлақо.
Қочаркан агар лашкаринг қайрилиб.
Ўлиб кетмагил тўдадан айрилиб,
Агар четда бўлсанг қочиб қол омон —
Арода эсанг ўзни тут ёвсимон.
Агар ёвдан ортиқ эсанг қанча ҳам,
Тунаб қолма ёв юртида ҳеч дам.
Ҳужум қилса эллик киши тунда гар,
Қоронғуда беш юз кишини қирар.
Кўз оч, тунда гар йўлни тўсмоқчисан,
Ҳужум қилмасин балки пистирмадан.
Агар ёвгача қолса бир кунли йўл,
Тикиб чодир, ул жойда ҳушёр бўл.
Ҳужум қилса сендан бурун ема ғам,
Бошин янч Афросиёб¹ бўлса ҳам.
Улар бирдан от қўйса бил, ул замон,
Кетибдир кучу қуввати бегумон.
Толиқмиш, у лашкарни қир бемалол,
Қилибдир ўзини ўзи поймол.
Қочиб кетса ёв, бир ўзинг қувмагил,
Узоқлашма дўстан, бунни яхши бил.
Агар босса майдонни чангу тўзон,
Қурол бирла қуршаб олур ногаҳон.
Узоқ кетмасин, ўлжа излаб қўшин,
Бўлур хавfli ушбу иш шоҳ учун.
Агар паҳлавон, кўрсатур журъатин,

---

¹ *Афросиёб* — Тўрон, яъни Туркистондаги афсонавий шоҳлардан.

Оширмоқ керак қадру ҳам қийматин.
Қилур жон фидо шоҳига ҳар маҳал,
Қелиб қолса ҳар қанча жангу жадал.
Ҳамеша баҳодирларинг шод қил,
Фақат жанг вақтида деб билмагил.
Омонликда аскарни қил шодмон,
Уруш бўлса ишга ярар бегумон.
Элинг сақлагайсан-ку аскар билан,
Бу аскарни тут шафқату зар билан.
Топар душманин енгибон шоҳ зафар,
Унинг лашкари тўқу хурсанд агар.
Агар бўлмаса интизому вафо,
Урушда қачон айлагай жон фидо.
Сипоҳийки ўз хунабҳосин егай,
Эмас мард, агар жангда иш бермагай.
Берилмас экан зар қўшинга агар,
Қилич ушламай, жангни ташлаб кетар.
Уруш чоғида мардлик этмас аён?
Агар бўлса бечора-у нотавон.

Ев устига мардона эрни юбор,
Билиб шер жангига шерни юбор.
Қариларни раъйича иш тут мудом,
Қари бўри овчан эрур, вассалом.
Қиличбоз йигитлардан этма ибо,
Қари макридан қил ибо доимо.
Жаҳонгашта эр, марду оқил бўлур.
Қўп иссиқ-совуқларни кўрган эрур.
Сира бахтли ёшлар ғурур этмагай,
Қарилар сўзидан узоқ кетмагай.
Гар обод бўлсин десанг юрту эл,
Улуғ ишни ҳар кимга топширмагил.
Уруш кўрган эр бўлмаса раҳбари,
Қўшинни юборма сира илғари.

Кичикларга топширмагил катта иш,
Эзолмайди сандонни¹ мушт, ёки тиш.
Қўмондонлигу халқпарвар бўлиш,
Ўйинчоғу енгил эмас, оғир иш.
Десангким, хароб бўлмасин бу жаҳон,
Синовсизга топширма иш ҳеч қачон.
Чопар овчи ит шерга пайти билан,
Уруш кўрмаган шер, қочар тулкидан.
Ўғил эркаликда ўсаркан агар,
Уруш келса бошига, қўрқар, писар.
Урушмоқ, қилич урмоқ, ов овламоқ,
Баҳодир қилиб ўстирур яхшироқ.
Йигит ўсса ҳаммому ишратаро,
Уруш чоғида қўрқадир мутлақо.
Агар икки турли киши от минар,
Эковини бир ёш бола ағдарар:
Қочар биттаси ёвни кўрган замон,
Ёв ўлдирмаган бўлса, ўлдир шу он.
Бири занчалиш, беюрак, бедахон,
Хунаса тузукдир бу хил жангчидан.
Урушга агар жангчи орқа берур,
Ўзин ҳам, жасурларни ҳам ўлдирур.

Ики кимсани сақла, шоҳи жаҳон!
Бири оқилу ул бири паҳлавон.
Топар катта шоҳларни енгиб зафар,
Бу иккини ўстирса ҳар шаҳ агар.
Киши гар тутолмас қилич ё қалам,
Ўлиб кетганида еманг унга ғам.
Эмас мардлик — ёв босар чоғида
Қилиб базм ётсанг нишот боғида.

---

¹ Сандон — Темирчилар станогии

Уйин кулкига банд эса шоҳлар,
Бу ишратла, давлат қўлидан кетар.

Демасман ғаним жангидан ваҳм қил,
Омонликда ҳам сен ибо айлагил.
Кўпинча ёвинг кундузи дўстлашар.
Баногоҳ тун чоғи босиб келар.
Либосин ечиб жангчи чодирда кеч,
Биқиб ётмасин, у заифларча ҳеч.
Керак жангга тайёрланиш ёширун,
Босиб келгуси балки ёв кечқурун.
Бўлур эҳтиёт мардни иш билгани,
Қоровул — қўшинининг темир қўрғони.

Туриш беғам икки заиф ёв аро.
Эмас мардлик, ушбу ишдир хато.
Агар тил бириктирсалар ҳар эков,
Бўлурлар жасоратли бир катта ёв.
Бирин макру найрангла овора қил,
Бирин янчибон, майли юз пора қил.
Агар сенга душман ўжарлик қилур,
Фириб тиги-ла бошин олсанг бўлур.
Низоъ тушса ёв лашкарига, дам ол,
Қиличингни арту, ғилофига сол.
Ёвинг душмани бирла дўстлик зарур,
Ушанда жаҳон унга зиндон бўлур.
Ғажир бўрилар бир бирини агар,
Шу фурсат аро қўйлар ором олар.
Агар икки ёв ичра тушса нифоқ,
Яша дўст билан хурраму иттифоқ.

• • •

Қилич қўлдаю, жапгда бўлганда ҳам,
Унутма яраш йўлини ҳеч дам.
Билимли ҳунарманд баҳодир эли,
Қилур зоҳиран жанг, ярашда дили.
Дилин ёширин овласанг, мардлар
Оёғинг уза балки бошин қўяр
Асир тушса лашкарбоши жангаро,
Шошилма унинг қатлига мутлақо.
Унинг қўлига ҳам тушиб, эҳтимол.
Бирор паҳлавонинг бўлур поймол.
Бу бечора бағрини этганда чок,
У ҳам паҳлавонингни этгай ҳалок
Замон банд этар деб у ҳеч қўрқмагай
У қўрқмай асирларга зулм айлагай.
Бошидан кечирган киши хўб билур,
У ҳам бапди бўлганга шафқат қилур.
Бирор бек бўйин сунса сенга агар,
Уни қўлласанг, бошқаси ҳам сунар.
Дилин овласанг ўн кишини агар,
Бўлур юз ҳужумдан кўра муътабар.

• • •

Агар ёв қариндоши дўстлик қилур,
Унинг макридан эҳтиётдир зарур.
Уч олмоқчи сендан, дилида алам,
Қариндошининг меҳри-ла дамба-дам.
Ширинсўз ғаразгудан этгил ҳазар,
Бўлур эҳтимол, ул асалда заҳар.
Агар ҳар киши дўстни душман билур,
У ўз ёвидан оқибат енгилур.

• • •

Шаҳига сипоҳ қарши чиқса агар,
Керак-мас олиш ишга мумкин қадар.

Ўзин бошлигин қадрини билмаган,
Сени ҳам амон қўймагай макридан
Инонма, қасам бирла аҳд этса ҳам.
Назоратчи қўй, ёширин дамба-дам.
Узоқ ташла арқонни у янгидир
Бўшатма, қочар топмагайсан ахир

Уруш бирла олсанг бирор мамлакат,
У юртни асирларга топшир фақат.
Агар банди ичмоқчи бўлганда қон,
Ситамгарни қонии сўрар беамон.
Бир иқлимни гар ёвдан олсанг келиб,
Яшат халқин, ундан фаровон қилиб.
Уруш бошласа ёв агар қайтадан,
Уриб янчар эл бирлашиб сен билан.
Шаҳар халқига жабр этарсан агар,
Ёвингга эшик ёпма бекор кетар.
Шаҳар халқи ҳам сенга бўлгач ғаним,
Дема ташқарида эрур душманам

Ёмон ёв учун жангда тадбир қил,
Яшир, ниятингни яраш айлагил.
Кишиларга билдирмагил ниятинг,
Кўпинча бўлул гаптошар улфатинг.
Урушганда Искандар ул шарқ билан,
Эшик қўйди чодирга бил ғарбдан.
Бериб чапдан овоза, ўнгдан келиб,
Босиб олди Зобулни¹ Баҳман² келиб.

---

¹ *Зобилистон* — вилоят.

² *Баҳман* — қадим эрон шоҳларидан.

Сирингни билиб қолса сендан булак,
У фикру, у йўлдан кечишлик керак.
Жаҳонни мусаххар қилурман десанг,
Халойиққа шафқат қилу, қилма жанг.
Агар лутфу шафқат-ла иш бўлса ҳал.
Ёмонлик керак бўлмагай ҳеч маҳал.
Агар хоҳламассан дилинг оғришин,
Дили оғриганларни соз эт ишин.
Кучинг душманингдан агар кам эрур.
Ғариблар дуссини олмоқ зарур.
Нечунким улар оҳидир муътабар,
Баҳодирларингдан кўра иш берар.

Иккинчи боб

ЭҲСОН ҲАҚИДА

риш маънига, бўлса ақлинг агар,
Нечунким қолиб маъни, сурат кетар.
Улик тинч ётар гўрида муттасил,
Агар тинч ётиб ухласа ундан эл.
Тирикликда ғам е, сен ўлган куноқ,
Ўғил, қизда мерос бўлур ништиёқ.
Бугун бойлигинг элга бергил, есин.
Сеники эмас, ўлганингдан кейин.
Дилинг ранжишин хоҳламассан агар,
Олиб тур дили парчалардан хабар.
Ўзинг соч хазинагни элга шу чоқ,
Калиди қўлингдан тушар эртаёқ.
Менинг тирноғимдан бўлак ҳеч қачон,
Ким орқамни қашлар, бўлиб меҳрибон?
Уйингдан гариб кетмасин бе насиб,
Мабодо бўларсан ўзинг ҳам гариб.

Етукларки муҳтож ғамини егай,
Мабодоки муҳтож бўлсам дегай.
Ялангочу очлар дилин шод қил,
Ўзинг оч қолиш кунларинг ёд қил.
Тиланмаслигинг шукрин эт доимо,
Қуруқ қўйма эшикка келса гадо...

Етимлар бошига мудом соя сол,
Арит гарду чангин, тикан кирса ол.
Етим турса олдингда маъюсдил,
Ўз ўғлингни ҳатто ўпиб суймагил.
Етим йиғласа, ким юпатгай уни?
Хафа бўлса, ким эркалатгай уни?
Арит раҳм этиб, оқса кўз ёшини,
Юзин чангин арту сила бошини.
Агар унда йўқдир қариндош, таниш,
Ўзинг парвариш қил, ўзинг парвариш.
У дамки бошимда отам бор эди,
Бошим узра тожим, на ғам бор эди.
Юзимга бирор пашша қўнса агар,
Қўну қўшни ҳам ранжигай эрдилар.
Гар энди асир этса душман мени,
Мадад қилгали менга бир дўст қани.
Гўдаклар ғами менга буткул аён,
Бошимдан кечирдим гўдаклик замон.
Фурурланма хайр айласанг бир нима,
Бўлаклар гадо, мен улуғман дема.
Қўлингдан агар келса ишла мудом,
Ки меҳнатчини эл қилур эҳтиром.

ҲИҚОЯТ

Деди бир ақлликка бир ҳийлакор:
Чуқур лойга ботдим, кетибдир мадор

Бир аблаҳдан олган эдим ўн драм
Юрак ичрадир неча ботмон бу ғам.
Туним доимо қайғу бирла ўтар,
У соям каби кундузи эргашар.
Кўнгил ранжитир ҳар гапи ҳар замон,
Юракни тешар сўзи ханжарсимон.
Худо унга бермабди гўё кўмак,
Бутун умрида ўн драмдан бўлак.
Кун ўтказмайин доимо ҳар саҳар,
Келиб бейбо эшигимни қоқар.
Суларман хаёл қайси ҳимматли эр,
Дегайки: «Мана, олу қарзингга бер».
Бу сўзни эшитгач, у нурони чол,
Бериб икки тилло деди, ола қол.
У ёлғончи, пулни қўлига олиб,
Бадар кетди зардек юзи очилиб.
Биров чолга дедики билгил уни,
Киши йиғламайди у ўлган куни.
Эгарлаб минар шерни ҳам ул гадо,
Абузайдни ҳам мот этар мутлақо.
У дам обид аччиғланиб деди: бас!
Бу ишнинг сири сенга маълум эмас.
Агар тўғри бўлса уни ёқладим.
Элу юртаро ҳурматин сақладим.
Агар сўзи ёлғону ҳийла эрур,
Ўзинг ўйла, охир пушаймон бўлур.
Мен ўз ҳурматим сақладим зар билан,
У ёлғончию ҳийлагаар макридан.
Қил эҳсон ёмон бирла яхшига ҳам,
Ҳам эҳсон бўлур, ҳам бўлур дафъи ғам.
Агар ақлу ҳуш бўлса фикринг юрут,
Эшит Саъдий сўзин қулоғингда тут.
Кўпинча шу ҳақда сўзи баркамол,
Эмас кўзу қош таъриф, ёки хол..

ҲИКОЯТ

Биров қолдириб юз минг олтин саби,
Вафот этдию қолди яхши ўғил.
Бахиллар каби соқламай пулни ул,
Сахийлар каби қилди эҳсон нуқул
Узулмас эди эшигидан гадо,
Саройида меҳмон тўла доимо.
У шод этмаган балки дил қолмади.
У пулга отадек қулф солмади.
Деди бир маломатчи э соддадил
Пулинг ҳаммасини тамом этмагил.
Керак хирмон этмоқ учун ёзу қиш,
Эмас мардлик лаҳзада ўт қўйиш.
Зару нози-неъмат эмас пойдор,
Эшитмабмудинг ким бу хил қисса бор:

МАСАЛ

Қизиғи деди яхши деҳқон аёл,
Тўкинликда очликни қилгил хаёл.
Идишларни сув бирла тўлғаз тамом,
Ариқдан оқиб турмагай сув мудом.
Бутун давлатинг дўст учун сочмагил,
Зарар бергувчи ёвдан андеша қил.
Қуруқ қўл қилолмайди мушкилни ҳал,
Узун қўл уяр дев кўзини ҳар маҳал.
Бору йўқни сарф этганингдан кейин,
Топилмас керак вақтида бир тийин.
Гадолар-ку тўймайди хайринг билан,
Ўзинг оч қолурсанми деб қўрқаман.

ҲИКОЯТ

Балаңд эрди бир марднинг ҳиммати,
Ва лекин етушмас эди давлати.
Нечун давлати борда йўқ ҳиммати,

Нечун ҳиммати борда йўқ давлати?!
Даромаддан эҳсони кўпроқ эди,
Шунинг-чун унинг чўнтаги **қоқ** эди.
Унга хат ёзиб деди бир камбағал,
Эшит э саодатли, бахти гўзал,
Бир оз зар бериб ҳожатим қил раво,
Замонлар ётурман бу зиндонро,
Кўзи илмас эрди жаҳон нарсасин,
Ва лекин йўқ эрди қўлида тийин.
Унинг ёвлари олдига, покдил,
Бориб айди: эй яхшилар, мен кафил,
Қўлингизни тортинг у бечорадан,
Қафилман агар қочса бу орадан.
Кириб сўнгра зиндонга, тур қоч деди,
Оёқ бўлса сенда, югур қоч деди.
Қафасни очилган кўриб қуш мисол,
Чиқиб кетди ҳеч тўхтамасдан шу ҳол.
Шамолдек учиб сайр этарди чунон,
Етолмасди гардига ел ҳеч қачон.
Унинг ўрнига ушладилар буни.
Дедиларки «зар бер, ва ё топ уни.
Учиб кетса қуш, қайта келмайди у,
У қочдию зиндонро қолди бу.
Эшитгим қамоқда эди ою йил
На йиғларди, на шиква айларди, бил:
Этар эрди кулфат чекиб кўп замон.
Ўтиб қолди бир пок дил шу томон.
Деди ўйламасманки сен ўғрисан,
Ётурсан нега бунда гар тўғрисан?
Деди: эй муборакнафас, меҳрубон,
Биров молини емадим ҳеч қачон.
Этарди шу зиндонда бир нотавон,
Чиқордим, унинг ўрнин этдим макон.
Бу мардоналикдан эмас-ку, ахир,
Мен озод юриб, ўзга бўлса асир».

Вафот этди охир олиб яхши ном,
Уни ўлди дема тирикдир мудом.
Тирикдил ўлик ётса тупроқда ҳам,
Ўликдил тирикдан кура муҳтарам.
Агар яхши ўлса дили ўлмагай,
Ёмон ўлса ҳам ҳеч зарар бўлмагай.

Узоқни кўрувчи киши мутлақо,
Ҳаётида кек сақламас дил аро.
Кўрар ул киши хирмонидан зарар,
Бошоқчини қаҳр ила қувлар агар.
Агар ўлса бир золими нобакор,
Шу чоқда эзилган бўлур бахтиёр.
Ғариблар дилин эзмагил жабр этиб,
Мабодо бўлурсан ўзинг ҳам ғариб.

ҲИКОЯТ

Буюк мардлардан бирининг ишин
Агар мард бўлсанг, эшит, сўзлайин.
Дўкондан олиб Шибли¹ бир халта дон,
Кўтарганча қишлоққа етди шу он.
Чумолини кўрдик сарсон бўлиб,
Юрар дони ичра паришон бўлиб.
Бутун тунда уйқуси келмас эди,
Олиб келди ўз жойига сўнг деди:
Мурувватдан эрмас чумолини, ман —
Айирсам, жудо қилсам ўз жойидан.
Эзилган кишилар дилин шод қил,
Ўшанда дилинг шод бўлур муттасил.
Эшит пок Фирдовсидан сен буни,

---

¹ *Шибли* — Шайх Шибли тасаввуфчилардан.

(Худо ёрлақиб раҳмат этсин уни).
Чумолини ранжитма асло дилин,
У ҳам жонлидир, ҳаммага жон — ширин.
Босиб эзма ожизни, э паҳлавон,
Ўзинг ҳам бўлурсан бироқ нотавон.
Ёмон ҳолга тушганни шод эт дилин,
Унутма ёмон кун келиб қолмасин.
Қара шамъ парвонага ўт қўйиб,
Ўзи ҳам эл олдида битди куйиб
Биров балки сендан кўра нотавон,
Биров балки сендан кўра паҳлавон,
Керак эй ўғил ваҳши овига зўр,
Кўнгил овламоқликка эҳсон зарур.
Қилиб яхшилик, боғла ёв бўйнидан,
Кесилмас бу занжир сира тиг билан.
Ёмонга ёмонлик қилур дўсти ҳам,
Экиб арпа ким қилди буғдой ғарам.
Солурсан агар дўстга ранжу алам,
У келмайди, боқмайди рангинга ҳам.
Агар ёвга ким шафқатин кўрсатар,
У ҳам охири балки дўсти бўлар.

ҲИКОЯТ

Келарди йўл устида бир навқирон,
Унга эргашар эрди бир қўй равон.
Дедим: бўйнидан боғламишсан буни,
Пишиқ чилвир эргаштирибдир шуни.
Олиб бошбоғин бўйнидан ул замон,
Югурди ўзи ҳар тараф-ҳар томон.
Чопар эрди қўй қолмай ундан узоқ.
Қўлидан еган эрди думбул бошоқ.
Келишди улар ўйнашиб қанча дам,
Йигит деди: «Э пухта — доно хўжам:
Етакловчи чилвир эмас, э жаноб,

Бунинг буйнида шафқатимдир таноб.
Кўриб ваҳши фил филбон эҳсонини,
Итоат қилиб олди фармонини.
Ёмонларга ҳам меҳрубон бўл мудом,
Тузинг оқлагай, итга берсанг таом.

ҲИКОЯТ

Кўриб қолди шал тулкини бир киши,
Дедиким қизиқдир худонинг иши.
Бу аҳволда қандай тириклик қилур,
Не ушлаб егай қўл, оёқсиз эрур.
У одам турар эрди ҳайрат билан,
Чиқиб қолди бир шер шағол ушлаган.
Тўйиб едию қолганин ташлади,
У сарқитни тулки ея бошлади.
Агар ваҳший бўлганда ҳам шер бўл,
Ема тулкидек сарқиту эр бўл.
Тўйиб шердек, қолганин хайр қил,
Ема тулкидек сарқит э соддадил.
Киши шер каби бўлса ҳам паҳлавон.
Агар тулкилик қилса, итдан ёмон.
Халол топгилу ёру дўст-ла егил,
Бировларни ҳеч сарқитин кутмагил.
Ҳалол ишта мардларча айшингни сур,
Ўзи ишламай еса номард эрур.
Қариларни сен қўлла, э навқирон,
Ётиб олма сен, қўлла деб ҳеч қачон.
Ақилли кишида бўлур ҳиммати,
Хасисларда йўқ ақлию фикрати.

ҲИКОЯТ

Ёшитдимки, бир марди покизадил,
Юрарди Рум атрофида муттасил.
Жаҳонгашталар-ла эдим ҳамсафар,

Зиёрат қилурмиз уни дедилар.
Упиб юз-қўлин ҳар кишини у дам,
Қилиб ҳурмат ўтқизди — ўлтирди ҳам.
Бадавлат экан, бор экан унда бахт,
Ва лекин ўзи мевасиз бир дарахт.
Юзи иссиғу сўзда хўб меҳрибон,
Ва лекин ўчоғ музда, сувда қозон.
У уйғоқ бутун тунда тоат билан,
Биз уйғоқ, қорин оч қаноат билан.
Тонг отгач эшик очди бел боғлабон,
Ўшал кечагидек ширин меҳрибон.
Бор эрди ширин бир йигит шўхчан,
Мусофир шу манзилда у биз билан.
Деди бўса ҳарфин тузат сўнгра бер,
Гадо бўсадан тўшани¹ яхши дер.
Қилиб эҳтиром кавшим артиш надур,
Бериб менга нон, майли, кавш ила ур,
Топар мардлар эҳсон билан кўп зафар,
Эмаслар улар сен каби беҳабар.
Қурибман муғул посбонин шу хил:
Бутун тунда уйғоқ ўзи мурдадил.
Қаромат, сахийлик-ла мардлик эрур,
Қуруқ сўз ичи бўш нағора бўлур.

ҲИКОЯТ

Эшитдимки Ҳотамда бир тим-қаро
Оти бор экан учқуру бебаҳо.
Момагулдиракдек экан кишнаши,
Чақиндан ўзар унга минган киши.
Чопар тоғу саҳрога у тер сочиб,
Булут дердинг ўтганда оғзин очиб.
У селдек борар чўлда борган сайин,

---

¹ Бўса ҳарфини арабча ёзишда бир оз ислоҳ билан тўша ўқиш мумкин, тўша — йўл озуқаси, емак.

Қолур чанг каби ел ҳам ундан кейин
Шаҳарларда Ҳотамни эл махташар,
Унинг мадҳи султони Румга етар.
Сахийликда ҳеч тенги йўқ дердилар.
Учар отини махташар эрдилар.
Оти, кема дарёда, чўл ичра сел,
У учганда шунқор учолмас дадил.
Деди шунда доно вазирига шоҳ
Уятдир, адоват қилиш бегуноҳ,
Тилай зотли тулпорини бир сафар,
Мурувват-ла топширса Ҳотам агар,
Билурман сахидир, агар рад қилур
Довул бонгидек шуҳрати пуч эрур.
Илмли бир оқилни Тайга¹ шу он,
Қўшиб ўн киши бирла қилди равон,
Булут ёш тўкарди ер ўлган симон,
Шамол қайтадан келтирар эрди жон.
Юриб етди Ҳотам уйига алар,
Дегил сувга етди юриб ташналар.
Сўйиб оту қанду шакар тўкди у,
Этаклаб тўла нуқра зар тўкди у.
Тунаб ул кеча эртаси эрталаб,
Улар этдилар отни ундан талаб.
Паришонлик ўртарди Ҳотам дилин,
У ҳасрат тиши бирла тишлаб қўлин,
Дер эрди аё оқили зуфунун,
Бурунроқ менга айтмадинг неучун.
Мен ул учқур отимни сўйган эдим,
Пиширган эдим, сизга қўйган эдим.
Кеча ўлди-ку шунча бўрон-шамол,
Бориш қўрага бўлди амри маҳол.
Қўлимда йўқ эрди шу отдан бўлак,
Шуни ноилож кеча этдим газак.

---

¹ *Тай* — қабила исми,

Менимча мурувваг эмасди шу он,
Қараб турсаму ётса оч меҳмон.
Сахийлик-ла дунёда қолсин отим,
Агар кетса ҳам майли бундай отим.
Жўнатди бериб молу зар шул нафас,
Табий эрур хулқу, касбий эмас.
Етиб Румга Тай мардидан хуш хабар,
Деди шаҳ: «Яша, офарин, топ зафар.»
Шу бирлан тугал дема Ҳотам ишин,
Эшит яхшироқ қиссасин айтайин.

ҲИКОЯТ

Ҳотам тўғрисида иккинчи ҳикоят

Унутдим эшитган эдим кимсадан,
Яман шаҳрида қайси шоҳ бор экан.
Жаҳон шоҳларидан экан ғолиб ул,
Сахийлик макомида оламшумул.
Десанг, бўлгай эҳсон булути уни,
Сочаркан у ёмғирча зар ҳар куни.
Биров тилга олганда Ҳотам отин,
Унинг рашки айлантирарди бошин.
Дер эрдик «на тахту на тожи бор,
Нечун унда бор бунчалик эътибор».
Эшитдимки шоҳона она базм этди соз,
Йиғиб халқни айлади сар фароз.
Биров очса сўз Ҳотам эҳсонидан,
Бир офарин дерди ҳайрат билан.
Ҳасад-ла деди шаҳ бировга шу он,
Олиб кел унинг бошини беомон.
Замонамда Ҳотам тирик бор экан,
Танилмайман элда сахийлик билан.
Жўнаб кетди жаллод Банитай¹ томон,

---

¹ Банитай — тай қабиласи.

У Ҳотамни улдиргали беомон.
Йулиқди йўл устида бир навқирон.,
Эди ҳиммати чехрасидан аён.
Ширин сўзли, доно егит дафъатан
Олиб кетди меҳмонни ҳурмат таклиф билан
Уни қилди хуб иззату эҳтиром,
Гаразлик дилин лутф этиб қилди ром.
Оёғу қўлин ўпди эртан туриб,
Беш-ўн кун деди кетма ўйна юриб.
У меҳмон деди ҳеч мумкин эмас,
Кутар бир муҳим иш мени ҳар нафас.
Деди Ҳотам: айтгил ишингни билай,
Бўлиб ҳамдаминг сенга ёрдам қилай.
Деди кел қулоғингни тутгил, эшит,
Билурманки сир соқлагай мард йигит.
Танийсанми Ҳотам деган бор экан,
Бу юрт ичра доною ҳушёр экан,
Яман шоҳига боши даркор эмиш,
Билолмамки қандай гуноҳ айламиш?
Маконин агар кўрсатарсан бу кун,
Сенинг дўстлигинг шул бўлур мен учун.
Кулиб у йигит айтди Ҳотам ўзим,
Мана кес бошим, чин эрур бу сўзим.
Агар тонг отиб қолса бўлгай ёмон
Муродга етолмай кўрарсан зиён.
Бошин тутди Ҳотам сахийлик билан,
Йигит жони қийналди бу қиссадан.
Ўзин ерга ташлаб минг ургилди у,
Ўпиб қўл-оёғини термилди у.
Отиб ерга шамширини шул замон,
Қўлин кўксига қўйди айлаб фиғон,
Деди: хоҳласам сенга зарра зарар,
Бўлай мардлар олдида бир муштипар.
Қучоқлаб ўпиб иккала кўзидан,
Яманга жўнаб кетди тезлик билан.

Юзига боқиб англади подшо,
Ки ҳеч иш қилолмабди у мутлақо.
Деди нега бошин кесиб келмадинг?
Нега қанжиғанга осиб келмадинг?
Ҳужум айладими бирор номдор,
Кучинг етмадиму, на сир бунда бор?
Ўпиб ерни мард довьюрак ушбу дам,
Дуо қилди шоҳни тутиб бошини хам.
Деди мен уни кўрдим — одам экан.
Бутун яхшилик бирла Ҳотам экан.
Кўриб ҳиммату ақлин этдим писанд.
Экан мардликда у мендан баланд.
Эгилдим унинг ҳиммату лутфидан,
Бошим кесди эҳсон қиличи билан.
Баён этди у ҳамма кўрганларин,
Деди шаҳ Тай авлодига офарин.

ҲИКОЯТ

Биров эшаги лойга ботган эди,
Бу ишдан дили қонга ботган эди.
Еғар эрди ёмғир, эди чул совуқ,
Бутун ер юзида қаронғу қуюқ.
Тонг отгунча аҳволи оғир эди,
Сўкунди, тилига не келса, деди.
Сўкар эрди шоҳу гадоларни ҳам,
Бутун душману ошноларни ҳам.
Келиб қолди шу лаҳзада подшо,
Бироқ сезмади у киши мутлақо.
Эшитгач унинг кўп ҳақоратларин,
Бирор сўз дейиш шаҳга бўлди қийин.
Уялдию боқди сипоҳлар томон,
Деди нега сўккай мени кўп ёмон?
Бири айди э шоҳ бошин кес шу дам,
Бу дард ўтмасин то булақларга ҳам.

Назар солди шоҳ унга ушбу маҳал,
Эшак лойда, кулфатдадир камбағал.
Шу дамда ғарибнинг гуноҳин ўтиб,
Унутди ҳақоратни жаҳлин ютмб.
Зару оту тун берди ушбу маҳал,
Қасос вақтида меҳр қандай гўзал.
Бироқ деди, э беақил содда чол,
Тирик қолмоғинг эрди амри маҳол.
Деди шиква менга мувфиқ эди,
Шу қилган иши шаҳга лойиқ эди.
Ёмонликка осон ёмонлик қилиш,
Ёмонлик учун яхшилик офир иш.

ҲИКОЯТ

Биров сарф этишга ботинмас эди,
Пули кўпу ҳеч кўзи қиймас эди.
Емас эрди оч юрса ҳам туну кун,
На бергай эди хайру эҳсон учун.
Ўзи — зар асири кеча кундузи,
Қишан солган олтинга ҳам шул ўзи.
Билиб олди ўз ўғли пойлаб секин,
У нокас кўп олтинларин кўмганин.
Эшитдим зар ўрнига тош беркитиб,
Совурмиш бутун зарни барбод этиб.
Сахий мардда у зар тура олмади
Сал ўтмай қўлида сира қолмади.
Ўзини бўғарди ота дод этиб,
Ўғил базм этарди дилин шод этиб.
Ота ухламай, тунда йиғлар эди,
Ўғил эрталаб кулди унга деди:
Ота! Зарни йиғмангу енг дейдилар,
Зару тошни кўмганда тенг дейдилар.
Қазиб конлар олтин олурлар, нечун:
Маишат учун, хайру эҳсон учун,

Хасис илгида бўлса олтин, агар,
Ҳали ҳам у — тош бағри ичра ётар,
Ўғил-қиз билан емасанг зар туриб,
Сира нолима қарғача оҳ Уриб.
Бахил бойда ҳар қанча ҳам бўлса зар,
Илондек бу ганж узра босиб ётар.
Илондек зар устида титрар бахил,
Шунинг-чун турар олтини қанча йил.
Ажал тошила янчадирлар уни,
Зарин тақсим этгайлар ўлган куни.
Чумолига ўхшаб ташиб, е букун,
Сени гўрда қуртлар емасдан, бурун.
Насиҳат эрур Саъдининг сўзлари,
Амал айласанг фойда бергай бари.
Буни билмаганлар пушаймон бўлур.
Эшитганни ризқи фаровон бўлур.

ҲИКОЯТ

Қилиб битта дарвишга эҳсон йигит,
Чиқарган эди ҳожатини, эшит.
Қилиб қўйдими билмадим бир гуноҳ,
Буюрди осинг деб уни подшо.
Сипоҳлар тўла халқ йиғилган бутун,
Кўча-кўйда, томда томоша учун.
Бу ғавғода кўрди у кекса ғариб,
Йигит тутқину, ўлим унга насиб.
Дили куйди у мард йигитга шу дам,
Дилин овлаган эрди қай кун у ҳам.
Чунон йиғлади яхши шоҳ ўлди,— деб,
Кетиб яхши, олам етим бўлди,— деб.
Урарди ўзин доду фарёд этиб,
Шошиб қолди жаллод буни эшитиб.
Сипоҳлар қилиб оҳу вою фиғон,

Юзу кўзларини юлиб шу замон,
Яёв **шоҳ** саройигача чопдилар,
Бироқ шоҳни тахтда тирик топдилар.
Йигит қочди, аммо ғарибни шу он,
Тутиб бордилар боғлашиб шоҳ томон.
Деди унга шаҳ дўгу ҳайбат билан,
Мени ўлмоғим хоҳладинг нега сан?
Кириб сўзга ботир ғариб шу замон,
Деди эки ҳукмингдадир бу жаҳон.
Тириксан-ку, шаҳ ўлди деган билан,
Ва лекин омон қолди бир жону тап.
Бу сўзни эшитмоқ-ла шаҳ бўлди шод,
Унга лутфу эҳсонни қилди зиёд.
Йигит бир томонга қочарди шу дам,
Йиқилган, сурилганча ташлаб қадам.
Биров айтдики бу ўлим ҳукмидан,
Қутулдинг-у, қолдинг на ҳикмат билан?
Қулоғига деди, аё меҳрибон —
Мен эҳсон-ла топдим ўлимдан омон.
Биров ерга сочгай уруғ, бил шуни,
Берар унга ҳосиллар очлик кунни.

Дедик яхшидир хайру лутфу карам,
Ва лекин қилаберма, ҳар кимга ҳам.
Ситамгарни қил молу жондан жудо,
Ёмон қуш қанотини юл беибо.
Зарарли тиканни юл э бахтиёр,
Дарахт экки, бўлсин ширин мевадор.
Улуғ тут шу одамниким ҳар қачон
У бўлсин кичикларга хуб меҳрубон.
Ситамгарга шафқат қилурсан агар,
Шу ҳам эл учун зулму — бергай зарар.
Жаҳон куйдирувчи, куйиб кетса, боқ,

Жаҳон куйганидан кўра яхшироқ.
Агар ўғрига кимки шафқат этар,
Ўзи ўғри бўлгай, ўзи йўл тўсар.
Ситам қилгувчиларни елга совур,
Ситамгарга қилмоқ ситам — адл эрур.

ҲИКОЯТ

Эшитдим: бировнинг уйига кириб,
Ари ин солибди халоқит бериб,
Ота дер қизигаки болта кетир,
Арининг уйин бузмоғимдир зарур.
Деди хотини бузмагил мутлақо,
Бу мискинни қилма ватандан жудо.
Чиқиб кетди эр шунда бузмай уни,
Хотинни ари чақди хўб, бир кунни.
У нодон хотин чиқди фарёд уриб,
Шу дам деди эри бу ҳолин кўриб:
Не фарёд этарсан? Ғамин еб эдинг,
Бу мискин ўйин бузмагил деб эдинг.
Ёмонларга ким айласа яхшилик,
Ошиб боргай унда ёмонроқ қилиқ.
Агар ҳар киши мардумозор эрур,
Унинг бошини кесмоғингдир зарур.
Билинг, найшакардан азизроқ эмиш,
Уруш пайтида найза бўлган қамиш.
Бу ҳикматли сўзни деб эрди биров:
«Оғир юкни бос, бўлса отинг осов».
Мушук сақлама, чунки каптарни ер
Агар сақласанг бўри, Юсуфни бер.
Эмас ҳар киши молу иззатга боб,
Бировга қил эҳсон, бировга азоб.
Агар бўлмаса қайси уйда таянч,
Баландлатма бўл эҳтиёт, йўқ ишонч.
Йўлин борлагил, сув агар кам экан,

Кўпайса ўтолмас киши фил билан.
Бўри тушса қалқонга ўлдир шу он,
Гар ўлдирмасанг қўйга бермас омон.
Ёғоч излама ўлдирай деб илон,
Тошинг қўлдами? Бошини янч шу он.
Ситамгар қўлида юрар-кан қалам,
Қўлини қилич бирла қилғил, қалам.
Олур бахтиёр, Саъдий пандин мудом,
Шудир ақлу ҳикмат, шудир интизом.

Учинчи боб

ИШҚ ҲАҚИДА

зингдек бир одамнинг ишқи бутун,
Олиб сабру ороминг айлар забун.
Гар уйғоқ эсанг ҳуснидир фитнагар,
Хаёли сени уйқуда банд этар.
Қўярсан оёғига бошинг чунон,
Кўринмас кўзингга бу жону жаҳон.
Писанд бўлмагач унга минг сидқу зар.
Кўз олдингда тупроғу зар тенглашар.
Бўлолмайсан ўзга билан ҳамнафас,
У бор жойда сизмайди бир ўзга кас.
Эл олдида расволиғингдан на ғам
На сабр эткали тоқатинг бор у дам
Агар жон тилар, жон тутарсан шу он,
Агар тир солур, бош эгарсан шу он.

ҲИКОЯТ

Эшитдимки, бир яллачи ялласин,
Эшитди-ю рақс этди бир нозанин.
Жигарсўхталар қуршаб эрди шу он,
Тегиб этаги шамга, куйди чунон,
Ки у қаҳр қилди, дили ранжиди,
Биров дўстларидан не ғамдир деди.
Бу ўтда фақат сенда куйди этак,
Куйиб битди-ку менда жону юрак.

ҲИКОЯТ

Ширин сўзли бир нозанин бор эди,
Самарқандда-ю, кимса ҳуштор эди.
Жамоли қўёшдан кўра баркамол,
Қиё боқиши суфиликка завол.
У юрганда кўзлар ўпарди изин,
Қиларди унга садқа дўстлар ўзин.
У дўсти тикилди баланд иштиёқ,
Келиб жаҳли, дилбар деди: тут қулоқ.
Пайимдан юарсан ҳамиша менинг,
Тузоғингдаги қуш эмасман сенинг.
Агар кўрсам иккинчи марта шу хил,
Кесай худди душманча бошингни, бил
Биров дебди энди йўлинг ол, йўқол,
Ўзингни осонроқ бирор йўлга сол.
Демаки дилим мақсадига етар,
Мабодоки бу йўлда жонинг кетар.
Маломат эшитти чин ошиқ шу он,
Дилу жонидан чиқди аччиқ фиғон.
Деди майли ажралса жондан таним.
Унинг тиғи-ла яхшидир ўлганим.
Шарафдир менга, дўсту душман кўриб,
Деса ёри ўлдирди шамшер уриб

Узоқлашга йўл бермагай ниятим,
Агар тўкса ҳам зулм этиб ҳурматим.
Дединг менга э беҳабар! Тавба қил,
Бу сўздан ўзинг топ асар, тавба қил!
Кечиргил мени, ҳар наким у қилур,
Гар ўлдирса ҳам, яхши қилган бўлур.
Агар ҳар кеча ўт қўйиб куйдирар,
Ҳидидан манга ҳар саҳар жон кирар.
Бу жангдан сира қайтма, қил мардлик,
Унинг ишқида ўлса Саъдий, тирик.

ҲИКОЯТ

Бир оқил кишига келинчак келиб,
Меҳрсиз эридан шикоят қилиб,
Дедики: кулиб боқмагай бу йигит,
Ўтар турмуш аччиғ, сен арзим эшит.
Бу элда яшар қанча ёшу қари,
Парешон эмас, бизчалик диллари.
Турарлар бўлиб эр-хотин меҳрибон,
Дегайсанки бир танаро икки жон.
Ародан ўтиб кетди неча замон,
Кулиб боқмас эрим менга ҳеч қачон.
Бу сўзни эшитди ўшал пухта чол,
Эди сўзга усто, тетик, баркамол.
Ширин сўз билан берди унга жавоб:
Севиқли эса эр, чидаб чек азоб.
Кечиш бундай эрдан пушаймон берур,
Тополмайсану дилда армон бўлур.
Жудо бўлма, чунки, у бўлса жудо,
Ҳаётинг битар, бўлгай умринг адо.
Ақл қанча зўр бўлса-ю номдор,
Уни ишқ зўри қилур тор-мор.
Жунун ҳуш қулоғини товлар экан,
Ўзига келолмас ақл қайтадан

ҲИКОЯТ

Темирдан ясаб панжа бир навқирон,
Уни шерга урмоқчи эрди шу он.
Бироқ панжаси бирла бир урди шер,
Қўлидан тушиб панжаси, ўпди ер.
Биров деди: э занчалиш, беюрак,
Темир панжани шерга отмоқ керак.
Эшитдим дер эрди боқиб ерга:
Бу хил панжа кор этмагай шерга.
Гар оқилнинг ақлига ишқ чанг солур,
Темир панжаю шерга монанд эрур.
Ақлдан сен ишқ олдида очма тил,
У фудболчи, бу — туп эрур яхши бил.

ҲИКОЯТ

Амакваччалар эр-хотин бўлдилар,
Қўёш юзли ҳар икки олий гуҳар.
Хотин эрини худди жондек севар.
Бироқ хотинидан у нафрат этар.
Йигитга дедилар қарилар шу чоқ,
Тўла, маҳрини, севмасанг қил талоқ.
Деди у кулиб, майли юз қўй берай
Шу бирлан қутулсам зиён бермагай.
Келинчак юзин юлди йиғлаб, чунон,
Жудоликка йўқ тоқатим деб шу он.
На юз қўйки, юз мингини берса ҳам,
Чидолмасман асло, уни кўрмасам.

ҲИКОЯТ

Леди кимса Мажнунга э нуктадон,
Нега келмагайсан сира Ҳай¹ томон?

¹ Ҳай — Лали қабиласининг номи.

Магар Лайли ишқин унутдингму сан?
Бўлак ёр йўлини кутдингму сан?
Эшитди-ю бечора қон йиғлади,
Азизим тилинг торт бу сўздан деди.
Дилим парча-парча тамоман яра,
Жароҳатга туз сепма дўстим сира.
Узоқ юргали тоқатим йўқ эрур,
Ва лекин узоқлик бўларкан зарур.
Деди э вафодору покиза дил,
Сўзинг бўлса Лайлига айтай, дегил.
Деди номим элтмоққа қилма ҳавас,
Бу номим у бор жойга лойиқ эмас.

Араб ноласига туя рақс этар,
Кўрарсанми завқи дилин уйғотар.
Туяда шу хил завқ бўлгач, демак,
Гар одамда завқ бўлмаса, у — эшак.

ҲИКОЯ I

Гўзал бир йигит най чаларди мудом,
Қилар эрди таъсири дилларни ром.
Солиб унга шовқин ота доимо
Дер эрдикӣ ёқмас менга бу садо.
Бироқ тинглади яхшилаб бир куни,
Уни беҳуш этди шу найнинг уни.
Юзин тер босиб дерди: қилди асар.
Лилу жонга ўт ёқди най бу сафар.

Кўзимдан тамом уйқу қочган эди,
Эшитдимки парвона шамга деди:

Мен ошиқману менга куймоқ раво,
Куйиб йиғлагайсан нечун доимо?
Дедиким шунинг-чун куйиб йиғлагум:
«Асалдан жудолик мени этди мум:
Гўзал Ширинимдан бўлибман жудо,
Дилим ўтла, Фарҳодлек, доимо».
Шу сўзларни деб йиғлар эрди тагин,
Сариф юз уза ёғдирарди ёгин.
Қўй э Муддаий! ишқ ишингмас сани,
Дилингда чидам, сабру тоқат қани?
Қочарсан кичик шуъладан ҳам мудом
Турарман куйиб бўлганимча тамом.
Куярку фақат бир қанотинг сенинг,
Бутунлай куяр бош-оёғим менинг.
Фақат боқма нуримга мажлисаро,
Куйиб йиғлашимга қара доимо.
Ҳануз тундан ўтмай деярли замон,
Учирди келиб бир гўзал ногаҳон.
Бошида тутун бирла кетди шу хил.
Эшит ишқ ахири шудир, э ўғил!
Билиш истасанг ишқ йўлини агар,
Ёнишдан, куйишдан, ўлим қутқазар.
Гар ошик эсанг дарддан қочмагил,
Бу Саъдийча қўл юв, ғараздан ўғил.
Яқин борма тўлқинли дарёга ҳеч,
Борарсан агар, жондан албатта кеч

Муддаий — давогар

Туртинчи боб

КАМТАРЛИК ҲАҚИДА

улутдан томиб томчи сув ногаҳон,
Хижил бўлди дарёни кўрган замон.
Деди дарё бор жойда кимман ўзим,
У бор жойда ўзликни илмас кўзим.
Ўзин камситиб бўлди камтар фақат,
Шунинг-чун садаф айлади тарбият.
Оширди чунон қийматици замон,
Унинг номини марварид дер жаҳон.
Азизлики топди, бўлиб хоксор
Бўлиб камтарин, топди кўп эътибор.

* * *

Бўлай десанг иззатда, боқма ёмон
Кишиларга, нокас кишиларсимон.
Агар бўлса ҳар кимда тўғри хаёл,
Демас: кибр бирлан топарман камол.

Бўлак яхши ном истама, шул етар,
Сени яхши одам деса эл агар.
Агар, борди, тенгинг сенга кибр этар,
Билурсанки наздингда қадри кетар.
Агар сенда ҳам бўлса кибру ҳаво,
Қўрингайсан элга шу хил баднамо
Ақлли улуғлар жаҳонда сира,
Ғарибларга кулмас, қилиб масхара.
Кўпинча улуғлар тушиб қолдилар,
Ғариблар улар ўрнини олдилар.
Фараз айладим: йўқдир айбинг санинг,
Сен айб этмагил бўлса, айбим менинг.
Агар мард эсанг ҳеч мақтанмагил,
Зафар топмади мақтаниб кимса, бил.
Пиёз — пўст эрур бошқа ҳеч нарса ўқ,
У ўйлар ўзини пистадек мағзи тўқ.
Сўз оқил элидан қолур ёдгор,
Бунни Саъдидан эсда тут зинҳор.

ҲИКОЯТ

Ғариб, эски тўн мулла бир онида,
Қаторда эди, қози айвонида.
Унга қози тез-тез қарарди шу дам,
Биров «тур бу жойдан» деб имларди ҳам
Дер эрди бу жой сенга лойиқ эмас
Тубан туш, кету, хоҳи тур, бўлди, бас!
Эмас ҳар киши тўрга лойиқ, мудом,
Топар ҳар киши фазлича эҳтиром.
Бўлак бир насиҳатчи ҳожат эмас,
Етар, ушбу шармандалик ўзи бас.
Тубан турса, ким сақлаб ўз иззатин,
Юқотмас, у пастга тушиб ҳурматин!
Улуғлар мақомин олурман дема
Кучинг бўлмаса шерча, шерман дема.

Тутун чиқди ўтдек ғариб бошидан,
Баланд ўрнидан турди; тушди тубан.
Шу мажлисда бошланди баҳсу жадал,
Бирин — «у»-бири «бу» деди галма-гал.
Шу дам авж олиб фитнау можаро,
Бирин «тўғри» дерди, бириси «хато».
Дер эрдинг хўрозларча айлаб юруш,
Қилар эрдилар қўлу тумшуқ уруш.
Жаҳолат бирин маст айлар эди,
Бирин қаҳр илан ерни мушлар эди.
Келиб қолдилар бир тугун бирла дуч,
Ечишга топилмасди ҳеч кимда куч.
Қўйдан туриб шул дам эски чопон,
Хуруш этди ўрмондаги шерсимон.
Деди: пухта ҳужжат керак бир талай
Кекиртак чўзишлик далил бўлмагай.
Деди: билганим мен ҳам айтсам бўлақ
Дедилар, дегил яхши билсанг агар.
У иззат билан чўкка тушди шу ҳол,
Тил очган ҳамон этди тилларни лол.
Тили най қаламдек юриб, мақсадин,
Узук нақшидек чизди дилларга чин.
У бахш этди суратга жон, маънидан,
Йўқ этди у даъволарин шу билан.
Дедилар улар сенга минг офарин,
Баланд ақлу фикрингга минг офарин,
Сўз отини майдонда чопди чунон,
Ки қолди қози лойда эшаксимон.
Ўриндан туриб салла-тундан кечиб,
Юборди, унга, ҳурмат айлаб, ечиб.
Минг афсуски қадрингни мен билмади
Сенинг келганинг шукрини қилмадим.
Ачинтирди бу хилда ҳолинг мени,
Тубанда ғарибларча кўрмоқ сени.
Мулозим келиб ҳурматила яқин,

Узатди унга қозининг салласин.
Қабул этмадию қўлин силтади.
Мени банди қилма ғурурга деди.
Мени ҳам деганда ўзидан баланд.
Кўзимга кўринғуси эл написанд.
Не фарқи бўлур сувга, бўлса зулол,
Агар кўза олтинми ёки сафол.
Эрур бош учун ақлу маъно зарур,
Не ҳожат менга салла бирла ғурур.
Киши қиймати катта бошда эмас,
Кўтармоқ учун ошқовоқ арзимас.
Соқол, салла бирлан ғурурланмагил.
Соқолни кўкат, саллани пахта бил.
Фақат сурати одам эрса агар,
Жим ўлтирса суратча яхши бўлар,
Ошир мартабанг илму фазлинг билан
Зухалдек¹ юқорида бўлма тубан.
Менг усса қомиш, бўлмагай лаззати,
Ширинлик — шакарнай хусусияти.
Шу ақлу, шу ҳимматла одам демам,
Агар юз қул орқангдан эргашса ҳам.
Эшак мўнчоқ айтарди бир яхши гап,
Уни хомтамаъ лойдан олгач ўраб:
Мени кимса бир пулга ҳам олмагай,
Ўраб, чирмаб, ўлтирмагил жиннидай.
Кўкат қиймати ошмагай ҳеч дам,
Агар лолалар ичра ўсганда ҳам.
Киши пул билан бўлмагай муҳтарам,
Эшакдир — эшак, гар ипак кийса ҳам.
У доно шу хил пухта сўзлар билан,
Ғуборин ювиб ташлади қалбидан.
Дили ранжиганлар дағал сўзлагай,
Ёви қулга тушганда бўшашмагай,

---

¹ *Зухал* — Наҳс деб саналган юлдузнинг номи.

Қўлингдан келур вақтда ёв бошин эз,
Дилинг равшан эт, ўтманин ушбу кез.
Чунон қозининг бўлди ҳоли хароб,
Қиёматми, деди, бу қандай азоб.
Ики бармоғин тишлади шул замон,
Қараб қолди кўзи бўлиб фарқадон.
Ушал дам йигит, бурди ҳиммат юзин,
Чиқиб кетди ҳеч топмадилар изин.
Улуғлараро тушди шовқин-сурон:
Бу хил марду доно қаерлик дебон.
Сўраб кезди тафтишчи, тафтиш қилиб.
Сифатлаб шул одамни ким кўрди деб.
Бир одам деди: бул ажойиб сифат,
Бу шаҳр ичра Саъдийда бордир фақат.
Деди офарин унга, минг офарин,
Ширин, аччиғ ўрнида, қандай ширин.

Ширин сўзли шилгай ганим пўстини,
Дағал сўзли душман қилур дўстини.
Юзин кимки сандон каби айламас,
Боши болгадан ҳеч зарба емас.
Зафар топса бўлгай ширин сўз билан,
Азобда юрар ким дағалсуз экан.
Ширин сўзни ўрган мудом Саъдийдан,
Дағал сўзли одам ўтар, ғам билан.

ҲИКОЯТ

Сотарди асал бир ширин сўзли ёр,
Кўнгилларни ўртаб у ширин нигор.
Ширинлар шакарнайча бел боғлабон,
Харидор бўлиб ҳамма пашшасимон.
Агар қўлида бўлса ҳатто заҳар,

Қулидан асалдек олиб ердилар.
Назар ташлади бадқовоқ бир дағал,
Ҳасад қилди савдосига шул маҳал.
У ҳам кезди эрта туриб дар-бадар,
Бошида асал, чеҳрасида заҳар.
Бақирди —«асал кетди» деб дам-бадам,
Бироқ болига қўнмади, пашша ҳам.
Қилолмай бирор пулча савдо шу кун.
Ўтирди келиб ғам чекиб, кечқурун.
Ҳайит кунда маҳбуслар қошидек,
Бурушди юзи, ғамли ўтирди тег.
Кулиб хотин эрга деди, ушбу дам.
Ачиғдир, ачиғ сўзлиннинг боли ҳам.
Шу хил кимса нонин емаклик ҳаром,
Юзи сурпадек гар тиришса мудом.
Ўзингга ёмонликни кўрма раво,
Дағал сўзли бадбахт бўлур доимо.
Агар йўқ экан сенда, молу пулинг,
Бу Саъдийча, ҳам йўқми, ширинг тилинг

ҲИКОЯТ

Узиб олди ит битта деҳқон путин,
Тиши заҳри этди жароҳат этин.
Унинг дардидан ухламай зор эди,
Уйида кичик бир қизи бор эди.
У қиз дўқ уриб, отасин қилди танг,
Деди сенда тиш йўқмиди тишласанг?
Йиғисин қўйиб, бўлди бечора жим,
Боқиб кулди-ю, деди она қизим!
Бор эрди кучу қувватим менда ҳам.
Ва лекин тишим ҳайф уни тишласам.
Агар келса ҳам бошим узра қилич.
Тишим ит оёғига бормайди ҳеч.

ҲИКОЯТ

Малик Солиҳ Шом шоҳларидин эди,
Қули бирла тонг чоғи чиққан эди.
Кезар эрди ҳар бир томон са’р этиб,
Арабдек юзин ярмисин беркитиб.
Ғарибпарвар эрди-ю одамшунос,
Бу ахлоқ солиҳ маликларга хос.
Қўриб қолди, масжидга ногаҳ кириб,
Ётарди парешондил икки ғариб.
Бирига, бири дер эди э жигар,
Қиёматда тингланса додим агар,
Ғурури баланд шоҳларга қара:
Қилур базму ишрат дам олмай сира.
Улар гар биҳишт ичра бўлгай экан,
Кўтармайман асло бошим гўрдан.
Биҳишт бизники, тонгла бизнинг макон,
Шунинг-чун бугун ғамдамиз беомон.
Булардан қачон яхшилик кўрди дил?
Қиёматда ҳам қийналурми шу хил,
Кириб қолса Солиҳ биҳишт боғига,
Урай кафш бирлан унинг жоғига.
Эшитди бу сўзларни Солиҳ шу чоқ
Деди турмоғим маслаҳатдан узоқ.
Бориб кутди токи қуёш чиқса деб,
Ширин уйқудан халқ уйғонса деб.
Буюрди олиб келдилар шул замон,
Баҳайбат туриб, қилди ҳурмат аён.
Карам ёмғирин ёғдириб бешумор,
Ювиб ташлади дилларидан ғубор.
Ўтиб кетди бир қанча ранжу алам,
Улар бўлди ҳамдам улуғларга ҳам.
Елонғочу оч эрдилар кўп замон,
Улар эғнида энди шойи чапон.
Бири шоҳга деди аё меҳрибон!

Сенинг ҳукминг остида буткул жаҳон.
Улуғ бўлгуси шаҳга ёққон киши,
Ёқибдир бу қулларнинг қайси иши?
Чамандек очилди шаҳаншаҳ лаби,
Ғарибларга деди кулиб гул каби:
Эмасманки давлат ғурури билан,
Ўгирсам юзим хору бечорадан.
Адоватни сен ҳам улоқтир, йўқот
Биҳишт ичра дўст бўлгилу бўлма, ёт!
Яраш эшигин сенга очдим букун,
Биҳишт эшигин ёпма менга у кун.
Шу йўл бирла юр изласанг бахт агар,
Гадоларни қўллаш, қилур муътабар.
Ироданг йўқ эрса, садоат қани?
Қилур хизматинг ёвга ғолиб сани.
Ичинг бўлса қандилча сувга тулуғ,
Бера олмагайсан чироғдек ёруғ.

ҲИКОЯТ

Бяров билган эрли нужумдан¹ бир оз,
Шу бирла қилурди ўзи фахру ноз.
Келиб топд Гушёрни², юргач узоқ,
Ғурур бошига сиғмаган у саёқ.
Юзига ҳаким боқмас эрди сира.
Сабақ ўргатиш ёқмас эрди сира.
У қайтар эди, баҳрасиз қоқ-қуруқ,
Деди унга кўп билгувчи ул улуғ:
Билурсан ўзингни жуда серақил,
Тўлиқ хумга неҳам сиғар, яхши бил!
Ғурур бирла тўлган бошинг бўш кетар,

---

¹ *Нужум* — астрономия илми.

² *Гушёр* — форс мамлакатадаги бир астраномик.

Фурудан бўшат сўнгра маъни сиғар.
Юқотсанг фурурингни Саъдий сифат,
Йиғилгай дилиннга билим-маърифат.

ҲИКОЯТ

Эшитдимки луқмон қаропўст экан,
Эмас-кан у тан парвару гулбадон.
Қулим деб биров ушлаб олди уни,
Иморат учун бойга солди уни.
Азоб чекди-ю толди бир йилгача,
Унинг-чун сарой солди, бир йилгача.
Келиб қолди қочган қули ногаҳон.
Хижолат чекиб, қолди хожа шу он.
Узр айтди Луқмонга таъзим қилиб,
Узр фойдасиз деди, Луқмон кулиб.
Жафонгдан дилим йил бўйи чекди ғам,
Осонлиқча чиқмас, дилимдан бу дам.
Кечирсам бўлур, э азизим шу он,
У фойданг менга бермади ҳеч зиён,
Уйинг шунчалик этдинг обод сан,
Ошиб борди менда билим, илму фан.
Менинг бир қулим бор аё бахтиёр,
Буюргайман унга огир иш қатор.
Дилин энди ранжитмагайман уни,
Эсимга келур лой иши ҳар куни.
Улуғлар жафосини кўрмай, киши,
Кичиклар азоб чекса ҳам йўқ иши.
Амирлар сўзи сенга берса малол,
Қўл остингдагиларга бўлма қўпол.

Биров айтса айбинг, хафа бўлмагил,
Агар тухмат эса, «бора қол» дегил,

Деса мушкни сассиқ бир аблаҳ агар,
Ҳавотирланиб юрма ёлғон чиқар.
Чунон яхшилиқ бирла қўйгил қадам,
Ёмонлашга сўз топмасин муттаҳам.
Оғир ботса душман сўзи онгла-бил,
Не айбингни айтса, шуни қилмагил.
Шу одам бўлур менга чин дўсту ёр,
Ки айбим юзимга деса ошкор.
Эл олдида бўлгунг азиз, муътабар,
Ўзингни десанг ҳаммадан кам агар.
Мазоримдан ўтсанг аё покдил,
Азизлар ҳақи бизни ҳам ёд қил.
Агар Саъдий тупроқ бўлибдир на ғам,
Эди хоксор ул тирикликда ҳам.
Танин тутди тупроққа, бўлгач тамом.
Агарчи жаҳон кезди елдек мудом.
Узоқ ўтмайин жисми тупроқ бўлур,
Шамол, гардин оламда айлантирур.
Маоний гулистонида ою йил,
Қачон сайради қайси булбул шу хил?
Шу хил булбул улса, ажаблан нуқул,
Агар унмаса устухонида — гул.

Бешинчи боб

РОЗИЛИК ҲАҚИДА

алоғат чароғин ёқиб бир кеча
Қилиб фикр, сўзлар эдим бир неча.
Эшитди сўзим ўз билармон киши
Фақат офарин айтмоқ эрди иши.
Ғаризлик сўзин ҳам у қўшди шу он,
Келур дард кучайганда ночор фиғон.
—«Менинг ҳам,— деди,— ақлу фикрим расо.
Ва лекин ибодат учун мутлақо.
Эмасдир амуд, гурзию, найзадан,
Бўлақлар бу сўзни тамом айлаган»
У бирлан талашмоқчи эрмас эдим.
Талашганда сўз унга бермас эдим.
Тилим ханжарин ишга солсам агар.
Қилур ўз билармонни зеру забар
Шу майдонро жанг этармиз юриб,
Ғаним бошини тошга қўйсин кўриб.

ҲИКОЯТ

Сафоҳон¹да бир дўстим бор эди,
Баҳодир эди, шўху ҳушёр эди.
Қўлу ханжари доимо қон эди,
Уни кўрса ёв бағри сўзон эди.
Сира кўрмаганман камонсиз уни,
Ўқидан чиқар эрди ўт ҳар куни.
Баҳодир, забардаст эди паҳлавон,
Унинг ваҳмидан шерлар бағри қон.
Агар қасд ила ўқ отар қайси чоқ,
Тешар икки ёвни бир ўқ бирланоқ.
Сипарларни тешган ўқидек дадил,
Тешолмас тикан, ғунча баргини бил.
Ғаним бошига урса мушт ҳар қачон.
Танига ботар боши бирдан шу он.
Бўғиб ташлар эрди паланг гарданин,
Эзарди уриб шер бошу танин.
Отар эрди кўкка, агар бўлса тоғ,
Белидан расо ушлаб олса шу чоқ.
Совутпушга тиг солса у ҳар қачон,
Уни тимталаб отга ботган шу он.
Шу хил мардлигу одамият билан,
Киши дунёда кимсани кўрмаган.
Айирмасди ҳаргиз мени ёнидан,
Севар эрди тўғрини жони билан.
Сафар қилдим у кетдим у юртдан.
Насибам у ердан узилган экан.
Ироқдан ўтиб Шомда этдим сукун,
Ҳавоси ёқиб қолди турмоқ учун.
Неча йил туриб қолдим алқисса ман,
Ғаму, роҳату, хавфу, уммид илан.
У ердан насибам тугаб ногаҳон,

---

¹ Сафоҳон — Исфаҳон. Эрондаги бир шаҳар номи

Ватан меҳри тортди ўзига томон,
Кезиб йўлда бир неча саҳрою чўл,
Яна Исфаҳонга тушиб қолди йўл.
Хаёл қуршади бир кеча ногаҳон,
Хаёлимга тушди ушал паҳлавон.
Туз эслатди менга йигитнинг ўзин,
Нечунким еб эрдим у марднинг тузин.
Кезиб Исфаҳон ичра юрдим у кун,
Талабкор эдим они кўрмоқ учун.
Фалак гардишидан қарибдир йигит,
Қади ҳам, юзи сарғарибдир йигит.
Сочи қору оппоқ баланд тоғ — боши.
Юзига оқар кексалик кўз ёши.
Фалак унга голиб келибдир чунон,
Эгилмиш — букулмиш қолиб нотавон.
Замона бошидан ғурурин олиб,
Боши кўксига тушмиш ожиз қолиб.
Дедим шерни ҳам енгган э паҳлавон.
Сўлибсан нега, кекса тулкисимон?
Кулиб деди: у паҳлавонлик тамом
Тугалди мўғул жангида, вассалом.
Қатор найзадан ер қамишзор эди,
Еловлар оловдек номудор эди.
Тутундек бу майдонни босдим бутун,
Зафар топмадим толиим йўқ учун.
Ушал манки душманга найза — солиб.
Қўлидан олардим узукни юлиб.
Бироқ бермади манга бахтим мадад.
Узукдек ўраб олди ёв беадад.
Қочиш бўлди менга ғанимат шу он.
Ажал қуршовида туришлик ёмон. |
Мадад бермагач толиим юлдузи. |
Не қилгайди зўру яроқнинг ўзи.
Зафарнинг калиди сенда йўқ экан.
Очилмайди бахт эшиги зўр билан.

Филу шердан зўр эди тўдамиз,
Темир кийдик отларгача ҳаммамиз,
Ушал дамда кўрдик келур кўп сипоҳ
Совут кийдик-у ҳам пўлатдан кулоҳ.
Суриб от булут янглиғ икки томон,
Қилич-ўқ ёғар эрди ёмғирсимон.
Ўзин урди бир бирга икки қўшин,
Дегайсан: фалак ерга урди ўзин.
Жаладек ёғиб турди ўқ ҳар томон.
Ўлим сели мавж урди туфонсимон.
Баҳодир элин этгали қайду банд,
Бўлиб аждаҳо оғзочарди каманд.
Ер эрди ғубор босган осмон каби,
Қилич — найза эрди унинг кавкаби¹.
Бу майдонда душман билан тўқнашиб,
Сипарга сипарпи уриб дуқлашиб,
Тешиб сийналарни ўқу найзамиз.
Кўмак бермади бахт, қочдик эсиз
На фойда берур мардлар ғайрати.
Кўмак бермаса толеи, давлати.
Бирор кимса бизнинг қўшиндан у кун.
Омон чиқмади, қонга ботди бутун.
Узум бошидек ҳаммамиз ғуж эдик.
Чочилдик тўкилган узум донадек.

ҲИКОЯТ

Деди калхат э қузғун, эшит сўзим.
Узоқни кўришликда танҳо ўзим.
Деди унга қузғун қани бир билай
Бу чўлларга боқчи келар учрагай?
Эшиттимки, бир неча тош йўлгача.

---

¹ *Кавкаби* — юлдуз.

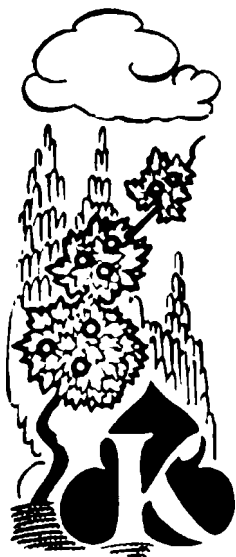
Қараб чиқди калхат тоғу чўлгача,
Деди э биродар, ишонсанг агар,
Шу чўл ичра бир дона буғдой ётар.
Тугаб битди қузғунда сабру қарор,
Қуйи боқди иккиси беихтиёр.
Тушиб донани босди калхат шу чоқ,
Ўролди оёғига бирдан тузоқ.
У билмаски донни емасдан бурун,
Солур бўйнига дунё қаттиқ тугун.
Дема ҳар садаф қорнидан дур чиқар.
Ваё ўқ нишонга тегар ҳар сафар.
Деди қузғун эсиз бу ўткир кўзинг,
Емай дона, тушдинг тузоққа ўзинг.

Дедим мардлик лофин урма бурун,
Суюқ бўлма лоф урганингдан суғун.
Ўзига қараб иш қилур мардлар,
Уялмас киши, лоф урмас агар.
Омонат кийимни ечиб олсалар.
Яна устида эски тўни қолар.
Ёғочдан оёқ қилма зангвоз сифат,
Сени навча дерлар гўдаклар фақат.
Мисниг гарчи тиллога ўхшаш эрур.
Сотарсан, харидор агар бўлса кўр.
Чақанг устига берма олтин сувин.
Унинг қадри доно учун бир тийин
Эса қалбаки ўтга солгай улар,
Бу олтинми, мисми билолгай улар
Қароқчи эрур яхшироқ, э жиян.
Ўзин пок кўрсатган ифлосдан.
Риё сиртига бермагил эътибор.
Бу сув остида балчиғу лойқа бор.
Ниҳонинг ёмондир агар э фалон.

Не фойда яширмоқдан, ўзинг ёмон.
Кўрингай кийим авраси ҳар қачон,
Шунинг-чун у яхши-ю астар ёмон.
Керак бўлса сенга агар яхши ном,
Ясатма ташинг, дилни пок эт мудом.
Етар сенга Саъдий сўзи э ўғил,
Агар ота пандича қилсанг қабул.
Эшитмас эсанг сўзимизни бугун,
Ишингдан пушаймон бўлурсан суғун.
Бу янглиғ насиҳатчи ноёб эрур.
Бу боғ мевасидан емоқлик зарур.

Олтинчи боб

ҚАНОАТ ҲАҚИДА

Уш овра кезган хасисга дегил,
Ки давлат қаноатдадир яхши бил!
Кел э беқарор, сабр қил тоғдай,
Тегирмон тошидан гиёҳ унмагай.
Гар оқил эурсан, семиртма танинг,
Танингни семиртирсанг, ўлдирганинг.
Ақлли кишилар ҳунар орттирар,
Қоринга қул эрса ҳунарсиз қолар.
Киши билса инсоният хислатин,
Урар аввал оғзига у нафс итин.
Емак, ухламак ваҳший ҳайвон иши,
Шу одатни қўллар ақлсиз киши.
Бўлур бахтиёр, кимки хилватаро.
Билимдан олур ҳиссасин доимо.
Биров нуру зулматни билмас экан,
У фарқ этмагай ҳурни девдан.

Қудуққа шунинг-чун йиқилдинг ўзинг,
Оёқ остини кўрмаганди кўзинг.
Сен одам эсанг кўп ема ҳирс илан,
У қорнинг-ла, одаммисан, хуммисан.
Буни билмагай нафсига бандалар,
Қорин тўлса, ҳикматдан ул сўш қолар.
Қорин бирла кўз тўймагай ҳеч қачон,
Бўлур яхшироқ қолса бўш ошқозон.
Буни билмагайсанми, шерн жаён,
Тузоққа тушар нафс учун ногаҳон.
Палаиғдан-ку кўп ваҳшийлар енгилур,
Емоқ ҳирси-ла ўзни бандга солур.
Есанг худди сичқон биров нонини,
Тушарсан ахир, ўйла қопқонини.

ҲИКОЯТ

Менга берди ҳожи суякшона¹син,
Ки ҳожилар ахлоқига офарин.
Эшиттим мени ит демиш бир куни,
Дили ранжиб эрмишми мендан уни.
Тароқни отиб мен дедим, ол суяк,
Ярашмайди асло мени ит демак.
Ўзимнипг ачиг сиркам олдида — мен
Ширин демагум ҳалвагар ҳалвасин.
Қаноат қил э нафс, кўзингга то —
Баробар кўринсин гадо бирла шоҳ.
Олиб борма шаҳга тамаъли сўзинг,
Тамаъни йўқотганда шаҳсан ўзинг.
Емон бўлса нафсинг, ёмон ҳирс ила,
Қоринни қилиб дўнбара нон тила.

ҲИКОЯТ

Тамаъкор киши тонгда айлаб хиром.
Бориб Хева хонига бермиш салом

---

¹ Суякшона — суякдан ясалган тароқ.

Эгилмиш — букилмиш хушомад қилиб,
Юзин ерга суртмиш итоат билиб.
Деди ўғли унга азиз отажон,
Недир бу, тушунмасман этгил баён,
Узинг дер эдинг — қибла бизга Ҳижоз.
Қилурсан нечун бу тамонга намоз?
Қаноат билан кўкка етгай бошинг,
Тамаъ бирла кўкракка тушгай бошинг
Бир арпага сотма шараф гавҳарин,
Тамаъ тўккуси ҳурматингнинг барин.
Тамаъга бўйин сунмаса ҳар киши,
У қул эрмас, озод ўтар турмуши.
Тамаъ жамиятдан чиқоргай сени,
Уни ҳайдагил, у чиқормай сени

ҲИКОЯТ

Бир оқил бўлиб эрди безгак касал.
Биров деди олгил фалондан асал,
Деди бир хасис миннатидан ахир.
Ўлим аччиғи мен учун яхшидир.
Биров гар боқар ҳўмрайиб кибр илан,
Ҳеч оқил емас бол унинг қўлидан.
Дилинг истагин излама ҳаммасин,
Семирса танинг жон бўлур озгин.
Кишини бузуқ нафс этар хору зор,
Гар оқил эсанг сен уни айла хор.
Не «е» деса нафсинг, есанг ҳаммасин,
Умр ўтказиш сенга бўлгай қийин.
Қорин тандирин қиздириш дамба-дам.
Берур тонмаган кун азобу алам.
Тўкин вақтда есанг овқатни кам,
Чидарсан камобликда очликка ҳам
Қориннинг юкини тошур кўп еган,
Тошур ҳам юкин гар тополмас экан

Қўппича қорин бандасидир хижил,
Қорин тор қил, бўлмасин тор дил.

ҲИКОЯТ

Не келтирганим Басрадин айтайин,
Ширин сўзки бу хурмодан ҳам ширин.
Неча тан эдик биз қаландарсимон,
Ўтардик, юриб хурмозордан равон.
Арода биров қорни анбор эди,
Жуда кўп емакла, ўзи хор эди.
Дарахт устига чиқди, нафси ёмон,
Йиқилди-ю тил тортмай ўлди шу он.
— Ким ўлдирди,— деб оқсоқол урди дўқ,
Дедим урма дўқ, бизда ҳеч айб йўқ.
Қорин тортди шохдан тутиб этагин,
Қорин катта бўлгач, кўтармоқ қийин.
Чигиртка бошидан-оёғи қорин,
Қоринсиз чумоли тошар путларин.
Кел энди дилинг пок тут, тоза юр,
Фақат гўрда тупроқ-ла қорин тўюр.
На хил бўлса, оч қолганингда, таом,
Уни иштаҳо бирла ерсан тамом.
Қўяр бошни болишга оқил шу чоқ
Асир айласа уйқу бошдан-оёқ.
Агар билмасанг сўзлама унча кўп,
Ўланг жой агар бўлмаса, тепма тўп.
Илож бўлса дам урма, қўйма қадам,
Сен андозадан ташқари, ёки кам

ҲИКОЯТ

Бировнинг эди нон хуруши пиёз,
Эмасди бўлақларча овқоти соз.
Деди бир ақлсиз киши э ғариб,

Кетир бир насиба шилонга бориб.
Уялма сира, қўрқма ҳеч кимсадан,
Қуруқ қолғусен тортинишлик билан.
Бориб энг шимарди, талашди шилон,
Тўнин йиртдилар, илги синди шу он.
Эшитдимки йиғлаб дер эрди эсиз,
Ўзига ўзи қилгани чорасиз.
Тамаъ бандаси ғамга ботиб кетар,
Менга энди нону пиёзим етар.
Есам арпа нонини меҳнат билан,
Шириндир бировларнинг оқ нонидан
Қорин бандаси ухلامас тун бўйи,
Биров жаз-жузида қулоғи, ўйи.

ҲИКОЯТ

Мушуги бор эрди қари беванинг,
Хароб эрди, оч эрди қорни анинг.
Ошиб тушди шоҳ тоmidан бир сафар.
Уни шоҳ соқчилари отдилар.
Танидан оқиб қон, қочар эрди у,
Ўлим ваҳми бирлан шунни дерди у:
Қутулсам қоровул қўлидан агар,
Менга тул уйи бирла сичқон етар.
Бол излаб егунча ари наштарин,
Қаноат билан шинни есанг, ширин.

• • •

Эшиттимки, ўтган замонлараро,
Зар этмиш қаро тошни бир авлиё.
Бу сўз маъқул эрмас дема, қил назар,
Қаноатчи олдида тенг тошу зар.
Гўдакларча дил пок тутсанг агар,
Бўлар тенг кўз олдингда тупроғу зар.

Етур шаҳни севган гадога хабар:
Гадодан гадороқ эрур шоҳлар.
Тўяр, тушса бир пул гадо илгига,
Фаридун¹ тўлмас, Ажам мулкига.
Мудор мулку давлатни сақлаш бало,
Гадонинг ўзи шоҳу номи гадо.
Дили ғамли шоҳдан жаҳонда ахир,
Дилида ғами йўқ гадо яхшидир.
Олур деҳқон ором аёли билан,
Қи шоҳ ухлამас ўз хаёли билан.
Жаҳон шоҳими, ё ёмоқчи эрур,
Фақат ухлаган чоғида кун кўрур.
Худога шукур, сен эмас зўравон,
Қишиларга етказмагайсан зиён.
Узумни беравермагай тоқлар,
Ғаҳе мева бергай, ғаҳе барг тўкар.
Агар қолса зиндон аро поклар,
Булутдан чиқувчи қуёшдек чиқар.
Ҳасадчи бориб қолса зиндон сари,
Ўчар сувга тушган олов сингари.
Фалак айланиб ҳеч қарор топмади,
Жаҳон кезди Саъдий барор топмади.
Дилинг куймасин ноумидлик билан,
Еруғ кун туғилгай қаро кечадан.

---

¹ *Фаридун* — Афсонавий Эрон шоҳларидан.

Еттинчи боб

ТАРБИЯТ ҲАҚИДА

у боб — тарбият: хулқу виждон
сўзи.

На оту, на жангу, на майдон сўзи.
Ганим — нафсингу, доимо биргасан,
Нечун жанг этарсан бўлаклар билан?
Ҳаромдан тийиб нафсни мардлар,
Топишди Таҳамтанча фатҳу зафар.
Гўдакдек уриб ўз-ўзингни тузат,
Уриб эл бошин янчимоғинг уят.
Ўзингга кучинг етмагач, э асов.
Киши ғам емас, сен каби бўлса ёв.
Танингдир — ёмон-яхшили бир шаҳар,
Ўзинг шоҳу, ақлинг вазир — муътабар.
Эрур яхшилар — розилик, тўғрилиқ,
Ёмонлар — такаббурлигу, ўғрилиқ.
Ёмонларга шоҳ бўлса гар меҳрибон,
Қачон оқил аҳли яшар тинч-омон?
Сенга шаҳвату ҳирсу кин ҳар қачон,

Томир ичра қондек, танинг ичра жон.
Бу душманларинг топсалар тарбият,
Улар сенга ғолиб келурлар фақат.
Сира гинг этолмайди кибру ҳаво,
Ақл мушт ўриб, берса тез-тез жазо.
Бу тўғрида кўп сўзга ҳожат эмас,
Тушунган кишиларга бир ҳарф бас.

Етук дуршунослар садаф сингари,
Очарлар оғиз, келса сўз гавҳари.
Сўзи бирла овора сергап бари,
Насихат эшитмайди кар сингари.
Агар сўзласанг бетиним, зўр бериб,
Қолурсан биров сўзидан бенасиб.
Дуруст-нодуруст сўзга сабр айлаган.
Эрур яхши, ҳозир жавоб лақмадан.
Сўз инсон камолотидир, яхши бил,
Билиб сўзлагил, ҳурматинг тўкмагил.
Яқин бўлма сергап кишилар билан,
Ақл ишлатиб озу соз сўзла сан.
Юз ўқ отдингу ҳаммаси ҳам хато,
Бир ўқ бирла ур, бўлса ақлинг расо.
Киши йўқда ҳам демас ул сўзни мард,
Агар фош бўлганда келтирса дард.
Биров ғийбатин қилмагил зинҳор,
Девордан нари ҳам эшитгувчи бор.
Дилинг — шаҳру, сир — банди бу шаҳраро,
Шаҳарни очиқ кўрмасин мутлақо.
Тилидан ёнар шамъ мажлисаро,
Шунинг-чун тилин йиғди ақли расо.

ҲИКОЯТ

Такаш¹ бир қулига очиб ўз сирин,
Деди айта кўрма бировга тағин.

¹ Такаш — Хоразм шоҳ. Номи Султон Алоуддин
596 ҳижрий.

Қулидан бири очди сирни магар,
Деди шаҳ: аё жоҳил ифлослар,
Йил ўтди-ю, тилга кетирди дилим,
Фақат бир кун ичра эшитди элим.
Такаш берди жаллодга фармон шу он,
Деди: кес булар бошини беамон.
Булардан бири шоҳга дерди дадил.
Ўзингда гуноҳ, бизни ўлдирмагил.
Булоқни бўғиб қўймадинг аввало,
Бу сел бўлди, боғлаш қийин мутлақо.
Дилинг сиррин айтма, кишидан яшир,
У албатта ҳар кимга айтар, ахир.
Хазиначига топшир олтинларинг,
Ва лекин яшир дил уйида сиринг.
Агар айтмасанг, сўз сенга мубтало,
Гар айтсанг, у бўлгай бошингга бало.
Бўшатганда Рустам отин бир гўдак,
Уни тутгали юзта рустам керак.
Бу хил сўзни айтмаки бўлганда фош,
Балога йўлиқса шу сўз бирла бош.
Деди бир хотин эрига яхши гап:
«Билиб сўзла гар билмасанг очма лаб».
Ўзингга ботар сўзни сен сўзлама,
Экиб буғдой, арпа ўриш кўзлама.
Ҳақорат қилиб олмагайсан дуо,
На эксанг ўрарсан шуни доимо.
Ажаб тоғлидир Барҳаманнинг¹ сўзи:
«Ўзин ҳурматин сақлар одам ўзи».

ҲИКОЯТ

Миср ичра хуш хулқ, эски чопон
Бир одам, гапирмасди неча замон.
Чоратрофидан айланиб яхшилар,

¹ Барҳаман — бутпараствлар раҳбари.

Унинг худди парвонаси эрдилар.
Хаёл айлабон деди бир кечқурун,
Эканман тилим остида ёширун.
Замонлар шу ҳолатда юрсам агар,
Қим олгай менинг донишимдан хабар?
У сўз сўзлагач, эл деди бирма-бир:
«Агар бўлса нодон Мисирда шудир»
Ҳама тарқалиб бўлди ҳоли ёмон
Езиб кетди масжидга кетган замон.
Боқиб кўзгуга кўрсам эрдим ўзим,
Ниқобимни йиртмасди тузсиз сўзим.
Хунук юздан олдим шунинг-чун ниқоб
Ўзимни дер эрдим гўзал офтоб.
Жим ўлтирмоғинг, савлатинг, э оғо,
Сиринг ёпуғидир бўлаклараро.
Ўзинг ҳурматинг сақла оқил эсанг.
Сиринг берма гарчанд жоҳил эсанг.
Очиб қўйма дил сиррини шошилаб,
Керак чоғда айтарсан ўзинг билиб
Мабодо сиринг бўлса фош эларо,
Епиш қайта мумкин эмас мутлақо.
Гапирмайди ҳайвон, гапиргай башар.
Шалоқ сўзли инсон ҳўкиздан батар
Кишиликка лоиқ гапирмоқ керак,
Ва ё чорпадек, тек ўтирмоқ керак.
Кишиликда, ҳам ақлу ҳам сўз зарур.
Ақлсиз тўтидек сўз ўрганма гур.
Қиши ваҳшидан сўз билан фарқ этар.
Хато сўзласанг, сен ҳўкиздан бадтар.

ҲИКОЯТ

Ёмон сўзлади жангда бир паҳлавон.
Ёқосин бўғиб йиртдилар шу замон.
Ёбон бўйнига мушт, у йиғлар эди
Жаҳон кўрган оқил шу чоқда деди:

Епардинг гар оғзингни ғунчасимон,
Еқанг парчаланмасди гулдек шу он.
Киши сўзласа ўйламай беасос,
Сўзи худди танбур — лофдир халос.
Алангаки бошдан-оёқ тил эрур,
Бир оз сув билан ўчирилса бўлур.
Ҳунарманд киши мен ҳунарманд демас,
Уни таъриф айлар ҳунар ҳар нафас.
Агар сенда мушк йўқ, жим ўлтир ахир,
Агар бўлса, ҳиднинг ўзи айтадир.
Недаркор қасам бирла «ғарб олтини»—
Демаклик, Маҳак¹ яхши айтар уни.
Сўзим камлигини кўриб ҳар нафас,
Дегай соддалар, Саъдий улфат эмас.
Ризоман агар пўстиним йиртсалар,
Сира тоқатим йўқки, кўп айтсалар.

ҲИКОЯТ

Бўлибдир Азуд² ўғли қаттиқ касал,
Ота тоқати тоқ эди ул маҳал.
Деди бир азиз сўзлайин тинглагил,
Қафасдан у қушларни озод қил.
Қафасларни синдирди бир-бир шу он,
Қочар банди зиндон очилган ҳамон.
Улардан бири эрди хўб хушнаво,
Қафасда уни асради боғаро.
Келиб кўрди ўгли саҳар чоғида,
Қолибдир шу булбул фақат боғида.
Боқиб шунда булбулга деди кулиб,
Тилинган тутилдинг-ку, банди бўлиб.
Гапирмас эсанг йўқ бировнинг иши,

¹ *Маҳак* — олтинни ўзинга тортадиган қора тош.

² *Азуд* — Азудиддавла, форс қадимий подшолари дан.

Далелин кетиргай гапирган киши.
Гапирмас эди Саъдий неча замон.
Шунинг чун маломатдан эрди амон.
Ёмон сўзга солма қулоқ ҳеч қачон,
Кўзинг юм, яланғочни кўрган ҳамон.

ҲИКОЯТ

Кириб шўхлар базмига бир лаин,
Уриб ёрди созанда чилдирмасин.
Сақолидан они тутиб олдилар,
Бетин худди чирмандадек, ёрдилар.
Ётолмас эди тарсаки зарбидан,
Пири эртаси деди таълим билан:
Десанг ёрмасин бетни чилдирмадек,
Мудом чанг каби ерга бошингни эг.
Ўзини тутар яхши доно киши,
Бировнинг иши бирла бўлмас иши.
Бошингда қулоғу кўзингдир бутун,
Оғиз сўз учун, дил эса ҳуш учун.
Кўзинг олдига келса пасту баланд,
Бу паст, бу баланддир демоқ нописанд.

ҲИКОЯТ

Деди менга бир кексаи муътабар,
(Азиз кексалар сўзи дилга ёқар)
— «Кўзим кўрди Ҳинд ичра тун рангини.
Адир устида қоп-қора зангини.
Қучоғида бир қиз эди ой каби,
Ушал қиз лабида у девнинг лаби.
Чунон бағрига босган эрди бутун,
Дегайсанки қоплаб эди, кунни тун.
Менинг ғайратим қўзғади шу замон,
Ғазаб ўти ёндирди дилни ёмон,
Дедим сен худо беҳабарга ўлим,

Кесак, тошу калтакка чўздим қўлим,
Қувиб девни мажбур этиб дўқ билан,
Шу дам тундан ажратдим ул кунни ман.
Булут кетди гўёки боғ устидан.
Тухум чиқди гўёки зоғ остидан.
Туриб қочди дев катта қўрқинч билан.
Париваш осилди манга дафъатан.
Деди э гадо, ҳийлакор, жандапўш,
Бузуқ нияту бетамиз динфуруш,
Мен ошиқ эдим унга бир қанча йил,
Қачонларда берган эдим унга дил.
Менинг оғзим ошга етиб эрди ҳам,
Ошимни тўкиб маҳрум этдинг шу дам
Қилиб доду фарёду оҳу фиғон.
Дер эрди: қани меҳру шафқат шу он.
Ақлли бирор мард йигит йўқми-кан,
Қасосимни олса бу шум кексадан.
Уялмайди бу кексалик чоғда ҳам,
Узатди қўлин кўкрагимга шу дам.
Осилди этакка шу хил сўз билан,
Уялдим, қолиб зўр хижолатда ман.
Ечиб тунни самсоқ пиёзи симон,
Босиб ваҳми катта-кичикнинг шу он,
Яланғоч қочардим у қиздан узоқ,
Эди мендан унга тўним яхшироқ.
Утиб неча муддат, келиб урди дўқ,
Танийсанми деди, мен айтдимки йўқ
Қўлингда у кун тавба қилган эдим,
Бу хил фойдасиз ишни қилмам дедим.
Бу хил ишга дуч келмасин ҳеч киши.
Узи бирла бўлмоқдир оқил иши.
Ушал воқиадан очилди кўзим,
Бировнинг ишидан узоқман ўзим.
Агар бўлса бошингда ақлу билим,
Бу Саъдий каби сўзлагил, йўқса жим.

ҲИКОЯТ

Ҳазилми дедим, кимса сўзлар эди,
Ўғирликни ғийбатдан аъло деди.
Дедим унга э фикри хом, беақил,
Ишонмайди бу қиссага ақлу дил.
Ўғирликда не фазл кўрган эдинг.
Ўғирликни ғийбатдан афзал дединг.
Деди чунки ўғри жасорат қилур,
У мардлик кучи-ла қорин тўйғазур.
Не орттирди ғийбатчи ғийбат қилиб,
Фақат қолди ўзи хижолат бўлиб.

Вазифа ер эрдим Низомиядан ¹.
Ўтарди куним дарсу такрор билан.
Мударрисга бир кун аёний дедим,
Ҳасад қилди менга фалони дедим.
Қачонким сўзим маъни додин берур,
Негадир, унинг қорни тарс ёрилур.
Мударрис сўзимни эшитган эди.
Келиб аччиғи анча афсус еди
Дедим сенингча ҳасад-ку хунук,
Дегил сенга ким айтди — ғийбат тузук?

Кишиларни ҳар кимки деркан ёмон,
Сени ҳам у яхши демас ҳеч қачон.
Ёмонлайди ҳар жойда орқангдан у,
Бировларни ҳам у ёмонларди-ку!

---

¹ *Низомия* — Бағдодда бир мадраса исми.

Демишларки уч шахсга ғийбат раво,
Ошиб кетса, тўртинчисига хато.
Бир подшоҳу жафокор эрур,
Эл ундан ҳама вақт Безор эрур.
Унинг зулмин айтмоқ ҳалол дам-бадам
Билиб эҳтиёт бўлгуси халқ ҳам
Икинчи ҳаёсиз, яширма уни,
Ўзин пардасин йиртади ҳар куни.
Ҳавузга тушишдан уни тўсмагил,
Қудуққа йиқилгай ахир, яхши бил.
Учинчи тарозуда олдоқчидир,
Емон феълидан қанча билсанг гапир.

ҲИКОЯТ

Эшитдимки, бир ўғри чўлдан келиб
Сийистонга¹ кирди саёҳат қилиб.
Ўзига керакли емак-ичмакин,
Сотиб олди баққолдан у қанчасин
Тарозуда баққол ўғирлаб эди,
Солиб шовқин ул ўғри шундай деди:
Агар тунда йўлни тўсар ўғрилар,
Сийистонлик кундуздаёқ йўл тўсар.
Емон феъл учун тунда ҳам қўрқаман,
Бу кундуз куни қўрқмагай кимсадан

Кишиларки душман сўзин келтирур,
Улар душманингдан ёмонроқ эрур.
Киши элтса дўстига душман сўзин.
Қилибдир у душманга чин дўст ўзин

---

¹ Сийистон — вилоят исми.

Туриб юзма-юз сўз деёлмайди ёв.
Мени сўз билан қўрқитолмайди ёв,
Ёв айтолмаган сўзни менга аён,
Дегайсан, шунингчун сен ундан ёмон.
Чақимчи, яна эски кек қўзғатар,
Ювошган кўнгилни ғазаблантирар.
Сен унга яқинлашма мумкин қадар,
Ки ўлган илон бошини қўзғатар.
У зиндонро гар кишанда ётир,
Чақиб юрганидан шу ҳам яхшидир.
Уруш икки тан ўртасида олов,
Чақимчи ўтин тошигувчи, мохов.

Эрур ҳаммадан ҳам чақимчи ёмон,
Унингдек разил кўрмадим ҳеч қачон.
Бузуқ фикру нодонлиги бирлан ул,
Бузар икки дўст ўртасини нуқул.
Булар дўстлашулар бўлиб жону дил,
Уятга қолур ўртада ул разил.
Ики тан аро кимки ўтлар ёқар,
Ақлдан эмас бу, ўзи ҳам ёнар.
Бу Саъдийча хилватда ким завқ олур,
Тилин икки оламдан ул тортадур.
Дегил фойдали сўзни билган қадар,
Қабул этмаса ҳам уни кимсалар.
Пушаймон билан оҳу вой айлагай,
Нега тингламаппан дебон йиғлагай.

Хотин бўлса гар поку ақли расо,
Эрин шоҳ этар, гарчи бўлса гадо
Кўнгилга мувофиқ эса ёр агар,

Зафар созини чалки, топдинг зафар.
Агар ғамгусор эрса ёр тун бўйи,
У ғамни дема ғам, есанг кун бўйи.
Агар бўлса ёринг иноқу ғўзал,
Муродингга етдинг — муродинг ўшал.
У бўлса ширин сўзли-ю покдил,
Уни ё хунук, ё ғўзал демагил.
Дили пок хотин агарчи хунук,
Ёмон хулқли хушнаmodан тузук.
Эри сирка берса, у халво дегай,
На ҳалво ебон эрга аччиғлагай.
Дил, оромидир яхши бўлса хотин,
Ёмон бўлса ундан худо сақласин.
Эса тўти бир зоғ билан ҳамқафас,
Қафасдан қочиш истагай ҳар нафас
Бошингни олиб кетгил оворавор,
Ва ё бўйнинг эг унга бечоравор.
Ковуш тор эса киймаган яхшидир,
Уруш бўлса уй, турмаган яхшидир.
Ёмон хотини бўлса уйда агар,
Ҳайитдек бўлур ул кишига сафар.
Ул уй ичра ёп шодлик эшигин,
Уруш бирла шовқин чиқарса хотин.
Хотин бўлса нодону ҳам кир юрак,
Хотинмас, бошингга баласдан дарак.
Хотиннинг ёмони оғир бир азоб,
Хотин, яхшиси ёру олижаноб.
Агар бўлса хотинга эр мубтало,
Маломат қилиб юрмагил Саъдиё.
Ўзинг ҳам жафосини хўб тортасан,
Қучоғингга бир йўл агар тортасан.

ҲИКОЯТ

Биров хотини бирла носоз эди,
Келиб кекса донога нолиб деди:

Юким кўп оғир душманим дастидан,
Чунонки тегирмон тошин остиман.
У доно дедиким керакдир чидам,
Чидам берса эр бўлмагай бўйни хам
Тегирмон тошисан-ку кирганда тун,
Тонг отганда бўлмайсан ости нечун?
Узиб гулни бўлган эсанг шодмон,
Тикан дардини тортасан бегумон.
Есанг бир дарахт мевасин муттасил,
Тикан санчилиб қолса дод демагил.
Кўча севгиси уйни барбод этар,
Уйингни хотин меҳри обод этар.
Юмуқ ғунча бўл, гул каби кулмагил,
Сенга эргашиб қолгай, этсанг ҳазил.
Қўнгил боғлама гулга бекор эрур,
Унга ҳар саҳар бошқа булбул келур.
У ҳар базмаро бўлса ёнган чироғ
Унинг бўлма парвонаси, қоч йироқ.
Сен олданма ҳур деб уни ҳеч қачон.
Юзи ҳурга ўхшар дили девсимон.
Аёғини ўпсанг-да, солмас назар,
Писанд айламас тупроғ ўлсанг агар
Севиб қолсанг эл нури дидаларин,
Нисор эт зару ақлу ҳушинг барин.
Десанг бўлмасин нури дийдам разил,
Уларга ёмон кўз билан боқмагил.

• • •

Утай яхши ном бирла десанг агар,
Сен ўғлингга ўргатгил илму ҳунар.
Агар бўлмаса ақлу фикри унинг
Нишон қолмагай сендан ўлган кунинг.
Ота-онаси эркалатса нуқул,

Жуда кўп қийинликни кўргай ўғил.
Ақл ўргату, тўғрилиқ, поклик
Севиб эркалатма, қил идроклик.
Кичикликда таълимни мажбури қил,
Уни қўрқиту ҳам ширин сўзлагил.
Ҳаваскор учун балли-балли демоқ,
Бўлур домлапинг дўқидан яхшироқ.
Агар сенда қорунча ҳам бўлса зар,
Ўз ўғлингни қолдирмагил беҳунар.
Суянма бу давлатгаким сенда бор,
Кетар балки у бўлмайин барқарор.
Бўшаб қолгай олтин, кумуш ҳамёни,
Бўшалмас ҳунарманднинг кармони.
На билғунг фалак гардиши айланур,
Ғарибликка солгапда сарсон қилур?
Қўлида ҳунар бўлса, бўлмас гадо,
Тиланмас у ҳажот билан эларо.
Мурод топди Саъдий қаерни кезиб,
На дарё кезиб топди на кон қазиб.
Улуғларга бош эгди ёшлиқдан ул,
Уни ҳақ улуғликка этди қабул.
Кишиким итоатла хизмат этар,
Сал ўтай унга эл итоат этар.
Бўлур эл ичида у шогирд хароб,
Агар чекмас устоз қўлида азоб.
Қўмак бергил ўғлингга у толмасин,
Кишилар қўлига қараб қолмасин.
Ҳар одамки фарзанд ғамин емагай;
Бировларнинг илгида хор айлагай.
Ёмон устага берма шогирд этиб,
Бузар у бузуқ феълини ўргатиб.
Ўғил бўлса улфат саёқлар билан.
Умид узсин у ота бу ўғлидан
Ўғил бўлса нодону аблаҳ, саёқ.
Отадан бурун ўлгани яхшироқ.

ҲИКОЯТ

Биров кўрди бир сурат ўбдон — гўзал.
Унинг кетди ақлу ҳуши шул маҳал.
Кетиб ҳолидан босди тер ончунон,
Эди худди гул узра шабнамсимон.
Келиб қолди от узра Буқрот¹ ҳаким,
Деди, бунга не бўлди, бечора ким?
Биров дедиким бу киши хўп асил,
Хатога қадам қўймаган пок дил.
Халойиқ ичида сиқилган учун,
Юрар тоғу сахроаро туну кун.
Дилин айламиш сайд бир дилрабо,
Оёғи ботибдир шу болчиқ аро.
Қулоғига элдан етар таъна, гап,
Бу йиғлаб дегай таъначиларга, хап —
Сен айб этмагил йиғласам доимо.
Сабабсиз эмас нолишим мутлақо.
Менинг кўнглим олган у сурат эмас,
Шу суратни чизган, олуր ҳар нафас.
Бу сўзни эшитди у мардона чол,
Етук фикрли олиму баркамол,
Деди «гарчи бу яхши овозадир,
Дема ҳамманинг фикри ҳам тозадир.
Гўзал уста чизмиш экан хўп гўзал,
Берибдир дилин унга кўрган маҳал,
Нега янги гўдакка дил бермади,
Кичик-катта санъатда фарқ бормиди?
Ҳақиқат кўзин олдида доимо,
Туя бирла тенгдир гўзал дилрабо.
Китобимдаги ҳамма хатлар ниқоб,
Тутибдир бу хатдан гўзаллар ҳижоб.

¹ *Буқрот* — қадим Юнон олимларидан. Бизнинг эрамиздан 460 йил бурун туғилиб 80 ёки 100 йил умр кўрган экан.

Қаро ҳарфлар остида бир мани бор,
Булут ичра ойу ниқоб ичра ёр.
Бу Саъдий ҳаётига сиғмас малол,
Турар парда орқасида кўп жамол.
Менинг сўзларим мажлис оро эрур,
Бир ўтдир сочар нуру ҳам куйдирур
Не ғам гар ғанимлар куяр ҳар маҳал,
Улар форс ўтида иситма касал

Жаҳонда кечиб ғорда жой топса ҳам,
Бутун эл юзига эшик ёпса ҳам,
Қутулмас киши айб изловчидан,
Тузукми, бузукми ёшинган билан.
Бўлур куч билан тўсса дарё йўлин,
Тўсиш мумкин эрмас чақимчи тилин.
Ва ё тулкилик, хоҳ шерлик билан,
Қутулмайсан асло улар дастидан.
Агар кирса хилватаро ҳар киши,
Унинг булмаса кимса бирлан иши,
Маломат қилурларки айлаб риё
Қочар халқдан дев каби доимо.
Агар бўлса хушсуҳбату покдил,
Демаслар бу покиза, ёки асил.
Қийин кунга қолса бирор камбағал,
Дегайлар бу бадбахт эрур ҳар маҳал.
Куйиб йиғласа бир ғарибу гадо,
Дегайлар бу қашшоқ, бу бахти қаро.
Келиб қолса бир бой ва ё подшоқ,
Дегайлар буни бизга берди худо.
Бу ман-манлигу кибр тоқай бўлур,
Бу шодликни орқосидан ғам келур.
Бирор камбағалга келаркан агар,
Шараф омаду бахту толе, зафар

Адоватла тиш қайрашурлар ҳадеб,
Ки дунё боқар пасту номардга деб.
Ишинг ўнг келиброқ юришса агар,
Ҳарис ёки дунёпараст дейдилар.
Қўл урмас эсанг ишга ҳиммат қилиб,
Текинхўр дейишгай маломат қилиб,
Бу эзма дегайлар гапирсанг сени,
Бу сурат дегайлар жим эрсанг сани.
Демаслар жидамлини бу мард экан,
Дегайлар бошип эгди қўрқув билан.
Агар бўлса бошида мардоналик,
Қочарлар, дебон бу не дсвоналик.
Агар кам еса таън этиб дейдилар:
«Бўлақлар унинг молини ейдилар».
Агар ул топиб еса яхши таъом
Қорин бандаси бўлди дерлар мудом.
Қилиб балки ортиқча зийнатдан ор,
Кийиб юрса оддий либос молдор,
Ўзидан аяр пулни, бадбахт дебон.
Қилурлар унга тилни ханжарсимон,
Уйини агар рангба ранг нақш этар,
Танига агар тоза шоҳи кияр,
Ғаразгўлари таън этиб ҳар куни,
Ясангай хотинларча, дерлар уни.
Сафар қилмаса гар дили пок эр,
Сафар қилгувчи они номард дер,
Дегайким хотин олдидан чиқмагай,
Ўзин ақлини то ҳануз йиғмагай,
Жаҳонгаштанинг ҳам шилиб терисин,
Дегайлар у сарсону бадбахт лаин,
Унинг бўлса бахтдан насиби агар,
У бўлмас эди дар-бадар дейдилар.
Хотинсиз йигитни ғажиб бирталай,
Дегайлар гуноҳига ер титрагай.
Хотин олса дерларки нафси учун,

Эшакдек ботиб қолди лойга бу кун.
Ғажирлар кўримсизни ҳам ҳар нафас,
Ғузалларни қандай улар чайнамас,
Агар чиқса жаҳлинг бирор он сени,
Дегайлар бу жоҳил, паришон сени.
Биров бирла қилсанг муроса агар,
Бунинг ғайрати асли йўқ дейдилар.
Дегайлар сахийга насиҳат қилиб,
Пулинг қолмагай, сарф қилгил билиб.
Қаноат била юрса, қўйса қадам,
Маломатда қолгай у бечора ҳам,
Дегайлар у нокас отадек ўлар,
Кетар қайғу тортиб, бу дунё қолар.
Кишидан киши ҳеч қутулмас экан,
Асир ўз иложин топар сабрдан.

ҲИКОЯТ

Бир оқил ҳунарманд йигит бор эди,
Жула нотиқу, марду ҳушёр эди.
Художўю, покизадил, хуш қилиқ,
Қаро мўйлаби — ҳусни хатдан силиқ.
Луғатдон, билимдону илми етук,
Деёлмасди шин ҳарфин аммо тузук.
Бир оқил кишига дедим бир кун,
Тиши йўқми олдин қаторда уни?
Менинг бу сўзимдан қизарди шу он,
Деди бу каби сўзин айтмоқ ёмон.
Кўзингни юмиб бирталай фазлидан,
Кўриб биргина айбини айтасан.

Етук ақлу фикр эгаси — нуқтадон,
Тойиб қолса ўз йўлидан ногаҳон,
Кичик бир гуноҳ бирла берма жазо,

Улуғлар дегайларки, хузмосафо¹
Тикан гул била бирга, э покдил,
Тикан боғлама, балки гул боғлагил.
Агар излашинг айб эрур, э етук,
Кўрарсанми товус оёғи нечук?
Дилинг тоза тут босмасин гарду чанг,
Не кўрсатгай, ойнани босса занг?
Биров айбини пеш қилиб юрмагил,
У ҳам пеш қилур сенга айбингни, бил.
Гуноҳкорни мунча урарсан, гапир,
Қора, ўз гуноҳинг оз эрмас ахир.
Ёмонликни севмас эсанг, қилмагил,
Қейин қўшнига яхши юргил дегил.
Ёмонманми, ё яхшими — ўз ишим,
Сени босмагай ҳеч қачон ташвишим.
Ёмон кўз билан кир юраклар ҳамон,
Боқар Саъдий шеърига душмансимон.
Гўзал маъниларга назар солмагай,
Бир оз топса айбин ҳужум айлагай.
У мағрурда иллат шудирким, фақат,
Ҳақиқат кўзин ундан ўйди ҳасад.
Ҳама кўзу, қош ҳам гўзал демагил,
Пўчоғин чақиб писта мағзин егил.

---

¹ *Хузмосафо* — ҳар нарсаки, соф беғубор бўлса қабул қил. Ҳар нарсаки, ғуборлик занг босган бўлса унга қарама.

Саккизинчи боб

ШУҚР ВА ОМОНЛИК ҲАҚИДА

Н

а тил бор эдию на гўлак эдинг.

Она қорнида келди ризқинг, единг,
Кесилгач сенинг киндикинг э ширин,
Қўлинг тутди маҳкам она кўкрагин,
Ушал икки кўкракки сенга ёқар,
Сени қондиришга булоғдек оқар.
Қучоғи ёқимли биҳишт онанинг,
Сут оққан ориқ унда кўкси анинг.
Дарахтдир унинг жонкуяр қомати,
Бола — мевадир, умрининг лаззати.
Дема дилда бўлмайди кўкрактомир,
Қора оқ сутига, юрак қонидир.

ҲИКОЯТ

Она сўзига кирмади бир йигит,
Бу куйган она қалбини сен эшит.

Олиб келди бешикни дилда алам,
Деди меҳри йўқ қавли бўш, э болам.
Эмиздим, кичикликда йиғлатмадим,
Сени деб бутун тунлар уйғоқ эдим.
Имирға эдинг, тебратардим сани,
Юзингдан қуволмас эдинг пашшани.
Сени пашша енгар эди ул замон,
Бу кун сен забардаст, етук, паҳлавон.
Гўр ичра келур санга қайта у ҳол,
Танинг қурт егай, сенда қолмас мажол.
Бу кун кўрга ўхшарсану, ўргилай,
Йўлида чуқур булса кўр билмагай.
Шукур айлагилким кўзингдир очиқ,
Шукур этмасанг икки кўзинг юмиқ.
Агар тош билан ёвни янчолмасанг,
Болам лоақал дўст билан қилма жанг.
Туз оқловчи оқил не иш айлагай?
Шукур миҳида ризқни байлагай.

ҲИКОЯТ

Йиқитди чўчиб оти шаҳзодани,
Танига ботиб кетди бўйни ани.
Тану бўйни бир бўлди филдек шу дам,
Тан айланмай, айланмагай калла ҳам
Табиблар турар эрди ҳайратда жим.
Фақат шуида юнонлик доно ҳаким,
Томирларни ишқаб, бошин тиклади.
Пўк эрса у гўрга тиқилгай эди,
Эшитти унутмиш унинг хизматин,
Ганирмас эмиш ҳеч унинг қийматин.
Шаҳ олдиға келди яна бир маҳал,
У пасткаш назар солмади лоқал,
Уялди у доною эгди бошин,

Эшитдим ўзича дер эрди секин:
«Бураб бўйнин ул кун илож қилмасам,
Бу кун юз ўгирмасди мендан бу ҳам».
Қулидан юборди у бир доруни,
Солиб ўтга ҳидлаш керак деб уни.
Шоҳ олдига еткузди қул ҳам шу он,
Уни айтганин қилди **шоҳ** шул замон.
У дам шоҳни чучкуртди ҳидли тутун,
Танига яна ботди бошу бўйин.
Ҳакимга узр айтгали ул кун,
Кўп ахтардилар топмадилар уни.
Қиши яхши кун қадрини билмагай,
Ёмон кун агар бошига келмагай,
Совуқ йилда қишлаш ғарибга оғир,
Бадавлат киши қайда сезгай ахир.
Агар йўлда чаққон сану довиюрак.
Шукр қил, юролмасга бергил кўмак.
Қариларга ёшлар кўмак айласин,
Ғарибларни давлатлилар қўлласин.
Сув қадрини, сен кемачидан кўра
Қуруқ чўлдаги ташналардан сўра
Киши дард чекиб то касал бўлмагай,
Тани соғлик қадрини билмагай.
Қоронғу кеча кўп узайган билан,
На билсин уйида қотиб ухлаган.
Иситма азобида ўткарса тун,
Шу одам билур ким тун эрмиш узун.
Хўжа энди турди, чалингач довул,
На билгайки қандай тун ўтказди қул.

ҲИКОЯТ

Кўриб қолди Туграл¹ чиқиб бир туни,
Сарой соқчиси — посбон ҳиндуни.

---

¹ *Туграл* — салжуқий подшолардан бирининг исми.

Совуқ, изғиринда тани қалтирар,
Унинг устига қору ёмғир ёғар.
Ачинди дили, булди у меҳрибон,
Деди пўстинимни юборғум шу он.
Кутиб тур, йўлакка томон кўз солиб,
Қулум келтирур сенга пўстин олиб.
Шамол турди қаттиқ шу дамда чунон,
Қочиб кетди Туғрал саройи томон.
Саройда канизи бор эрди гўзал,
Севар эрди, кўрди уни шул маҳал.
Чиройи уни мафтун этди чунон,
Эсидан чиқиб қолди у посбон.
Қаровул эшитганди пўстин сўзин,
Бироқ кўрмади пўстиннинг ўзин.
Бас эрмасмиди у совуқ шиддати,
Фалакдан етишди кутиш кулфати.
Ётар, шоҳни кўргилки ғафлат олиб,
Қоровул дер эрди нағора чолиб:
Тунинг сенгадир айшу ишрат учун,
На билдинг, нахилда ўтар бизни тун.
Емас чўлда қолган ғамин корвон,
Ўзи манзилида қурибдир қазон.
Қойиқчи кутиб тур кўп этма шитоб,
У бечоралар ботди — ҳоли хароб.
Шашилмангиз илдам йигитлар, қаранг,
Қаторда қарилар келурлар аранг.
Тагингда сенинг тулпоринг бор, учар,
Яёв ҳоли не кечди, сен — беҳабар.
Улар ким ётар тахтида боҳузур,
Қачон қорни очларнинг ҳолин билур.

ҲИКОЯТ

Бир одамни миршаб, қўлин боғлади,
Бу ҳолат дилин тун бўйи доғлади
Етушди қўлоғига мунгли садо,

Қилур кимса йўқликда нола-наво,
Қўли боғли ўғри эшитгач буни,
Деди, нола тоқай, бор ол уйқуни.
Худога шукр қилгил, э камбағал
Қулинг боғламабдир-ку миршаб дағал.
Фигон этма бечораликдан сира,
Ўзингдан ҳам ожиз киши бор, қара.

ҲИКОЯТ

Билар эрди бир мулла хўп пок ўзин,
Кўриб йўлда бадмастни, юмди кўзин.
Ўтиб кибр ила, боқмади лоақал,
Йигит турди, унга деди шул маҳал:
Шукр қил, ҳамеша бу неъматга сан.
Бўлиб қолма маҳрум ғуруринг билан.
Биров банди бўлса сира кулмагил,
Ўзинг ҳам мабодо асир бўлмагил.
Буни ким билур, эртага сен ичиб —
Кўчада ётурсанми мендек учиб.
Сенга тоқу масжид бўлибдир макон,
Биров бутпараст бўлса, дема ёмон.

ҲИКОЯТ

Гўзал бут қадим бутларидан ажиб,
Буни Суманот¹ ичра кўрдим кириб.
Чизилмиш унинг сурати ончунон,
Чизилмас — чизолмас, киши ҳеч қачон.
Қелур ҳар тарафдан тўлиб корвон,
У жонсиз жамолини кўрсак дебон.
Бу бутдан Хитою Чигил шоҳлари,
Вафочў эди Саъдий янглиғ бари.

---

¹ *Суманот* — Ҳиндистон Кужрот вилоятидаги буг-хона.

Ширин сўзлилар ҳар тарафдан келур,
У тилсизнинг олдида нола қилур.
Толиқтирди фикримни бу можаро,
Қи жонсизни жонли нечун дер худо.
Бир оташпараст мен билан бор эди.
Ширин сўзу, ҳамҳужраю ёр эди.
Мулойим сўз ила дедим менга айт,
Таажжубда қолдим бу жойда шу пайт.
Нечун ушбу ҳайкални дерлар худо,
Залолат чаҳига бўлиб мубтало?
Юролмас оёғи, қўли ушлолмас,
Йиқитсанг туролмас, ололмас нафас.
Кўзини кўрарсанки бир қаҳрабо,
Вафо кўзламоқ, кўзи тошдан хато.
Сўзимдан у дўст менга душман бўлиб,
Ёнар эрди ўтдек ғазабга тўлиб.
Йиғиб келди муғларнию ¹ пирларин,
Эди мен учун катта хавфли йиғин.
Хужум этди бир қанча позандахон,
Суякни талашиб бўлиб итсимон.
Ўлар наздида эгри йўл тўғридек,
Кўриммиш бу ҳақ тўғри йўл эгридек.
Киши гарчи хўб поку оқил эрур,
У аблаҳлар олдида жоҳил эрур.
Иложим йўқ эрди, қолиб нотавон,
Муросо керак бўлди менга шу он.
Агар сенга жоҳил адоват қилур,
Унга таслим ўлмоқ мувофиқ келур.
Уларнинг улуғроғини мақтадим,
Сен Астову Зандхонга раҳбар дедим.
Бунинг нақши ёққан жуда менга ҳам,
Чиройли, гўзал бўйлидир бу санам.

---

¹ *Муғ* — ўтга чўқинувчи, позанд,— ўтпарастрларнинг китоблари.

Бадий эрур сурати бегумон,
Бироқ менга мазмуни эрмас аён.
Йўловчиму тезда қилгум сафар,
Эрурман ёмон-яхшидан беҳабар,
Билурман, бу шахматда фарзин ўзинг,
Бу юрт шоҳигадир насиҳат сўзинг,
Йўқотгай йўлин тақлид этган киши,
Билиб юрган одамнинг ўнгдир иши.
Бу суратни мазмунидан бер дарак,
Тушунгач берай унга мен ҳам юрак.
Бараҳман¹ бўлиб шоду хуррам шу он,
Ишонди, деди э азиз нуқтадон,
Саволинг ҳақиқат, сўзинг муътабар,
Далил истаган — мақсадига етар.
Шаҳарлар кезиб, сен каби, беадад,
Неча бутни кўрдимки жонсиз жасад.
Ва лекин бу ҳар тонг қилиб баҳраманд
Адолат қўлини кўтаргай баланд.
Туна бу кеча хоҳласанг э азиз
Бу сирни кўрарсан ўзинг шубҳасиз,
Қолиб у билап тун бўйи мунтазир,
Қудуқ ичра Бежан² каби мен асир.
Қиёмат кунидек узун бўлди тун,
Ювуқсиз намоз ўқишарди бутун.
Гуноҳ қилган эрканми ман беҳисоб,
Ўшал тун ниҳоятда чекдим азоб.
Бўлиб тун бўйи ғамга мен мубтало,
Дилимда азобу тилимда дуо.
Чалинди нағора — ўқинг деб намоз,
Бараҳман ўлур деб чақирди хўроз.
Қаро тўнли туннинг имоми шу чоқ,
Қинидан суғурди қилич ярқироқ.

---

¹ *Бараҳман* — будда мазҳабидаги руҳоний.

² *Бежан* — Шаҳнамодаги афсонавий қаҳрамон.

Тушиб тонг чуғи сўхтага ушбу дам,
Жаҳонни ўт олди бўлиб субҳидам.
Дегайсан бу ҳолатда беихтиёр:
«Қириб келдими Зангборга¹ тотор».
Ювуқсиз мўғуллар, йўлин билмаган.
Чиқиб келди атрофу ҳар кўчадан.
Йиғилди у бутхонага барча эр,
Тариқ сиққудек қолмади унда ер.
Мен уйқусизу қайғу-ғам бирла банд,
У бут ногаҳон қўл кўтарди баланд.
Улар нола-фарёд кўтарди чунон,
Тошиб кетди гўёки дарё шу он.
Кетиб ҳамма бутхона авлоқ эди,
Бараҳман кулиб боқди менга, деди:
«Мана энди ҳеч қолмади махфий сир.
Хатосиз ҳақиқатнинг ўзи шудир».
У жоҳилни билдимки қайсар экан,
Маҳол фикрини дилга маҳкамлаган,
Ҳақиқатни айтолмадим шул замон,
Керак ҳақни ботилдан этмоқ ниҳон.
Забардаст киши ёвга бўлса асир,
Ўзин соқламас эрса, дема далир.
Қилиб ҳийла шул дам чунон йиғладим,
Пушаймонман айтган сузимга дедим.
Йиғимни куриб майл этиб қолдилар,
Тегирмон тоши сув билан айланар.
Чопиб келдилар ҳамма ҳурмат қилиб,
Қўлим тутдилар ҳамма иззат қилиб.
Суяк тахти устидаги бут томон,
Бориб айладим арзу узрим баён.
У бут илгин ўпдим қилиб эҳтиром,
Буту бутпарастларга лаънат мудом.
Бўлиб неча кун бутпарастларча ман,

---

¹ *Зангибор* — Қадимий Ҳабашистоннинг маркази.

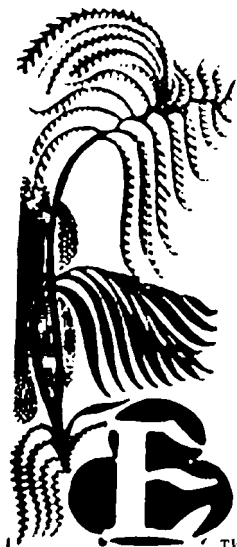
Улар наздида гўнё бараҳман.
Ишончли киши бўлдим аста-секин,
Бўлиб шоду хуррам мен ундан кейин.
Солиб танба бир кеча бутхонага,
Чиёндек югурдим ман ул хонага,
Бориб тахтни синчикладим ончуноқ,
Кўзим тушди бир пардага ногаҳон.
Биров парда ортида турган экан,
Қўлига бир ипнинг учин ушлаган.
Тамоман аён бўлди менга бу сир,
Довуд¹ элгида мум бўлди темир.
Муғ ипнинг учин аста тортган ҳамон,
Кўтаргай экан бут қўлин шул замон
Бараҳман уялди, юзимдан шу дам,
Уялгай очилганда сир ҳамма ҳам.
У қочди-ю, қувдим етиб унга ман,
Йиқитдим қудуқ ичра боши билан.
Билурман тирик қолса, бўлса халос,
Бараҳман чиқиб мандан олгай қасос
Мани ўлдириб айлагай тору мор,
Сирим бўлмасин элга деб ошкор.
Бузуқвошни теп, қўлга тушган ҳамон.
Жазосини бермоқ керак бе омон.
Агарда тирик қолдирарсан уни,
Сени бегумон ўлдирар бир куни.
Агар сенга қулларча хизмат қилур,
Топиб вақтин албатта бошинг олур.
Ёмон кетидан тушмагил аввало,
Тушибсанми, маҳв эт уни мутлақо.
Бошин тош билан янчидим шул нафас,
Бу ҳақда ўлик ҳеч қачон сўзламас.
Тушундимки, ғавғо зўрайгай шу чоқ.

---

¹ Довуд пайғамбар исми, унинг қўлида темир мум-
дек мулойим бўлар эмиш.

Уни қолдириб тунда қочдим узоқ.
Қамишзораро ўт қўярсан агар,
Жуда эҳтиёт бўл чиқар шерлар.
Ганим бўлса сендан кўра устароқ,
Ўқ отма унга, ё отиб қоч йироқ.
Сен ўлдирма афъий илон боласин,
Гар ўлдирсанг ул уйда бўлма кейин
Арилар инин қўзғасанг, қоч шу он,
Яқинроқда турма у бергай зиён.
Бу, Саъдий сўзи ичра энг яхшироқ;
Девор остини кавласанг, қоч йироқ!
Ўшандан кейин Ҳандга қилдим сафар,
У ердан Яманга, Ҳижозга қадар.
Ютардим заҳар бир неча ою кун,
Ширин бўлди қомим фақат ушбу кун
Бунинг шукри бўлмас адо ҳеч дам,
Бошим хизматида оёқ бўлса ҳам.
У бандлар ечилди-ю, топдим нажот
Менингчун ўгит бўлди, то мен ҳаёт.

Тўққизинчи боб

ТАВБА ҲАҚИДА

тиб қолди, етмишга умринг бу кун.

Сен уйқумидинг ким совурдинг бутун.
Гар эллик дирамдан камир беш дирам
Дилинг тирнагай беш қўли бирла ғам.
Бекор ўтди эллик йил умринг қани,
Ғанимат бу беш кун сенга қолгани
Тили бўлса эрди ўликда агар,
Дер эрди қилиб доду фарёдлар:
Умр ўтди бизларда ғафлат билан,
Қўлингдан бу фурсатни бой берма сав

ҲИКОЯТ

Йигитлик ажаб шодлик пайт экан,
Кечин базм қурдик йигитлар билан.
Қилиб ялла, юзлар очиқ гул каби,
Эдик ҳаммамиз шўх булбул каби

Парироқда бир чол ўтирган эди,
 Сочин кексаликдан оқарган эди.
 Юмилган эди оғзи Фундуқ¹ каби,
 Эмис биз киби ниста янглиғ лаби.
 Ўриб бир йигит деди э отажон,
 Нечун гам чекиб ўлтирибсан бу он?
 Бошинини кўтар қайғу-гамдан бир оз,
 Ўнгитлар билан ўлтириб дилни ёз.
 Кўтарди бошини шу он пухта чол,
 Живобига боқ, маънилик, баркамол:
 «Чаманда агар тонг насими эсар,
 Ниҳолларни хўп яшнатар, ўстирар.
 Кўкат чоғида яшнагай ҳар бошоқ,
 У, сарғайса, сингай эгилгандаёқ,
 Баҳорда кўкаргай дарахт улғайиб,
 Тўкар баргини кузда у сарғайиб.
 Ярашмайда ёшлар-ла мен ўйнасам,
 Юзим кексалик тонгидир ўйласам.
 Бугун сизгадир базмнинг навбати,
 Ўтиб кетди биздан ҳузур фурсати.
 Қарилик губори бошимда, шу бас,
 Ўнгитларча юрмоқни қилмам ҳавас.
 Сочим зоғини қор босибдир бу кун,
 Уят, боғда булбул бўлиш, мен учун.
 Қилур жилва товус гўзаллик билан,
 Не келгай бу паррехта шунқордан.
 Ҳаёт галласини ўриш бизники,
 Ҳаёт ичра яйраб ўсиш сизники.
 Гулистонимиз бўлди сўлғин нуқул,
 Ким ундан теролгай эди энди гул.
 Ассин суяндим болам мен бу кун,
 Ҳаётини иншонмоқ хато мен учун.

1 *Фундуқ* — бир меванинг исми, бармоқ бошидек
 майли бўлади.

Бўлибдир қизил, гул юзим заъфарон,
Қуёш сарғаяркан ботар шу замон.
Оёқ бирла юрмоқ йигитлар иши,
Асога суянгувси кекса киши.
Гўдак мен йигит деса ҳам айб эмас,
Қарига уят ёшлик этса ҳавас.
Йигитда оқаргунча сочу соқол,
Гуноҳин олиб гўрга етгуси чол».

ҲИКОЯТ

Табиб олдига келди бир хаста чол,
Уларман дебон йиғлади бемажол.
Табибга деди, томирим ушлагил,
Оёқда мадор йўқ, иложин дегил.
Бу оғир жасад шунга ўхшайдиким,
Дегайсанки лойга ботибдир таним.
Табиб деди оламдан этгил сафар,
Оёғинг қиёматда лойдан чиқар.
Йигитлик қариликда келмас сира,
Оқиб кетса сув қайта келмас сира.
Шошилган эсанг ҳам йигитликда сан,
Қариликда иш қил, эсу ҳуш билан.
Ҳаёт даври ошганда қирқдан нари,
Уринмаки гирдобга чўкди бари.
Ҳавасни бошингдан чиқоргил тамом,
Ҳавас пайти ўтди, тамом, вассалом.
Қаро шомим оқлиққа қўйгач қадам,
Қоча бошлади шодлигим дамба-дам.
Нечук сабза бирла очилсин димоқ?
Унар сабза қабримда эртагаёқ.
Ғурур бирла сайру томоша қилиб,
Босиб қанчалар қабрин ўтдик елиб.
Кейин келгувчи наслимиз ҳам шу хил,
Ўтарлар босиб қабримиз муттасил.

Юк афеус, ўтиб кетди билик замон,
Умр ўтди беҳудига, минг фиғон!
Минг афеуски, шундай ажойиб ҳаёт,
Яшишдек ўтиб кетди тез, бесабот.
Ўзди устя, шогирдига яхши сўз,
Умр ўтди бир иш қилолмай ҳануз
Минг афеус азиз умр ўтди шу хил,
Бу қолган пафас ҳам ўтар, худди ел
Саодат уйида киши бор агар,
Ўу Саъдий сўзин битта ҳарфи егар.

Кучинг бору майдон агар бўлса кенг,
Бу майдонда мардларча кўрсат кучинг
Фалак олди давримниким, ҳар куни,
Эди лайлатул қадрнинг бир туни.
У, кунлар ғанимат экан билмадим.
Билинди-ю, аммо йўқотган эдим.
От устидасан, бор, ишинг бўлмасин,
Юк остида кекса эшак найласин
Пиёла синиб унга тушса қадоқ,
Унинг нархи тушгай ўшал ондаёқ,
Тушиб ерга синди қўлингдан санинг,
Қадоқдан бўлак йўқ иложи анинг.
Қим айтиб эди,— дарёга ташлагил,
Ўзинг ташладинг, ўз иложингни қил
Ўзолмас эсанг ҳам югур пойгада.
Умид узма, чоп гарчи сен орқада

ҲИКОЯТ

Эдим Файд¹ чўлида карвон билан
Оёғимга бўлганди уйқу кишан

---

¹ *Файд* — Макка йўлидаги узоқ чўл.

Туячи, мени қаҳр илан тур дебон,
Туя бўйдаси бирла урди шу он.
Деди жон керак бўлса, тур, менга боқ,
Сен уйғанмадинг чалса ҳам қўнғироқ.
Ширин уйқу сендек келур менга ҳам,
Ва лекин узоқ чўлга қўйдик қадам.
Бу шовқинда уйғонмас эрсанг, гапир,
Қачон манзалингга етарсан, ахир?
Довулни эшитдингми, билким шу он,
Етиб қолди манзилга илк карвон.
Киши йўлда ётса, кетиб ҳамсафар,
Бу, тургунча қолмас улардан асар.
Йигитлик юзини босибдир ажин,
Оқарди сочинг уйқидан тур, ачин.
Ҳаётдан умид уздим ул кундаёқ,
Соқолим қаросига тушганда оқ,
Умидинг агар эрса хирмон қилиш,
Экинни қил ўз вақтида парвариш.
Белингдан-ку сув ошди, кўзингни оч,
Агар бошдан ошса топилмас илож.
Маломат билан қилма умрингни ҳайф,
Шу фурсат ғаниматдир, «Алвақту — Сайф»¹

Ўтирган эдинг бошқалар ўрнига
Биров ҳам ўтиргай сенинг ўринига
Кеча ўтди-ю эрта маълум эмас,
Ҳисоб эт шу кунни — ғанимат нафас

ҲИКОЯТ

Вафот этди Жамшедни бир хотини,
Ипакка ўраб қўйди қуртдек уни.

---

¹ Бу арабча мақолнинг маъноси: Умр — ўткир қилич, яъни умр, ўткир қилич каби тез ўтади демакдир

Мазорига келди ўтиб қанча кун,
Унинг мотами бирла йиғлаш учун.
Қўрарким чирибдир у шоҳи кафан,
Ўзича деди — охири шул экан,
Буни қуртдан олган эдим зўрлаб,
Лаҳад қуртлари қайта олмиш ялаб.
Бу боғ сарви қонча баланд бўлса ҳам,
Бошини ажал ели этгувси хам.
Топар воя ўттиз йил ичра ниҳол,
Емиргуси бир зумда қаттиқ шамол.
Жигарни кабоб этди бу икки байт
Рубобчи ўқирди эсимда у пайт:
Минг афсуски бизсиз келур кўп баҳор,
Очилгай кулиб, яшнагай лолазор.
Келур фасллар қанча йиллар, эсиз,
У вақтларда биз гишту тупроқ биз.

ҲИКОЯТ

Топиб олди бир тиллоғишт бир киши,
Ҳамиша художўлик эрди иши.
Тўсиб ақлини қилди тилло гаранг,
Бу савдо билан қалбини босди занг.
Бутун тун бўйи ўйича дер эди,
Туганмас умр бўйича дер эди.
Ялинмоқ, тиланмоқ билан қоматим,
Бировга эгилмас, кетиб ҳурматим.
Солай ости мрамар ажойиб бино,
Тўсин, васса, шамшоду уд-ҳоказо.
Солай бир гўзал ҳужра дўстларга хос,
Очай боғдан эшик, ёзай соз палос.
Зерикдим бу йиртиқ-ямоқ дастидан,
Ўчоқ таптида ёнди-ку жону тан.
Пиширсин таомларни ошпаз келиб,
Қилай парвариш жонни, роҳат қилиб,

Жуда қийнади жонни қаттиқ наMAT,
Етай парқу, шоҳида энди фақат.
Кетиб ақли бўлди Ҷан телбатоб,
Бошин мағзи ҳирс панжасида хароб.
Чиқиб кетди саҳрога мағрурланиб,
На турди, на ўлтирди у айланиб.
Биров гўр ўйиб лой қиларди шу кун,
Бу гўр лойидан ғишт қуймоқ учун.
Чуқур ўйга ботди ўшал дамда чол,
Деди нафсига кўргилу ибрат ол.
У ғиштга дилинг бердинг э беҳабар,
Сени лой қилиб бир кунни ғишт қуяр.
Тамаъ оғзи очиқ эрур доимо,
Юмилмайди бир луқмадан мутлақо.
Кеч э ҳиммати паст бу ғишт меҳридан,
Тўсолғунгми дарёни бир ғишт билан.
Пулу мол йиғишни қилурсан хаёл,
Этиб умр сармоясин поймол.
Гурур чанги ақлинг кўзини тўсар,
Қибр ўти умр хирмонига тушар.
Гурур сурмасидан нок этгил кўзинг,
Этиб гўраро сурма булгунг ўзинг.

ҲИКОЯТ

Урушганди икки йигит худди ёв,
Такабурда шердек эди ҳар икков.
Қочарди улар бир-биридан чунон,
Улар кўзига тор эди кенг жаҳон.
Ажал келтириб биттасига завол,
Олиб кетди, айшин этиб поймол,
Бўлиб бошқаси шод, у ўлган учун,
Мазорига борди ўтиб неча кун.
Гўрин устини кўрдиким лойшувоқ
Эди жойи аввалда заррин равоқ.

Юриб келди бошига хурсанд чунон,
Дер эрди кулиб ўзича шодмон.
Бу қандай севинчли у одам учун,
Ўлиб душмани, ёри ҳамдам бу кун.
Ўлиб душмани, у қолиб бир нафас,
Кейин ўлса, йиғлаш керак ҳам эмас
Дилида адоват тўла куч билан,
Очиб гўрни кўрди, чирибдир кафан
Бошида тож ўрнида тупроқ, ётар.
Кўзида нур ўрнида тупроқ ётар.
Лаҳад, худди зиндон, у бандисимон
Ер эрди қумурсқа танин беомон.
Фалак айламиш ой юзини ҳилол,
Танин қилтириқдек, қилиб бемажол.
У кучли қўлин, кафту бармоқларин,
Ўлим ажратибдир бўғиндан, бўғин.
Жуда раҳми келди, деди оҳу вой,
Кўзин ёшидан қилди ул гўрни лой.
Пушаймон бўлиб қилмишидан шу он.
Ўзи тошга ёздирди шундай дебон:
Биров маргидан бўлмагил шодмон,
Сени ҳам тирик қўймагай бу жаҳон
Бу бош охири бўлгусидир фано,
Дегайсан кўзи йўқ эди мутлақо.
Чопардим баланд тепани бир замон,
Қулоғимга етди бу оҳу фиғон:
Ҳушинг бирла тешангни оҳиста ур,
Юзу, кўзу, бошу, қулоқ шундадир.
У кун шоҳ эдим, мулким эрди жаҳон,
Қаро ерга тенгман, қара, бу замон.

ҲИКОЯТ

Менинг бир кеча қасдим эрди сафар,
Туриб катта корвон-ла юрдим саҳар

Шамол турди қўрқинчли ўйнар қуюн
Қоронгу эди кўзга олам бутун.
Йўл устида бир қиз ота кўзидан,
Чангин артар эрди рўмоли билан
Деди отаси э қизим, жонгинам,
Мени хўп севарсан-да, чаққонгинам!
Бу кўзларга тупроқ тўлур ончунон,
Уни тозалаб бўлмагай ҳеч қачон.
Ғариб қабримизда шамоллар эсар,
Бу тупроғимиз ҳар томон тарқатар.
Сени нафсинг ул сургучи отсимон,
Олиб боргуси тез суриб гўр томон.
Узангидан олса оёғинг ажал,
Жиловини тортиш маҳол ул маҳал

ТАНБЕҲ

Жаҳон бир нафас, соқлагил ҳар нафас,
Етук олдида бир жаҳондир нафас.
Жаҳон шоҳи Искандари ҳукмрон,
Ўтарди ўзи, қолдирарди жаҳон,
Бир олам берай бир нафас-чун деди.
Бу мақсад сира мумкин эрмас эди.
Ўриб экканин кетди ҳар қайси жон,
Фақат қолди ном, яхшидир, хоҳ ёмон
Бу бўстон ҳамеша шу хил гул берур.
Мудом ўлтириб дўстлар гул терур.

ҲИКОЯТ

Отам даври ёдимдадир доимо,
Уни ёрлақаб, раҳмат этсин худо.
Олиб берди ул, ёш эдим, мен учун
Бир олтин узук, лавҳу дафтар у кун
Биров битта хурмо бериб ногаҳон.
Узукни олиб қўйди мендан шу он

Бола билмагайким узук на эрур,
Бериб битта қанд ҳар киши ҳам олур.
Гўдакларча сен ҳам умр қийматин,
Билолмай олишдинг, деса қанд ширин.

ҲИКОЯТ

Боқарди биров бўрининг боласин,
Бироқ улғайиб ёрди ўз ҳожасин.
Ётиб жон бериш ҳолатида эди,
Ширин сўзли бир кимса шундай деди:
Шу хил сийласанг душманингни агар,
Билиб қўйки пайт топса қорнинг ёрар .

ҲИКОЯТ

Биров шоҳни ранжитди, бирдан уни —
Деди душманига сен ўлдир буни.
Қолиб душманин илгида у асир,
Ўзича дер эрди нетарман ахир.
Ўзимдан агар дўстни ранжитмасам,
Кўрардимми, мен, душманимдан ситам.
Гар оқил эсанг, дўстдан кечмагил,
Ўшанда ғаним кўз очолмайди бил.
Агар дўстини ҳар киши ранжитар,
Унинг душмани балки пўстин шилар.
Агар сен эсанг дўст билан жону тан,
Ғаним ерилуру шоҳу илдиз билан.

ҲИКОЯТ

Бир аблаҳ ўзи эл ҳақин ер эди,
У ҳар дамда шайтон лаин дер эди.
Кўриб йўлда шайтон унга дедиким,
Сенингдек разил дунёда кўрмадим,
Ахир, дилда-ку иккимиз дўст биз,
Нега тиғ кўтардинг менга, бетамиз?!

ҲИКОЯТ

Унутмасмап асло у ёшликни мен,
Ҳайитга бориб эрдим отам билан.
Аланглаб томоша билан мен шу он,
Отамдан адашдим, боқиб ҳар томон.
Бироқ ваҳму даҳшатда қилдим товуш
Қулоғимни чўзди отам, кирди ҳуш.
Деди неча марта дедим-ку, ахир
Бўшатма қўлингни этакдан тақир.
Бола якка ҳеч қолмаса яхшидир
Топиш, кўрмаган йўлни мушкил эрур.
Югурмоқ керак яхшилар ортидан
Топар бу садоатни чин истаган.
Разиллар билан бўлмагил ҳамтовоқ
Йўқ эрса тўкилгуси обрў бироқ.
Бошоқ тер юриб Саъдидек тинмайин,
Йиғарсан бутун маърифат хирманнин.

ҲИКОЯТ

Биров ғамлади ғалла ёз фаслиёқ,
Дилин қиш ғамидан бўшатди шу чоқ.
Тамом ғаллага қўйди ўт бир кеча,
У аблаҳ ёмон маст эди ўлгуча.
Қўлида сира ғалласи йўқ учуғ,
Бошоқ тергали чиқди иккинчи кун.
Уни кўрдилар кўчада дарба-дар,
Биров дерди ўз ўғлига, э жигар,
Қаро кунга қолмай десанг ушбу хил,
Бўлиб жинни, ғаллангга ўт қўймагил.
Ёмон ўтса умринг агар э осов,
Қўйибсан ўзинг хирмонингга олов.
Ўзин хирманин кўйдириб аввало,
Бошоқ ахтариш, жиннилик мутлақо.

Автор IX бобши сўйгги мисралар билан тамомлайди
Дили титрагай деҳқон ўйланиб,
Ниҳолим менинг мева бермасми деб
Уруқ сочмайин хирмон олмоқ маҳол,
Тамаълик кишилар бўлур хомхаёл.
Ниҳол эккан одам егай мевасин,
Уруғ сочган одам терар донасин

МУНДАРИЖА

Китобнинг ёзлиш сабаби	5
<i>Биринчи боб.</i> Мамлакатни идора қилиш тадбири, одиллик ҳамда тўғри фикрлаш ҳақида	8
<i>Иккинчи боб.</i> Эҳсон ҳақида	53
<i>Учинчи боб.</i> Ишқ ҳақида	71
<i>Тўртинчи боб.</i> Камтарлик ҳақида	77
<i>Бешинчи боб.</i> Розилик ҳақида	87
<i>Олтинчи боб.</i> Қаноат ҳақида	93
<i>Еттинчи боб.</i> Тарбият ҳақида	99
<i>Саккизинчи боб.</i> Шукр ва омонлик ҳақида . . .	117
<i>Тоққизинчи боб.</i> Тавба ҳақида	127

На узбекском языке

БУСТАН

Гослитиздат УзССР—1960 Ташкент

Редактор *М. Муинзода*

Рассом *С. Мальт*

Рассом редактори *Г. Остапенко*

Техн. редактор *Л. Ильина*

Корректор *С. Абдуллаева* ва *М. Абдуллаева*.

• • •

Босмахонага берилди 28 IX 1960 йил. Босишга рухсат этилди 12/XI 1960 йил, Формати 70 × 92¹/₃₂. Босма листи 4,375. Шартли босма л. 5,25. Нашр листи 7. Индекс *ш а*. Тиражи 35000. ЎзССР Давлат бадий адабиёт нашриёти. Тошкент. Навоий кучаси, 30. Шартнома 33-59.

• • •

ЎзССР Маданият министрлиги Узглавиздатининг 3-босмахонаси Тошкент, Ленинград кучаси 15. Заказ № 398. Баҳоси 2 с. 75 т. 1961 йил 1 январдан баҳоси 28 т.